

**Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы
күрөшүү боюнча ченемдик-укуктук жана институттук
базанын баяндамасы**

Кубанычбек Өмүралиевдин редакциясы астында

Бишкек 2009

УДК 343
ББК 67.99 (2Ки) 8

К-97

Автордук жамаат: Өмүралиев Кубанычбек Касымович – жетекчи; Майчиев Шамарал Юсупович; Сырдыбаев Сүйүнбек Мадылбекович; Таранчиева Асия Токбаевна; Сагынбаев Дамир Казакович.

Которгон: Досалиев Турсуняз Акматжанович.

К-97 Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы күрөшүү боюнча ченемдик-укуктук жана институттук базанын баяндамасы. Автордук жамаат: К.К.Өмүралиев ж.б. - Б.: (Турар). 2009. – 144 б.

ISBN 978-9967-444-02-7

Бул басылмада коррупцияга каршы күрөшүү чөйрөсүндөгү улуттук программанын баяндамасы, Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук жана институттук базасынын негизги жоболору, ошондой эле көз карандысыз уюмдардын иликтөөлөрүнүн жана мамлекеттик органдардын статистикалык маалыматтарынын негизинде коррупциянын деңгээлин жана ага каршы күрөшүүнүн абалын талдоонун натыйжалары сунуш кылынган.

Басылма окурмандардын кеңири чөйрөсүнө, мамлекеттик, анын ичинде укук коргоочу жана муниципалдык органдардын кызматчыларына, студенттерге жана академиялык чөйрөнүн өкүлдөрүнө, ошондой эле изилдөөчүлөргө жана жөнөкөй окурмандарга эсептелген.

Бул басылманы жарыялоо ОБСЕнин Бишкектеги Борборунун колдоосунун аркасында мүмкүн болду.

Басылма сатууга арналган эмес жана акысыз таратылат.

К 1203021100-09

**УДК 351/354
ББК 67.99 (2)8**

ISBN 978-9967-444-02-7

© К. Өмүралиев ж.б.

МАЗМУНУ

Кириш сөз	5
I. Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча улуттук саясат	7
1. Кыргыз Республикасынын коррупцияга каршы стратегиясы	7
2. Коррупцияга каршы күрөшүүдөгү ыкмалар	9
3. Коррупция менен байланышкан айрым кылмыштар жөнүндө статистикалык маалыматтар	11
4. Кыргыз Республикасында коррупция көйгөйлөрүн кабылдоо.	13
II. Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча институттук колдоо.	16
1. Кыргыз Республикасынын Коррупциянын алдын алуу боюнча улуттук агенттиги	17
2. Кыргыз Республикасынын Коррупцияга каршы күрөш боюнча улуттук кеңеши	20
III. Отчеттуулук жана ачыктык принциптерин чыңдоо	21
1. Мамлекеттик органдардын отчеттуулугу жана ачыктыгы	21
2. Мамлекеттик сатып алуулар	37
3. Финансылык контроль жана мамлекеттик аудит	39
4. Салыктарды жана бажы төлөмдөрүн башкаруу	42
5. Корпоративдик бухгалтердик эсептин жана аудиттин ченемдери	44
6. Маалыматка жеткиликтүүлүк	47
7. Мамлекеттик эмес сектордогу отчеттуулук жана ачыктык	48
IV. Коррупциялык кылмыштар жана укук колдонуу тажрыйбасы	55
1. Коррупциялык кылмыштарды мыйзам менен жөнгө салуу	55
Кызматтык абалын пайдалануу менен же жаран/жеке компаниянын өкүлү жасаган башка коррупциялык кылмыштар	57
2. Коррупция түшүнүгү кылмыш жазасына тартыла турган жосун катары (коррупциялык кылмыш субъекти түшүнүгү)	58
3. Коррупциялык башка кылмыштар (уюшкан кылмыштуулук, акчаларды адалдоо, кылмыштуу жол менен табылган каражаттарды конфискациялоо ж.б.)	63
4. Коррупцияга каршы күрөшүүдө (коррупциялык укук бузууларды тергөө) укук коргоо жана башка мамлекеттик органдардын ролу	66
V. Сот системасынын коррупцияга каршы чаралары	70
1. Сот системасынын көз карандысыздык институту. Судьяларды тандоо, жылдыруу, башкаруу, камсыз кылуу жана ченемдер менен эрежелерди сактоо.	70
2. Сот бийлигинин ачыктыгы	74
3. Судьялардын кесиптик этикасы	76
4. Акыйкат сот адилеттигине жеткиликтүүлүк	78
5. Соттук өз алдынча башкаруу жана сот бийлигин финансылоо	80
VI. Эл аралык аспекти	81
1. Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча эл аралык-укуктук келишимдер	81
2. Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча эл аралык институттар	85
VII. Корутунду	86
VIII. Баяндаманы түзүү учурунда колдонулган ченемдик укуктук актылардын жана башка булактардын тизмеси	89

Кириш сөз

Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы күрөшүү боюнча ченемдик-укуктук жана институттук базанын ушул баяндамасы коррупцияга каршы күрөшүү жагындагы ченемдик укуктук актылардын негизги жоболорун жана институттук базанын абалын кеңири коомчулукка жеткирүү максатында даярдалды.

Коррупция проблемасы эл аралык мүнөзгө ээ экендиги жана ал саясий түзүлүшүнө, саясий өнүгүү деңгээлине карабастан көпчүлүк өлкөлөрдө өкүм сүрөөрү жана масштабдары менен гана айырмалана тургандыгы белгилүү. Дүйнөлүк практика көрсөтүп тургандай, өнүгүп келаткан өлкөлөр жана өткөөл мезгилде турган өлкөлөр өздөрүнүн алдында турган социалдык жана экономикалык проблемалардын спецификасынан улам коррупциянын таасирине өзгөчө байымсыз болуп саналат, анткени коррупция реформалардын андан аркы алга илгерилешине олуттуу тоскоолдук гана болбостон, ошондой эле кедейликтин пайда болушуна жана бул өлкөлөрдүн өнүгүшүнүн туруксуздугуна түрткү болот.

Коррупция проблемасы Кыргызстанда коомдук кызыгуунун чордонунда турат. Коррупциянын бүлүндүрүүчү натыйжасы бүгүнкү күндө турмуштун дээрлик бардык чөйрөлөрүн козгоду. Коррупция мамлекеттик түзүмдөрдө (өзгөчө фискалдык жана укук коргоо органдарында) кеңири орун алып гана тим болбостон, ал иш жүзүндө ооруканалардан жана мектептерден, жеке сектордон тартып чет өлкөлүк инвесторлор жана эл аралык донорлор жүзөгө ашырып жаткан биргелешкен долбоорлорго чейин бардык жерге тамырын жайды. Ниети таза эмес мамлекеттик чиновниктердин, укук коргоо жана сот органдарынын, билим берүү, саламаттыкты сактоо жана социалдык жактан камсыз кылуу чөйрөсүнүн кызматкерлеринин жана карапайым жарандардын ортосундагы демейки мамилелердин катарына жеткирилген коррупция чечилбеген социалдык көйгөйлөр топтолушунун, өлкөдөгү жалпы экономикалык кырдаал начарлашынын башкы себептеринин бири болуп калды.

Коррупцияны четтетүү үчүн бизнеске жагымдуу шарттарды, ишкерлердин арасында мыкты атаандаштыкты түзүү, жасалма түрдө түзүлгөн администрациялык бөгөттөрдү жоюу талап кылынат, алар өз укуктарын жана милдеттерин так сактоого, мыйзамдын үстөмдүгүнө жана көнүмүш адат болуп калган бардыгын сатып алуу-сатуу жөнүндө түшүнүктөн баш тартууга негизделген мамлекеттин жана анын жарандарынын өз ара мамилелерин өзгөртмөйүнчө турмушка ашырылышы мүмкүн эмес. Бул максаттарга жетишүүнүн өбөлгөсү болуп сатылбас жана калыс сот системасы, мамлекеттик кызмат системасындагы ачыктык, отчеттуулук жана ак ниеттүү башкаруу гана эмес, ошондой эле акча бардык маселелерди чече тургандыгы жөнүндө терең сиңип калган туура эмес ынанымдарды түп тамырынан бузуу жана коррупцияны алып жүргөн социалдык, экономикалык жана адеп-ахлактык зыянды андап-түшүнүү саналат.

ООНдун Коррупцияга каршы конвенциясын ратификациялоо, Коррупцияга каршы күрөшүүнүн мамлекеттик стратегиясын бекитүү, Финансылык чалгындоо кызматын уюштуруу, мамлекеттик кызматтын кадрларын башкарууну жана коррупцияны четтетүүнү институтташтыруу проблемага мамлекеттик мамилени тастыктап турат. Ушул басылманы версталоо учурунда Кыргыз Республикасынын Президенти К.Бакиев 2009-жылдын 20-октябрында мамлекеттик бийлик органдарынын жетекчилеринин республикалык кеңешмесинде сүйлөгөн сөзүндө коррупцияга каршы күрөштүн натыйжалуулугун арттыруу максатында тиешелүү мамлекеттик органдарды олуттуу өзгөртүп түзүүлөр жүргүзүлүп жаткандыгы жөнүндө жарыялады. Коррупциянын алдын алуу боюнча улуттук агенттик Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик кадр кызматына өзгөртүп түзүлө турган Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик кызмат иштери боюнча агенттигинин карамагына берилет. Ошонун өзү менен мамлекеттик кызматта коррупцияга каршы алдын алуу чараларынын натыйжасы күчөйт. Финансылык полиция кызматы борбордук органдын статусун алат жана ага экономикалык кылмыштардын бардык түрлөрү, анын ичинде контрабанда боюнча тергөө жүргүзүү милдети тапшырылат, бул укук коргоо органдарындагы бири-бирин кайталоону жоет.

Коррупцияга каршы негизги институттардын мыйзамдык базасы азырынча өзгөрүүсүз калып, ал эми өзгөртүп түзүлгөн органдардын жаңы жоболору али иштелип чыга жана бекитиле электигинен улам, авторлор өзгөртүп түзүлгөн органдардын аталыштарын жана функцияларын өзгөрүүсүз калтырууну чечти. Сатып алуулар жана материалдык резервдер боюнча мамлекеттик агенттик жоюлуп, анын функциялары Кыргыз Республикасынын Финансы министрилигине жана Өкмөткө караштуу Мамлекеттик материалдык резервдер фондуна өткөрүлөт.

Бул – өлкөнүн жетекчилиги коррупцияга каршы күрөшүү чөйрөсүндө жасаган, бийликтин бардык бутактарынын, жарандык коомдун, бизнестин жана эл аралык шериктештиктин кызматташуусуна жана эриш-аркак аракеттенүүсүнө таянган комплекстүү жана системалык ыкмага жетишүүгө багытталган конкреттүү кадамдарынын чакан тизмеси. Мында мурда өзгөчө маани берилбеген превентивдүү чаралар системасын өнүктүрүү зарылчылыгына кунт коюп көңүл буруу керек.

Бул басылма мамлекеттик жана муниципалдык органдардын адистерине жана эксперттерине, укук коргоо органдарынын кызматкерлерине, жогорку окуу жайларынын окутуучуларына жана студенттерине, ошондой эле бардык башка таламдаш адамдарга коррупцияга каршы күрөштө аны жигердүү пайдаланууга мүмкүндүк берет деген үмүттү билдиребиз.

Кубанычбек Өмүралиев, «Кыргыз парламентарийлери коррупцияга каршы» коомдук бирикмесинин аткаруучу директору

**Эндрю Тесорьер, Элчи
ОБСЕнин Бишкектеги Борборунун башчысы**

I. Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча улуттук саясат

Социалдык-экономикалык жактан өнүгүү процесстерине, кедейликке каршы күрөшүүгө коррупциянын терс таасири, демократиялык мамлекеттин институттарына жарандардын ишениминин кетиши улуттук масштабда коррупцияга каршы саясатты иштеп чыгууну талап кылды, ал мамлекеттик органдардын жана жарандык коомдун күч-аракеттерин баш коштуруунун каражаты болуп калды.

Кыргыз Республикасы өзүнүн экономикалык жана саясий системасын радикалдуу реформалоону жүзөгө ашырууну баштап, 90-жылдары ишкер сектордо, мамлекеттик түзүмдөрдө жана финансылык чөйрөлөрдө коррупциянын олуттуу проблемаларына дуушар болду. Буга байланыштуу 1997-жылы коррупцияга каршы күрөштү күчөтүү боюнча үч жылдык мамлекеттик программа бекитилген болучу, ал 2001-жылы дагы кийинки үч жылга узартылган. 2003-жылы «Коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы кабыл алынды¹, ал коррупциялык укук бузууларды табууга, алдын алууга жана аларды жоюуга, күнөөлүү адамдарды жоопкерчиликке тартууга багытталган. Андан соң Ак ниеттүү башкаруу боюнча консультациялык кеңештин² (АБКК) түзүлүшү коррупцияга каршы күрөшүү чөйрөсүндө маанилүү окуялардын бири болуп калды. Анын жумушчу органын – Ак ниеттүү башкаруу боюнча консультациялык кеңештин Катчылыгын кошуп алганда, аны түзүүнүн максаты мамлекеттик башкарууну реформалоонун өңүтүндө ак ниеттүү башкаруунун жаңы ыкмаларын калыптандыруу болду. Кеңешке Кыргыз Республикасынын Президенти башчылык кылды. Анын курамына кыргыз тараптан беш мүчө – аткаруучу бийликтин жана бизнестин өкүлдөрү жана донорлордон беш мүчө – Кыргыз Республикасында аккредиттелген эл аралык уюмдардын жана дипломатиялык өкүлчүлүктөрдүн өкүлдөрү кирди. Ак ниеттүү башкаруу боюнча консультациялык кеңештин Катчылыгы коррупцияга каршы күрөшүүнүн биринчи Стратегиясын даярдоонун демилгечиси болгонун белгилей кетүү керек.

Ошону менен бирге көрүлүп жаткан чаралар көбүнесе декларативдик жана формалдуу мүнөздө болгонун жана тиешелүү түрдө аны толук көлөмдө турмушка ашыруудан алыс болгонун моюнга алуу зарыл.

1. Кыргыз Республикасынын коррупцияга каршы стратегиясы

Коррупцияга каршы күрөшүүнүн мамлекеттик стратегиясын жана аны турмушка ашыруу боюнча аракеттердин Планын иштеп чыгуу коррупцияга каршы күрөшүү чөйрөсүндө практикалык кадам болуп калды, алар Кыргыз Республикасынын Президентинин милдетин аткаруучунун 2005-жылдын 21-июнундагы № 251 Жарлыгы³ менен бекитилген. Бул программаны тарыхый деп атоого болот, анткени бул документти кабыл алуу коррупцияга каршы күрөшүүдө системалык мамилелерди түптөдү. Стратегияны мамлекеттик органдардын, НПОлордун өкүлдөрүнөн, ишкерлерден жана Кыргыз Республикасында иштеген эл аралык уюмдардын адистеринен турган жумушчу топ Долбоорду кеңири талкуулоонун жүрүшүндө алынган сын-пикирлерди жана сунуштарды эске алуу менен даярдады. Стратегиянын долбоору жөнүндө билдирүүлөр ЖМКларда жарыяланганын, ал эми текст кеңири талкуулоо үчүн Ак ниеттүү башкаруу боюнча консультациялык кеңештин Катчылыгынын веб-сайтына жайгаштырылганын белгилей кетүү керек.

Стратегия коррупцияны пайда кылган себептерди жоюу, коомдо коррупцияга карата келишпес мамилелерди түзүү жолу менен, ар кандай мамлекеттик түзүмдөрдүн, эл аралык донор уюмдардын жана НПОлордун күчтөрүн жана каражаттарын, тиешелүү адекваттуу укук коргоо чараларын координациялоонун жардамы менен Кыргыз Республикасында коррупциянын деңгээлин төмөндөтүүгө багытталган. Стратегия

¹ «Коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 6-мартындагы №51 Мыйзамы

² Кыргыз Республикасынын Президентинин 2004-жылдын 12-февралындагы ПЖ №54 Жарлыгы

³ Президенттин Жарлыгы, № 251

коррупцияга каршы бардык иш-чараларды айрым логикада жана ырааттуулукта бириктирген бирдиктүү платформа болуп калды, бул коррупцияга каршы күрөшүү иш-чараларынын натыйжалуулугун арттырууга көмөктөшөт. Иштелип чыгып жаткан чаралар натыйжалуу жана таасирдүү түрдө коррупциянын алдын алууга, аны табууга жана жоюуга, ага каршы натыйжалуу күрөшүүгө багытталган. Стратегия ошондой эле жигердүү эл аралык кызматташтыкты жана коррупцияга каршы күрөштү эл аралык уюмдар менен координациялоону карайт.

Стратегияга карата аны турмушка ашыруу боюнча аракеттердин Планы иштелип чыккан, анда конкреттүү иш-чаралар, аларды жүзөгө ашыруунун ырааттуулугу, аткаруу индикаторлору, жооптуу түзүмдөр жана алардын өнөктөрү аныкталган. Көрүлүп жаткан күч-аракеттер ырааттуу жана системалуу болушу үчүн иш-чаралар кыска мөөнөттүү (2005-жылдын аягына чейин) жана орточо мөөнөттүү (2005-2007-жылдар), ошондой эле узак мөөнөттүү (2008-жыл жана андан ары) деп иштелип чыккан. Багыттарга келсек, превентивдүү чаралар жана коомдук колдоо алда канча таасирдүү катары сөзсүз артыкчылыктуу болуп саналат.

Биринчи жолу бул документте коррупцияга жазык жагынан жазалануучу жосун катары эмес, иште туруктуу жана системалык ыкманы талап кылган социалдык көрүнүш катары аныктама берилген. Атап айтканда, Стратегияда төмөнкүдөй аныктама берилген: коррупция – бул социалдык көрүнүш, ал көп учурда конкреттүү укук бузуу түрүндө болот, бирок бүтүндөй алганда жазык укугунун аныктамалары менен толук камтылышы мүмкүн эмес. Ошондуктан Стратегия коррупцияны эң кеңири мааниде бийлик ыйгарым укуктарын же кызматтык абалын жеке максаттарда ар кандай пайдалануу катары карайт. Бул түшүнүк Европа Кеңешинин коррупция боюнча дисциплиналар аралык тобу сунуш кылган төмөнкүдөй жумушчу аныктамага дал келет: «коррупция мамлекеттик же жеке сектордо айрым милдеттерди аткаруу тапшырылган адамдардын паракорлугун же кызмат ордунун чектеринде аларга жүктөлгөн милдеттерди бузууга алып келген, өзү жана башкалар үчүн ар кандай мыйзамга жат пайданы алуу максатын көздөгөн ар кандай башка жүрүш-турушун билдирет».

Кыргыз Республикасында Коррупцияга каршы күрөшүү стратегиясында коррупцияга каршы күрөшүүнүн төмөнкүдөй негизги ыкмалары аныкталган: коррупциянын алдын алуу, коррупцияны куугунтуктоо, чектөөлөр механизми, коррупцияга каршы орган жана коомдук колдоо, буга байланыштуу анын төмөнкүдөй башкы милдеттери алдыга коюлган:

- коррупцияга каршы күрөшүүнүн бирдиктүү, ырааттуу жана узак мөөнөттүү программасын аныктоо;
- коррупцияга каршы күрөшүүнүн артыкчылыктуу багыттарын аныктоо;
- артыкчылыктарга жетишүү үчүн иш-чараларды жана ресурстарды, ошондой эле жооптуу түзүмдөрдү жана аткаруу мөөнөттөрүн аныктоо;
- коррупцияга каршы иш-чараларды турмушка ашырууга көз салуу системасын орнотуу;
- коррупцияга каршы мурда жүзөгө ашырылган чараларга баа берүүнү жүргүзүү;
- мамлекеттик органдардын жана институттардын коррупцияга каршы күч-аракеттерин координациялоо механизмдерин түзүү;
- өлкөдө коррупциянын абалына баа берүү критерийлерин иштеп чыгуу.

Стратегия дайыма жаңыланып туруучу документ болуп санала тургандыгын өзгөчө белгилей кетүү керек, мында анын мазмуну өлкөнүн алдында турган артыкчылыктарга жана коррупциянын абалы жөнүндө жаңы маалыматтарга жараша өзгөрүп жана толукталып турат. Алсак, 2009-жылы жаңыланган Стратегия кабыл алынган, же тагыраак айтканда – коррупцияга каршы күрөшүү боюнча аракеттердин жаңы планы⁴ бекитилген. Ошол эле учурда Стратегияны ийгиликтүү турмушка ашыруу үчүн мониторинг жана баа берүү системасын иштеп чыгуу жана киргизүү өтө маанилүү.

⁴ «КРда коррупцияга каршы күрөшүүнүн Улуттук стратегиясы жөнүндө» КР Президентинин 2009-жылдын 11-мартындагы №155 Жарлыгы

Стратегияда иштелип чыккан иш-чараларга карата натыйжаларга көз салуу үчүн индикаторлор тандалганын белгилей кетүү керек, алар Стратегиянын органикалык бөлүгү болуп калууга тийиш. Коррупциянын алдын алуу боюнча улуттук агенттик мониторинг жана баа берүү органы боло тургандыгы болжолдонууда, ошол эле учурда мониторингге жана баа берүүгө карата объективдүүлүктү жана калыстыкты сактоо максатында өкмөттүк эмес жана көз карандысыз институттар тартылышы мүмкүн.

2. Коррупцияга каршы күрөшүүдөгү ыкмалар

а) Коррупциянын алдын алуу

Коррупциянын алдын алуу чаралары күрөшүүнүн эң натыйжалуу каражаты деп эсептелет, анткени алар коррупциялык аракеттер пайда болушунун себептерине жана шарттарына таасир этет. Алдын алуу чаралары биринчи кезекте мамлекеттик башкаруунун ачыктыгын жана айкындыгын арттырууну камтыйт. Практикалык иш-чаралар жарандардын маалыматка, өзгөчө алардын укуктарына жана эркиндиктерине тиешелүү маалыматка жеткиликтүүлүгүн кеңейтүүгө багытталган. Азыр өлкөбүздө бул багытта айрым иштер жүрүп жатат. Мамлекеттик башкаруу органдарынын уруксат берүүчү жана тескөөчү функцияларын кыскартуу коррупцияга каршы превентивдүү иш-чараларды жүзөгө ашырууда иштин маанилүү багыты болуп саналат.

«Кыргыз Республикасында уруксат берүү-жөнгө салуу системасын оптималдаштыруу боюнча айрым чаралар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы⁵ уруксат берүү-жөнгө салуу саясатынын чөйрөсүндө ченемдик укуктук базаны реформалоо процессин баштады, ага ылайык мыйзамдык жана башка ченемдик укуктук актыларда, министрликтердин, ведомстволордун, жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын башчыларынын актыларында камтылган, Кыргыз Республикасында ишкерликтин жүзөгө ашырууга тоскоолдуктарды же оорчулуктарды түзгөн, өзүн актабаган ар кандай каттоочу, фискалдык, контролдук, көзөмөлдөөчү жана башка ашыкча мамлекеттик функцияларды жоюу жакынкы мезгилге мамлекеттик органдардын маанилүү милдети болуп саналат деп аныкталган.

Ошондой эле ЖОЖдорго тапшыруу учурунда жалпы республикалык тестирлөөнү киргизүү жогорку билим берүү системасында коррупциялык көрүнүштөргө каршы күрөшүүдө натыйжалуу мисалдардын бири болуп калды. Кыргыз Республикасы жогорку билим берүүгө теңдеш жеткиликтүүлүктү камсыз кылууга мүмкүндүк берген жана абитуриенттин билим деңгээлине гана байланыштуу болгон ушул заманбап ыкманы КМШда биринчилерден болуп киргизгенин белгилей кетүү керек.

б) Коррупцияны куугунтуктоо

Коррупциялык аракеттерди куугунтуктоо көмөктөшүүчү мүнөздө болууга тийиш, бул өз кезегинде, коррупцияга каршы жазалоо чараларынын маанилүүлүгүн жокко чыгарбайт. Жарандардын укуктары менен эркиндиктерин сактоо шарты жана, эреже катары, кыска мөөнөттүү натыйжа бере ала турган, бирок коррупциянын тамырына таасир этпей турган өзгөчө чараларга жол бербөө коррупцияны куугунтуктоодо өтө маанилүү болуп саналат. Азыркы учурда коррупцияны куугунтуктоо улуттук мыйзамдарды эл аралык талаптар, атап айтканда, ООНдун Коррупцияга каршы конвенциясынын жоболору менен бир түргө келтирүү жолунда баратат. Коррупциянын интернационалдык мүнөзүн эске алып, коррупцияны куугунтуктоодо мыйзамсыз топтогон мүлкүн жана баалуулуктарын өз өлкөсүнүн чегинен тышкары жакта жашырууга коррупционерлердин мүмкүнчүлүктөрүн кыскартуу маанилүү.

в) Чектөө механизмдери

⁵ Кыргыз Республикасынын Президентинин 2007-жылдын 23-июлундагы №344 Жарлыгы.

Коррупцияга каршы күрөшүүдө өзгөчө багыт – «коррупциялык тобокелдик зонасында» иштеген топтор, мисалы. мамлекеттик кызматчылар, социалдык чөйрөнүн кызматкерлери үчүн өзгөчө талаптарды жана жүрүш-туруш стандарттарын белгилөө. Бул талаптар биринчи кезекте алардын мыйзамдуу тартипте келип чыккан мүлкүнө контролдук кылууга тиешелүү.

2004-жылы Кыргыз Республикасында «Саясий жана башка атайын мамлекеттик кызмат орундарын ээлеген адамдардын, ошондой эле алардын жакын туугандарынын кирешелери, милдеттенмелери жана мүлкү жөнүндө маалыматтарды декларациялоо жана жарыялоо тууралуу» Мыйзам⁶ кабыл алынган. Декларациялоо жол-жоболорун жөнгө салган бир катар мыйзамга караштуу актылар иштелип чыкты. Кирешелерди декларациялоо жөнүндө мыйзам кабыл алынган учурдан тартып жогорку кызматтагы чиновниктер 2005-жылдан баштап кирешелер жана өздөрүнө жана өздөрүнүн жакын туугандарына таандык болгон мүлк жөнүндө маалыматтарды тапшырууда. Ошону менен бирге бул процесстер кыйла татаал жүрүп жатат. Айрым чиновниктер кирешелерди декларациялоо жөнүндө мыйзамдын талаптарын этибарга алган жок. Декларацияны тапшыруудан баш тарткандыгы үчүн жоопкерчиликке тартуунун так мыйзамдык механизми алиге чейин жок.

Жүрүш-туруш стандарттарына келсек, аларга мамлекеттик кызматтын этикалык кодекси жана мамлекеттик уюмдардын кызматчылары сактоого тийиш болгон кесиптик кодекстер кирет.

г) Коррупцияга каршы орган

Демейки мамлекеттик институттар жана сот адилеттик системасы коррупция проблемасын чече албай жаткан учурда, көпчүлүк өлкөлөрдө коррупцияга каршы адистешкен түзүмдөр – коррупцияга каршы күрөшүү боюнча агенттиктер, комиссиялар, кызматтар түзүлүп жатат.

2005-жылдын октябрында Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы⁷ менен Кыргыз Республикасында да коррупцияга каршы орган – Кыргыз Республикасынын Коррупциянын алдын алуу боюнча улуттук агенттиги жана анын байкоо жүргүзүүчү органы – Кыргыз Республикасынын Коррупцияга каршы күрөш боюнча улуттук кеңеши түзүлгөн.

Бул органдын максаттары жана милдеттери төмөндө өзүнчө бөлүмдө алда канча кең-кесири баяндалган.

д) Коомдук колдоо

Коррупцияга каршы күрөштүн ийгилиги көбүнесе кеңири жана системалуу коомдук колдоо менен шартталат. Ага коомчулук менен максатка багытталган жана туруктуу иш аркылуу, эң ириде, жарандарга маалымдоо, аларды окутуу жана агартуу аркылуу жетишилет. Мындай иш-чаралардын негизги максаты коомдук коркунучтуу көрүнүш катары коррупцияга карата келишпес мамилени түзүү болууга тийиш, анткени коррупция көбүнесе жарандардын көңүлкоштугунун жана келишүүчүлүгүнүн аркасында гүлдөп өсөт. Коррупция «кантип жашашты билет» деп эмес, ката, адеп-ахлакка жат жүрүш-туруш деп кабылданууга тийиш. Адамдын жүрүш-турушунун негиздери эң жаш куракта түптөлгөндүктөн, коррупцияга каршы окутуу мектепке чейинки жана мектеп мекемелеринде башталууга жана андан ары бардык курактагылар үчүн улантылууга тийиш.

⁶ «Саясий жана башка атайын мамлекеттик кызмат орундарын ээлеген адамдардын, ошондой эле алардын жакын туугандарынын кирешелери, милдеттенмелери жана мүлкү жөнүндө маалыматтарды декларациялоо жана жарыялоо тууралуу» Кыргыз Республикасынын 2004-жылдын 7-августундагы №108 Мыйзамы

⁷ «Коррупцияга каршы күрөш боюнча кечиктирилгис чаралар жөнүндө» КР Президентинин 2005-жылдын 21-октябрындагы №476 Жарлыгы

3. Коррупция менен байланышкан айрым кылмыштар жөнүндө статистикалык маалыматтар

Экономика, финансы, мамлекеттик башкаруу, кызмат көрсөтүү чөйрөлөрүндөгү жана башка чөйрөлөрдөгү коррупция жана аны менен байланышкан кылмыштуу көрүнүштөр мамлекетке орду толгус материалдык жана адептик зыян келтирүүнү улантууда. Ал тургай, мамлекеттик башкаруу органдарынын көптөгөн кызмат адамдарынын укукка жат аракеттеринин айынан кабыл алынган улуттук жана мамлекеттик программалар толук өлчөмдө турмушка ашырылбай жатат.

Төмөндө келтирилген таблицада экономикалык, кызматтык жана коррупциялык кылмыштын абалы жөнүндө статистикалык маалыматтар келтирилген.

№1 таблица

	2005	2006	2007	2008
Бети ачылган экономикалык жана кызматтык кылмыштар	2971	3119	2916	2139
анын ичинде:				
уурдоолор	914	870	736	310
Паракорлук	200	243	211	146
Кызмат абалынан кыянаттык менен пайдалануу	603	608	550	508
Шалаакылык, кызматтык кыянаттык	222	170	181	79
Экономикалык жана кызматтык кылмыштар боюнча козголгон жазык иштери боюнча материалдык зыян	496 млн. 133 миң сом	718 млн. 117 миң сом	649 млн. 908 миң сом	834 млн. 898 миң сом
Орду толтурулду	302 млн. 217 миң сом	267 млн. 134 миң сом	400 млн. 107 миң сом	370 млн. 778 миң сом
Кызматтык кылмыштар боюнча материалдык зыян	147 млн. 917 миң сом	79 млн. 61 миң сом	84 млн. 872 миң сом	472 млн. 609 миң сом
Орду толтурулду	104 млн. 896 миң сом	34 млн. 700 миң сом	33 млн. 362 миң сом	103 млн. 928 миң сом

Жогоруда келтирилген маалыматтар экономикалык жана коррупциялык кылмыштарга каршы күрөшүүдө укук коргоо органдарынын иши начарлагандыгын көрсөтүп турат. Ошол эле учурда алар республикада жасалган, коррупциялык кылмыштын элементтеринин бири болуп саналган кызматтык кылмыштардын динамикасын чагылдырып турат. Мында коррупциялык кылмыштардын кыйла бөлүгү мамлекеттик бийлик жана башкаруу органдарынын жетекчилеринин орто звеносунда табылган, ал эми жогорку эшелондордун өкүлдөрү көз жаздымда калууда.

Коррупциялык кылмыштарды жасоого түрткү болгон себептерди жана шарттарды талдоо алардын көпчүлүгү бардык деңгээлдердеги жооптуу жетекчилер тарабынан атайылап жол берүүдөн улам же түздөн түз жетекчилердин өздөрү тарабынан жасалып жатканын көрсөтүп турат. Буга байланыштуу мамлекеттик органдардын кадрларын тандоо жана жайгаштыруу учурундагы олуттуу кемчиликтер коомдук жана мамлекеттик турмуштун ар кандай чөйрөлөрүндө коррупциянын орун алышынын негизги себептеринин бири болуп саналат.

Финансы-кредиттик жана банктык системадагы, баалуу кагаздар рыногундагы алдамчылык жана көз бөөмөчүлүк, жалган банкроттук жана башка айла-амалдар жүз миллиондогон сом акчалай суммалардын жоготууларына алып келүүдө. Аткаруу

бийлик жана башкаруу органдары, мамлекеттик ишканалар, уюмдар жүзөгө ашырып жаткан кызмат көрсөтүүлөрдү жана товарларды мамлекеттик сатып алуу чөйрөсүндө кыйла олуттуу проблема белгиленди. Көп учурда жетекчилер өздөрүнүн керт башынын кызыкчылыктарын көздөп, билип туруп мамлекет үчүн пайдасыз контракттарды түзөт, алар кийин республикага зор экономикалык зыян келтирет.

Кыргыз Республикасында инвестициялык ишти жигердештирүү ошондой эле коррупцияга малынган мамлекеттик чиновниктер үчүн жагымдуу чөйрө болуп калууда. Соңку учурда контрабандага каршы күрөшүүгө ар күндөгү чакырыктарга карабастан, жогору суроо-талапка ээ болгон товарларды, күйүүчү-майлоочу материалдарды мамлекеттик чек ара аркылуу мыйзамсыз алып өтүүдөн, чийки заттын жана материалдардын мыйзамсыз экспортунан келтирилген экономикалык зыян өсүүдө. Республикада контрабанданын формалары жана көлөмү азайбастан, түрү өзгөрүлүп, улам алда канча амалдуу схемаларга жана түрлөргө ээ болууда. Контрабанданын спецификалык проблемасы менен катар, бажы алымдарын кем төлөөдөн улам мамлекетке кыйла зыян келтирүү азыркы учурдун курч көйгөйлөрүнүн бири болуп саналат.

Ар кандай башкаруу органдарынын кызмат адамдары келип чыккан маселелерди жана проблемаларды ордунда чечүүдөн атайылап качып, башаламандыкты түзгөн фактылар орун алышы улантылууда. Ошонун өзү менен алар республикада жүргүзүлүп жаткан демократиялык реформаларга шек келтирип жана жарандардын адилеттүү даттанууларын пайда кылып, республиканын экономикасына жана кадыр-баркына орду толгус зыян келтирип жана жыйынтыгында мамлекеттин улуттук коопсуздугуна реалдуу коркунуч үчүн материалдык негиз түзүүдө. Жеке курулушка жер участкаларын бөлүү менен байланышкан укук бузуулардын саны өсүүдө жана анын натыйжасында жер участкалары жагынан бүтүмдөрдү жүзөгө ашырууда жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын деңгээлинде ар кандай түрдөгү алдамчылык аракеттеринин учурлары көбөйүүдө.

Коррупцияга каршы укук коргоо органдарынын каражаттары жана ыкмалары менен гана күрөшүү – ушул социалдык көрүнүштү пайда кылган шарттарга жана себептерге каршы эмес, анын натыйжаларына каршы күрөшүүнү гана билдирет. Коррупциянын алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча ишти уюштурууну дагы бир жолу кайра карап чыгуу, республикада түзүлгөн кырдаал үчүн күнөөлүү адамдарды юридикалык жоопкерчиликке объективдүү тартуу зарыл. Мындан тышкары, мамлекеттик кызматчылардын ишине жана алардын отчеттуулугуна контролдукту күчөтүү ийги.

4. Кыргыз Республикасында коррупция көйгөйлөрүн кабылдоо.

Коррупцияга каршы күрөшүү жагынан стратегияны иштеп чыгуу жана андан ары колдонуу боюнча иш мамлекеттик башкаруу системасындагы негизги проблемаларды талдоонун, ошондой эле эл аралык уюмдар жана НПОлор жүргүзгөн иликтөөлөрдүн натыйжаларынын негизинде түзүлөт.

Азыркы учурда коррупциянын абалына баа берүүнүн бирдиктүү жана универсалдуу усулу жок. Кыргыз Республикасындагы коррупциянын абалына баа берүү үчүн изилдөөнүн төмөнкүдөй бир нече түрүн пайдалануу зарыл:

1. Эксперттик баа берүү.
2. Бир нече эксперттик баа берүүлөрдөн турган интегралдык индекстер.
3. Коомдук пикирди сурап-билүү.

Баа берүү мамлекеттик жана өкмөттүк эмес түзүмдөрдү, ошондой эле коммерциялык эмес изилдөө уюмдарын тартуу менен коррупцияга каршы ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган тарабынан дайыма жүргүзүлүүгө тийиш.

Эл аралык баа берүүлөргө келсек, Трансперенси Интернэшнлдин коррупцияны кабылдоо Индексине ылайык, Кыргызстан 2006-жылы дүйнөдө (дүйнөнүн 163

өлкөсүнүн ичинде) – 142-орунду, 2007-жылы (180 өлкөнүн ичинде) – 150-орунду, 2008-жылы (180 өлкөнүн ичинде) 166-орунду ээledi жана коррупциянын деңгээли жогору болгон өлкөлөрдүн тобунда болду (2-таблицаны караңыз).

№2 таблица
2006-2008-жылдары Коррупцияны кабылдоо индекси (ККИ)⁸.

Өлкө	Өлкөнүн рейтинги			ККИ		
	2006	2007	2008	2006	2007	2008
Армения	93	99	109	2,9	3,0	2,9
Азербайжан	130	150	158	2,4	2,1	1,9
Беларусь	151	150	151	2,1	2,1	2,0
Грузия	99	79	67	2,8	3,4	3,9
Молдова	79	111	109	3,2	2,8	2,9
Казакстан	111	150	145	2,6	2,1	2,2
Кыргызстан	142	150	166	2,2	2,1	1,8
Россия	121	143	147	2,5	2,3	2,1
Тажикстан	142	150	151	2,2	2,1	2,0
Түркмөнстан	142	162	166	2,2	2,0	1,8
Украина	99	118	134	2,8	2,7	2,5
Өзбекстан	151	175	166	2,1	1,7	1,8
Өлкөлөрдүн бардыгы	163	180	180			

Өлкөнүн же аймактын ККИ баллы бул өлкө боюнча ишкерлер жана эксперттер мамлекеттик сектордун коррупциялануу деңгээлин кабылдоосун чагылдырат жана ага 10дон (коррупция иш жүзүндө жок) 0гө (коррупциянын деңгээли өтө жогору) чейинки шкала боюнча баалайт.

Коррупцияны кабылдоо индекси (ККИ) деген эмне? ТИ түзгөн Коррупцияны кабылдоо индекси мамлекеттик кызматчылардын жана саясатчылардын арасында коррупциянын орун алышынын даражасына баа берүү боюнча өлкөлөрдү рангалыт. Бул – коррупция жагынан эксперттик пикир сурап-билүүлөрдүн маалыматтарына негизделген, ар кандай өкүлчүлүктүү уюмдар тарабынан жүргүзүлгөн комплекстүү индекс. Индекс дүйнөнүн ар кандай өлкөлөрүнүн ишкерлеринин жана аналитиктеринин, анын ичинде изилдөө жүргүзүлгөн өлкөдө жашап жаткан эксперттердин пикирин чагылдырат.

Коррупцияны кабылдоо индексинин максаттары үчүн коррупция аныктамасы кандай? Коррупцияны кабылдоо индекси мамлекеттик сектордогу коррупцияга көңүл бурат жана коррупцияны жеке пайда табуу максатында кызматтык абалын кыянаттык менен пайдалануу катары аныктайт. Коррупцияны кабылдоо индексин түзүү учурунда ТИ пайдаланган изилдөөлөр негизинен бийликти жеке пайда алууга тиешеси бар, кыянаттык менен пайдаланууга байланышкан, мисалы, мамлекеттик буюртмаларды жүзөгө ашыруу учурунда мамлекеттик кызмат адамдарын сатып алууга багытталган маселелерди камтыйт. Маалымат булактары администрациялык жана саясий коррупция, ошондой эле төмөнкү жана жогорку коррупция деп ажыратпайт.

Эмне үчүн коррупцияны кабылдоо индекси коррупцияны кабылдоого гана негизделген? Иш жүзүндөгү материалдардын, мисалы, жазык иштеринин же соттун өкүмдөрүнүн санынын негизинде ар кандай өлкөлөр боюнча коррупциянын деңгээлин салыштырмалуу талдоону жүргүзүү өтө татаал. Ар кандай өлкөлөр боюнча ушундай маалыматтар коррупциянын чыныгы деңгээлин чагылдырбайт, алар көбүнесе укук коргоо органдарынын, соттордун жана/же жалпыга маалымдоо каражаттарынын

⁸ Булак: "Транспаренси интернейшнлдин" 2006-2008-жылдар үчүн отчеттору.

коррупциянын бетин ачуу боюнча ишинин сапатынын көрсөткүчү болуп саналат. Тажрыйбага таянуу жана реалдуу коррупцияга түздөн түз дуушарланып тургандардын пикирлери салыштырма маалыматтарды чогултуунун бирден-бир ыкмасы болуп саналат.

Коррупцияны кабылдоо индекси өлкөдөгү коррупциянын деңгээли жөнүндө түшүнүктөргө ишенимдүү баа берүү болуп саналабы? Коррупцияны кабылдоо жагынан коррупцияны кабылдоо индекси өлчөөнүн ишенимдүү шайманы болуп саналат. Бирок өлчөөнүн ишенимдүүлүгү бардык өлкөлөр үчүн эле бирдей эмес. Коррупциянын деңгээли чакан сандагы маалымат булактарынын негизинде жана бул булактар берген баалардын зор чаржайыгтыгы (мунун көрсөткүчү болуп жогорку стандарттык четтөө саналат) менен бааланган өлкөлөр баллдардын жана рангдардын ишениминин аз көрсөткүчтөрүнө ээ.

Коррупцияны кабылдоо индекси коррупцияга каршы күрөшүүдө колдоо көрсөтүү үчүн ишенимдүү баа берүү болуп саналабы? Айрым өкмөттөр өтө коррупцияга малынган катары кабылданган өлкөлөргө колдоо көрсөтүү, кандай өлкөлөр жардам ала тургандыгын, ал эми кайсылары албастыгын баллдардын негизинде аныктоо максатка ылайыктуулугуна же жоктугуна кызыгуусун айтууда. ТИ бул максаттар үчүн коррупцияны кабылдоо индексин пайдаланууну кубаттабайт. Өтө коррупцияга малынган катары кабылданган өлкөлөр коррупциянын жогорку деңгээлинен кайра кайта баштагандыгы үчүн жазаланууга тийиш эмес. Мындай өлкөлөр коррупциядан келип чыккан кедейликке каршы күрөшүүдө кечиктирилгис жардамга өзгөчө муктаж. Эгерде өлкө коррупцияга малынган катары бааланса, бирок реформа жүргүзүүгө ачык ниетин көрсөтсө, бул донорлорго өлкө коррупцияга каршы күрөшүүгө багытталган системалык капиталдык салымдарга муктаж экендигинин белгиси болууга тийиш. Эгерде донорлор мындай өлкөлөрдө долбоорлорду өнүктүрүүнү колдоого ниеттенсе, алар коррупциянын «алдын алуучу белгилерине» - ага көбүрөөк ыктаган кырдаалдарга жана чөйрөлөргө өзгөчө көңүл бурууга, ошондой эле паракорлукту чектөө үчүн кошумча контролду киргизүүгө тийиш.

Коррупцияны кабылдоо индекси үчүн кандай булактар пайдаланылды? Коррупцияны кабылдоо индекси 12 көз карандысыз уюм жүргүзгөн 18 ар кандай пикир сурап-билүүнүн жана изилдөөлөрдүн маалыматтарына негизделген. ТИ Коррупцияны кабылдоо индексин түзүү үчүн колдонулуучу баштапкы маалымат булактарынын жогорку сапатын жана изилдөөнүн жыйынтык натыйжаларынын бүтүндүгүн кепилдик кылуу үчүн бардык күч-аракеттерди жумшайт. Бул үчүн маалыматтар мыкты негизделүүгө жана алардын ишенимдүүлүгү жана аныктыгы жөнүндө пикир түзүү үчүн жетиштүү болууга тийиш. Коррупцияны кабылдоо индекси үчүн маалыматтар ТИ тарабынан акысыз, маалыматты жарыя кылбоо шартында берилген. ККИни түзүү үчүн төмөнкүдөй уюмдар жана институттар өздөрүнүн маалыматтарын берет: Колумбия Университети (Columbia University), Экономист Интеллидженс Юнит (Economist Intelligence Unit), Фридом Хаус (Freedom House), Информэйшн Интернэшнл (Information International), Өнүктүрүүнү башкаруунун эл аралык институту (International Institute for Management Development), Көп тараптуу өнүгүү банкы (Multinational development bank), Мерчант Интернэшнл Топ (Merchant International Group), Экономикалык жана саясый тобокелдикке баа берүү боюнча агенттик (Political and Economic Risk Consultancy), Трансперенси Интернэшнл/Гэллап Интернэшнл (Transparency International/Gallup International), Дүйнөлүк Банк/Европалык реконструкциялоо жана өнүктүрүү банкы (World Bank/European Bank for Reconstruction and Development), Дүйнөлүк экономикалык форум (World Economic Forum) жана Дүйнөлүк рыноктордун изилдөө борбору (World Markets Research Centre).

Коррупциянын деңгээлинин фундаменталдык өзгөрүүлөрү кыйла жайбаракат жүргөндүктөн улам, ТИ Коррупцияны кабылдоо индексин соңку үч жылдын ичинде чогултулган орточо маалыматтарга негиздейт.

Изилдөөлөр кимдердин баа берүүлөрүнө негизделген? Изилдөөлөр бизнестин өкүлдөрүнүн жана улуттук аналитиктердин арасында жүргүзүлөт, анын ичинде өлкөнүн

тургундарынын арасындагы изилдөөлөр. Коррупциянын деңгээли жөнүндө өлкөнүн жарандарынын пикири чет өлкөлүк жарандардын көз карашы менен өз ара өтө байланышып турганын белгилей кетүү маанилүү.

Эмне үчүн коомдук пикирди сурап-билүү эмес, эксперттик баа берүүлөр колдонулат? Мурда Коррупцияны кабылдоо индексине коомдук пикирди сурап-билүүнүн натыйжалары киргизилчү. Бул маалыматтар үч жылдан ашык мурда жүргүзүлгөндүктөн улам маалымат булактарынан чыгып калгандыктан, ТИ Коррупцияны кабылдоо индексин жалаң гана эксперттик баа берүүлөргө бурууну чечти. Мунун негизги себеби, изилдөөлөрдүн өздөрү коррупцияны анын көрүнүштөрүнүн айрым типтерине бөлбөгөнүнө карабастан, карапайым жарандарга караганда бизнес чөйрөсүндөгү эксперттер жогору жактагы коррупция жөнүндө алда канча көбүрөөк маалымдар экендигинде болду. Ал эми жарандардын көпчүлүгүндө өлкөдөгү төмөн жактагы коррупция учурлары (же алардын жоктугу) жөнүндө түшүнүк бар. ТИ коррупциянын деңгээлине коомдук баа берүүгө - өзгөчө паракорлукка каршы натыйжалуу күрөшүү ыкмасы катары баа берүүгө кызыкдар. Буга байланыштуу ТИ өзүнүн өбөлгөлөрүн – Дүйнөлүк коррупциянын барометрин (Global Corruption Barometer) иштеп чыгып, коомдук пикирге жана жарандардын коррупциялык тажрыйбасына баа берүүдө.

Жалпылоочу эсептөө жана Индекстин өзүн түзүү кантип жүргүзүлөт? ТИ баштапкы маалыматтарды натыйжалуу жана жогорку сапатта талдоо үчүн методологияны түзүү боюнча кыйла күч-аракеттерди жумшады. Негизги методологиянын ийне-жибине чейинки сыпаттамасын <http://www.transparency.org/surveys/index.html#cpi> же www.ICGG.org сайттарынан алууга болот

II. Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча институттук колдоо.

Демейки мамлекеттик институттардын жана сот адилеттик системасынын коррупция көйгөйүнө алы жетпей жаткан учурда, көпчүлүк өлкөлөрдө коррупцияга каршы адистешкен түзүмдөр – коррупцияга каршы күрөшүү боюнча агенттиктер, комиссиялар, кызматтар түзүлүп жатат. Буга байланыштуу «Коррупцияга каршы күрөш боюнча кечиктирилгис чаралар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Президентинин 2005-жылдын 21-октябрындагы №476 Жарлыгы менен Кыргыз Республикасында да коррупцияга каршы орган – Кыргыз Республикасынын Коррупциянын алдын алуу боюнча улуттук агенттиги жана анын байкоочу органы – Кыргыз Республикасынын Коррупцияга каршы күрөш боюнча улуттук кеңеши түзүлгөн.

Кыргыз Республикасынын Коррупцияга каршы күрөш боюнча улуттук кеңеши коррупцияга каршы күрөштө мамлекеттик жана коомдук институттардын күч-аракеттерин бириктирүүгө чакырылган. Кеңеш коррупцияга каршы багытталган маселелер боюнча жалпы чечимдерди кабыл алууга, бул багытта турмушка ашырылуучу иш-чаралардын мониторингине жарандык коомдун катышуусунун формасы болуп калууга тийиш. Кеңеш паритеттик негизде, бийликтин бардык бутактарынын өкүлдөрүнөн, ошондой эле жарандык коомдун өкүлдөрүнөн түзүлөт, анткени коррупциялык көрүнүштөргө каршы күрөшүүнүн натыйжалуулугу көбүнесе мамлекет менен коомдун оңолуу процесси үчүн бийликтин бардык бутактарынын жана коомчулуктун эриш-аркак аракеттенүүсүнө жана тилектеш жоопкерчилигине байланыштуу болот.

Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы бирдиктүү органды түзүүнү чечүүгө, биринчиден, өлкөдө коррупциянын кеңири орун алышы, экинчиден, мамлекеттин, жарандык коомдун, бизнес-жамааттын жана эл аралык уюмдардын күч-аракетин бириктирүү, үчүнчүдөн, коррупцияга каршы күрөшүү чөйрөсүндө укук коргоо органдарынын ишин талдоо өбөлгө болду.

Бул коррупцияга каршы органга коррупцияны четтетүү, координациялоо жана коррупцияга каршы чаралардын, стратегиялардын жана аракеттер планынын аткарылышына контролдук кылуу, коррупциянын алдын алуу маселелери жагынан билимдерди кеңейтүү жана жайылтуу боюнча бирден-бир мамлекеттик ыйгарым укуктуу орган болуп калууга өзгөчө роль берилген. Мурдагы жылдардын тажрыйбасы коррупцияга каршы күрөшүүгө системалуулук, ырааттуулук жетишпей тургандыгын көрсөттү, буларды коррупцияга каршы бирдиктүү мамлекеттик орган камсыз кылууга чакырылган. Максаттар жана милдеттер жагынан коррупцияга каршы агенттикке күч-аракетти коррупциянын алдын алуу боюнча чараларга, атап айтканда, коррупцияга каршы саясатты иштеп чыгууга, коррупцияга каршы иш-чаралардын аткарылышына контролдук кылууга, колдонуудагы мыйзамдарды жана мыйзам долбоорлорун коррупциялык тобокелдиктер жагынан экспертизадан өткөрүүгө, ошондой эле коррупцияга каршы агартууга топтоо милдети жүктөлгөн.

Коррупциянын алдын алуу жана ага каршы аракеттенүү боюнча органдын же органдардын болушу жана укук коргоо чараларынын жардамы менен коррупцияга каршы аракеттенген органдын же органдардын болушу Кыргыз Республикасы 2005-жылдын августунда ратификациялаган ООНдун Коррупцияга каршы конвенциясынын 6- жана 36-статьяларында катышкан өлкөлөрдүн арасында бекемделгенин белгилей кетүү керек. Мындан тышкары, ушундай сунуштар ОЭСР, ПРООН, ОБСЕ, ЮСАИД сыяктуу жана башка көптөгөн кадыр-барктуу уюмдардын эл аралык эксперттери тарабынан айтылган. 2004-жылы Ак ниеттүү башкаруу боюнча консультациялык кеңештин Катчылыгы Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы бирдиктүү органды түзүү мүмкүнчүлүгүн изилдөөнү демилге кылган. Жүргүзүлүп жаткан изилдөөнүн натыйжаларын ар тараптан талкуулоо үчүн мамлекеттик органдардын, НПОлордун, ЖМКлардын өкүлдөрүнүн, ишкерлердин жана эл аралык уюмдардын адистеринин ичинен жумушчу топ түзүлгөн. Иштеп чыгуучулар республикабыздагы коррупция эчак эле олуттуу көйгөй масштабдарына ээ болуп, социалдык-экономикалык жактан өнүгүү жолунда бөгөт жана өлкөнүн улуттук коопсуздугуна коркунуч болуп калды деген пикирге келишти.

1. Кыргыз Республикасынын Коррупциянын алдын алуу боюнча улуттук агенттиги

Кыргыз Республикасынын Коррупциянын алдын алуу боюнча улуттук агенттиги (мындан ары – Агенттик) Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн курамына кирбеген, коррупциянын алдын алуу жагынан бирдиктүү мамлекеттик саясатты жүргүзгөн жана коррупциянын келип чыгышына түрткү болгон шарттардын бетин ачуу, алары жоюу жана келип чыгышынын алдын алуу боюнча ишти жүзөгө ашырууга ыйгарым укуктуу мамлекеттик аткаруу органы болуп саналат.

Коррупцияга каршы багытталган чараларды иштеп чыгуу, мониторинги жана турмушка ашыруу аркылуу өлкөдө коррупциянын деңгээлин төмөндөтүү Агенттиктин ишинин максаты болуп саналат.

Агенттиктин негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат: Кыргыз Республикасынын Коррупцияга каршы күрөш боюнча улуттук кеңеши аныктаган артыкчылыктуу багыттарга ылайык коррупцияга каршы күрөшүү боюнча мамлекеттик саясатты, ошондой эле коррупцияга каршы күрөшүү формаларын жана ыкмаларын иштеп чыгуу; коррупцияга каршы күрөшүү боюнча мамлекеттик саясатты координациялоону, мониторингин жана аны турмушка ашырууга баа берүүнү жүзөгө ашыруу; коррупцияны пайда кылган, ага түрткү болгон жана аны кубаттаган шарттарды жоюуга жана алдын алууга багытталган иш-чараларды иштеп чыгуу жана турмушка ашыруу; коомдо коррупциялык көрүнүштөргө карата келишпестикти жана коррупцияга каршы күрөштө өз алдынча уюштурууну калыптандыруу.

Агенттик төмөнкүдөй функцияларды жүзөгө ашырат: коррупцияга каршы күрөш жагында максаттуу программаларды иштеп чыгууну уюштурат, аларды жүзөгө ашырууга мониторинг жүргүзөт; коррупцияга каршы күрөш жагында мамлекеттик саясатты өркүндөтүү боюнча сунушту иштеп чыгат; коррупцияга каршы күрөшүү боюнча колдонулган чаралардын натыйжалуулугуна баа берет жана коррупцияга каршы күрөшүүнүн жаңы ыкмаларын иштеп чыгат; өлкөдөгү коррупциянын абалына туруктуу баа берет; коррупцияга каршы күрөшүү жагында мыйзам долбоорлорун, башка ченемдик укук актыларды иштеп чыгат; коррупцияга каршы күрөш маселесин козгогон мыйзам долбоорлорун жана ченемдик укук актыларды көзкарандысыз экспертизадан өткөрөт; өз компетенциясынын чегинде коррупция фактыларын табуу, андай фактылардын келип чыгуу себептерин аныктоо жана келечекте аны болтурбоо боюнча чараларды кабыл алуу максатында ачык функцияларды жүзөгө ашырган юридикалык жактарга жана жалпы кызмат адамдарына карата коррупцияга каршы изилдөөлөрдү жүргүзөт; коррупциянын пайда болушуна жана жайылышына көмөк көрсөткөн шарттарды жоюу жөнүндө сунуштарды иштеп чыгат; коррупциянын пайда болушуна жана жайылышына көмөк көрсөткөн шарттарды жоюу жөнүндө сунуштарды иштеп чыгат; коррупцияга каршы күрөшүү маселеси боюнча пропагандалык, агартуу жана билим берүү өнөктүгүн жүргүзөт; коррупцияга каршы күрөш маселеси жагында иштеген ар кандай уюмдар, анын ичинде чет өлкөлүк уюмдар, эл аралык уюмдар жана коомдук бирикмелер менен кызматташат; коррупциянын көрүнүшү менен байланышкан арыздар, даттануулар жана сунуштар менен келген жарандарды жана уюмдардын өкүлдөрүн кабыл алат, аларды каттайт жана тийиштүү башкаруу органдарына жиберет, ошондой эле алардын аткарылышына андан ары контролдук кылат.

Агенттик төмөнкүлөргө укуктуу: жалпы функцияларды жүзөгө ашырган юридикалык жактардан жана кызмат адамдарынан алардын ишин талдоо үчүн зарыл болгон актыларды, буйруктарды, башка документтерди, түшүндүрмөлөрдү талап кылууга. Жашыруун же купуя режиминдеги документтер менен иштөөгө Агенттиктин жашыруун документтер менен иштөөгө тийиштүү уруксаты бар жана иликтөөнүн жүрүшүндө алынган маалыматтарды ачыкка чыгарбоо жөнүндө тийиштүү милдеттенме берген кызматкерлерине уруксат кылынат; жалпы функцияларды жүзөгө ашырган юридикалык жактарга жана кызмат адамдарына башкаруу жол-жоболорун өзгөртүү, түзүмдүк жана институттук кайра түзүүлөрдү жүргүзүү, алардын ишин жөнгө салган ченемдик укук актыларына, анын ичинде коррупциянын жолун бөгөө жана болтурбоо максатында ички актыларга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү боюнча милдеттүү түрдө аткарыла турган сунуштарды берүүгө; жүргүзүлүп жаткан коррупцияга каршы изилдөөлөрдүн натыйжалары боюнча ченемдик укук актыларга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө сунушту Президентке, Жогорку Кеңешке, Өкмөткө киргизүүгө; коррупцияга каршы экспертизаларды жүргүзүүгө жана мыйзамдардын долбоорлоруна, башка ченемдик укук актыларга корутунду берүүгө; Президентке, Жогорку Кеңешке, Өкмөткө, Башкы прокурорго, башка мамлекеттик жана муниципалдык органдардын жетекчилерине коррупцияга каршы күрөш жагындагы Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын, ушул Жобонун талаптарын жана кесиптик этиканын ченемдерин аткарбаган, алар дайындаган кызмат адамдарын иштен бошотуу сунушу менен кайрылууга; коррупцияга каршы күрөш жагында Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын, ушул Жобонун талаптарын, кесиптик этиканын ченемдерин аткарбаган, ошондой эле башка укукка каршы аракеттерди жасаган кызмат адамдарынын аракеттерин иликтөө боюнча комиссияны түзүүгө; мамлекеттик органдар жүргүзүп жаткан коррупцияга каршы чаралардын натыйжалуулугуна баа берүүгө; өлкөдө коррупциянын деңгээлине мониторинг жүргүзүү жана коомдук пикирди иликтөө максатында изилдөөлөрдү жүргүзүүгө, маалыматтарды чогултууга жана иштетүүгө; коррупцияга каршы күрөш жагындагы мыйзамдардын жоболорун жана ушул Жобону бузган адамдарга карата кылмыш териштирүүсүн козгоо же башка чараларды аткаруу жөнүндө компетенттүү органдарга

өтүнүч кылууга; жүргүзүлүп жаткан коррупцияга каршы изилдөөлөрдүн натыйжалары жана Агенттиктин сунуштарын аткаруу жөнүндө өз корутундуларын, анын ичинде Агенттиктин сунушу боюнча Президенттин, Жогорку Кеңештин, Өкмөттүн аракеттери жөнүндөгү маалыматты жарыялоого; Агенттик менен кызматташкан адамдардын жана маалымат булактарынын купуялыгын сактоого; башка органдар, анын ичинде коррупцияга каршы күрөшүү жагында иш жүргүзгөн эл аралык органдар менен кызматташууга; айрым милдеттерди аткаруу үчүн көзкарандысыз адистерди тартууга; Агенттиктин ишин жөнгө салган өзүнүн ички актыларын кабыл алууга; өкүлчүлүктөрдү түзүүгө; сотто доочу жана жоопкер катары чыгууга.

Агенттикке Кыргыз Республикасынын Президенти Кыргыз Республикасынын Коррупцияга каршы күрөш боюнча улуттук кеңеши менен макулдашуу боюнча дайындаган комиссар башчылык кылат.

Агенттиктин көз карандысыздыгы төмөнкүлөр менен камсыз кылынат: Агенттиктин карамагына берилген маселелерди чечүүдө Агенттиктин жана/же Агенттиктин кызматкерлеринин ишине кандай гана формада болбосун кийлигишүүгө же таасир көрсөтүүгө жоопкерчилик коркунучу астында жол берилгистик. Агенттиктин карамагына берилген маселелерди чечүүдө Агенттиктин жана/же Агенттиктин кызматкерлеринин ишине кийлигишүүгө же таасир көрсөтүүгө мыйзамсыз аракет кылган адамдар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жоопкерчилик тартат; комиссардын ыйгарым укуктарын белгиленген тартипте дайындоо жана токтотуу; Агенттиктин ишин өз учурунда жана талаптагыдай финансылуу.

Өз функцияларын аткаруу учурунда жана ал аяктагандан кийин эки жыл бою Комиссар сот тартибинде салынган жазык жана администрациялык жоопкерчиликке тартылышы, кармалышы, камакка алынышы, кылмыш ордуна кармалган учурлардан тышкары тинтүүгө жана жеке кароого алынышы мүмкүн эмес. Комиссарды кылмыш ордуна кармаган учурда андай кармоону жүргүзгөн кызмат адамы бул туурасында Кыргыз Республикасынын Коррупцияга каршы күрөш боюнча улуттук кеңешинин төрагасына жана Кыргыз Республикасынын Башкы прокуроруна дароо билдирүүгө тийиш.

Кыргыз Республикасынын Коррупцияга каршы күрөш боюнча улуттук кеңеши 24 сааттын ичинде комиссарды жоопкерчиликке тартууга макулдук берүү жөнүндө чечим кабыл алууга тийиш. Кыргыз Республикасынын коррупцияга каршы күрөш боюнча Улуттук кеңешинин макулдугу алынбаган учурда Комиссар дароо бошотулууга тийиш. Комиссарга карата кылмыш иши Кыргыз Республикасынын Башкы прокурору тарабынан гана козголушу мүмкүн. Эгерде Агенттиктин кызматкери өзүндө же Агенттиктин ар кандай эле башка кызматкеринде таламдардын кагылышуусу же башка кабыл алынган чечимдердин калыстыгына жана объективдүүлүгүнө таасир тийгизиши мүмкүн болгон жагдай бар деп эсептесе, ал бул туурасында дароо комиссарга билдирүүгө тийиш, ал таламдардын кагылышуусунун терс залалдарын болтурбоо боюнча төмөнкүдөй чараларды көрүүгө тийиш: милдеттерди аткарууда таламдардын кагылышуусу келип чыкканда Агенттиктин кызматкерин милдеттерди аткаруудан убактылуу четтетүү; же милдеттерди аткарууда таламдардын кагылышуусу келип чыкканда Агенттиктин кызматкеринин милдеттерди аткарышына контролдукту күчөтүү.

Комиссарда таламдардын кагылышуусу орун алганда ал бул туурасында Кыргыз Республикасынын Коррупцияга каршы күрөш боюнча улуттук кеңешине маалымдоого милдеттүү, ал аракеттерди аткаруу учурунда комиссарда таламдардын кагылышуусу келип чыккан ишти аткарууга Агенттиктин ыйгарым укуктуу башка кызматкерин аныктайт.

Таламдардын кагылышуусун аныктоо тартиби "Мамлекеттик кызмат жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы жана Кыргыз Республикасынын башка ченемдик укук актылары менен аныкталат. Агенттиктин комиссары жана кызматкерлери, ошондой эле алардын үй-бүлө мүчөлөрү, эгерде кызматтык милдеттерди аткарышына байланыштуу алардын өмүрүнө коркунуч келтирилсе, жекече кайтарылууга укуктуу.

2. Кыргыз Республикасынын Коррупцияга каршы күрөш боюнча улуттук кеңеши.

Кыргыз Республикасынын Коррупцияга каршы күрөш боюнча улуттук кеңеши (мындан ары – Кеңеш) коррупцияга каршы күрөшүү боюнча чараларды турмушка ашырууга мамлекеттик-коомдук контролду камсыз кылуу максатында түзүлгөн.

Кеңештин милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат: Кыргыз Республикасынын Коррупциянын алдын алуу боюнча улуттук агенттигинин (мындан ары – Агенттик) ишинин артыкчылыктуу багыттарын коррупцияга каршы күрөшүү жаатындагы бирдиктүү мамлекеттик саясатка ылайык аныктоо; Агенттиктин ишине мамлекеттик-коомдук контролду жүзөгө ашыруу; Агенттик жөнүндө Жободо белгиленген Агенттиктин көз карандысыздыгынын кепилдиктерин сактоо мониторинги; Агенттиктин кадр саясатынын мониторинги; коррупция проблемасынын ар кандай аспектери боюнча Агенттиктин комиссарына консультацияларды берүү.

Кеңештин компетенциясына төмөнкүлөр кирет: комиссарды дайындоого (бекитүүгө) макулдук берүү; Агенттиктин ишинин жылдык планын бекитүү; Агенттикти өнүктүрүүнүн стратегиясын жана келечектүү пландарын бекитүү; комиссардын отчетторун карап чыгуу жана бекитүү; Агенттиктин иши жагынан коомдук пикирди жана мамлекеттик органдар менен жарандык коом уюмдарынын сын-пикирлерин жана сунуштарын иликтөө жана иликтенген маалыматтын жыйынтыктары боюнча практикалык чараларды комиссарга сунуш кылуу.

Улуттук кеңештин курамына мамлекеттик органдарды жана жарандык коомдук уюмдарды билдирген төмөнкүдөй он бир мүчө кирет: Кыргыз Республикасынын Президентинин өкүлү; Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн өкүлү; Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин өкүлү; Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун өкүлү; Кыргыз Республикасынын Коррупциянын алдын алуу боюнча улуттук агенттигинин комиссары; жарандык коомдон (жалпыга маалымдоо каражаттары, ишкерлер ассоциациялары, кесиптик бирликтер, академиялык чөйрөлөр, коомдук бирикмелер, чыгармачыл уюмдар) алты өкүл.

Жарандык коомду билдирген Кеңештин мүчөлөрү Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык түзүлгөн жарандык коом уюмдары (жалпыга маалымдоо каражаттары, ишкерлер ассоциациялары, кесиптик бирликтер, академиялык чөйрөлөр, коомдук бирикмелер, чыгармачыл союздар) тарабынан делегацияланат.

Жарандык коомдун өкүлдөрүн Кеңешке жиберүү жөнүндө чечим жиберүүчү уюмдардын ыйгарым укуктуу органдары тарабынан кабыл алынууга тийиш. Жарандык коомдун бирикмелеринин ар кандай топторунун кызыкчылыктарын көздөгөн жана кесиптик, аймактык, саясий жана башка белгилери боюнча түзүлгөн уюмдар бирдиктүү талапкерлерин сунуш кыла алышат.

Кеңештин жыйналыштары үч айда кеминде бир жолу өткөрүлөт. Кеңештин кезексиз жыйналыштары Кеңештин төрагасынын же комиссарынын, же болбосо Кеңештин алты мүчөсүнүн демилгеси боюнча чакырылышы мүмкүн. Кеңештин жыйналыштарынын күн тартиби үстүдөгү жылга иш планына ылайык түзүлөт. Зарылчылык болгон учурда Кеңештин ар кандай үч мүчөсү күн тартибине кошумча маселелерди сунуш кыла алат.

III. Отчеттуулук жана ачыктык принциптерин чыңдоо

1. Мамлекеттик органдардын отчеттуулугу жана ачыктыгы.

Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана муниципалдык кызматтары Кыргыз Республикасынын жарандары үчүн ачык.

а) Мамлекеттик кызматтын ишин жөнгө салган негизги мыйзам актылары.

Мамлекеттик кызматтын ишин жөнгө салган негизги мыйзам актылары болуп Кыргыз Республикасынын Конституциясы, «Мамлекеттик кызмат жөнүндө», «Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жөнүндө», «Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө», «Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө», «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутатынын статусу жөнүндө», «Кыргыз Республикасынын Прокуратурасы жөнүндө», «Кыргыз Республикасынын Эсептөө палатасы жөнүндө», «Кыргыз Республикасынын бажы органдарында кызмат өтөө жөнүндө», «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик салык кызматы жөнүндө», «Мамлекеттик күзөт кызматы жөнүндө», «Чек ара кызматы жөнүндө», «Кыргыз Республикасынын дипломатиялык кызматы жөнүндө», «Аскер кызматчыларынын статусу жөнүндө», «Кыргыз Республикасынын ички иштер органдары жөнүндө», «Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясы жөнүндө», «Коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө» жана башка Кыргыз Республикасынын мыйзамдары саналат.

«Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамга ылайык мамлекеттик кызматтын (жарандык кызмат) мамлекеттик кызмат орундары саясий мамлекеттик кызмат орундарына жана администрациялык мамлекеттик кызмат орундарына бөлүнөт. Мында «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын күчү администрациялык мамлекеттик кызмат орундарын⁹ ээлеген мамлекеттик кызматчыларга гана жайылтыла тургандыгын эске алуу керек.

Саясий мамлекеттик кызмат оруну – бул Кыргыз Республикасынын саясий жана атайын мамлекеттик кызмат орундарынын Реестринде каралган жана алар үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциясында, мыйзамдарында, Президенттин жарлыктарында, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомдорунда белгиленген ыйгарым укуктарын аныктоо менен Президент, Жогорку Кеңеш, Премьер-министр тарабынан дайындалуучу (шайлануучу) жана бошотулуучу мамлекеттик кызмат оруну.

Администрациялык мамлекеттик кызмат оруну – бул мамлекеттик бийликтин мыйзам чыгаруу, аткаруу жана соттук бутактарынын мамлекеттик органдарынын аппаратындагы, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентинин Администрациясындагы Кыргыз Республикасынын Конституциясы жана башка ченемдик укуктук актылары менен белгиленген мамлекеттик органдын милдеттерин жана функцияларын жүзөгө ашыруу боюнча ал үчүн ыйгарым укуктардын жана жоопкерчиликтердин көлөмү белгиленген кызмат оруну

«Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамдын күчү соттордун, Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысынын (Омбудсменинин), юстиция, прокуратура органдарынын аппараттарынын мамлекеттик кызматчыларына, ошондой эле укук коргоо органдарынын кызматчыларынын статусуна ээ болгон адамдарына алардын кесиптик иштери атайын мыйзамдар менен жөнгө салынбаган өлчөмдө жайылтылат.

Мамлекеттик кызматтын өзгөчөлүктөрүнө карабастан, мамлекеттик органдардын системасындагы эмгек мамилелери мурдагыдай эле Кыргыз Республикасынын Эмгек кодекси менен жөнгө салына тургандыгын өзгөчө белгилей кетүү зарыл. Мындан тышкары, «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык мамлекеттик кызмат жөнүндө мыйзамдык базанын курамына Кыргыз Республикасынын Президентинин, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн жана Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик кызмат иштери боюнча агенттигинин ченемдик укуктук актылары да кирет.

«Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамдын күчү төмөнкүлөргө жайылтылбайт: эгерде ушул Мыйзамда башкасы каралбаса, мамлекеттик саясий

⁹ «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 3-статьясына ылайык.

кызмат орундарын ээлеген адамдарга; кызматка дайындоо, көтөрүү, бошотуу жагынан мамлекеттик саясый кызмат орундарын ээлеген адамдардын кеңешчилерине, консультанттарына жана жардамчыларына; аскер кызматчыларына; муниципалдык кызматчыларга; мамлекеттик органдардын карамагында турган, илим-изилдөө, чыгармачылык, окутуучулук, дарылоо-ден соолукту чыңдоо жана калкты тейлөө боюнча мамлекеттин аткаруу-тескөө функциялары менен байланышпаган башка иштерди жүргүзгөн органдарда, мекемелерде, ишканаларда жана уюмдарда иштеген кызматчыларга, анын ичинде бул мекемелер менен уюмдардын жетекчилерине; мамлекеттик органдарда иштеген техникалык жана тейлөө кызматындагы адамдарга.

б) Мамлекеттик кызматты башкаруу үчүн институттук түзүм

«Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик кызмат иштери боюнча агенттигинин (мындан ары – Агенттик) иштей тургандыгы каралган, ал туруктуу иштеген мамлекеттик орган болуп саналат.

Агенттикке директор башчылык кылат, ал Жогорку Кеңештин макулдугу менен Президент тарабынан дайындалат. Агенттиктин түзүмүн жана штаттык санын Президент бекитет. «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзам менен жөнгө салынбаган жагынан Агенттиктин ишин жүзөгө ашыруу тартибин жөнгө салган жобону Мамлекеттик кызмат боюнча кеңеш бекитет. «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамда Агенттик ошондой эле Мамлекеттик кызмат иштери боюнча кеңештин (мындан ары – Кеңеш) жумушчу органы болуп саналат деп белгиленген. Кеңеш Агенттиктин директорунун Агенттиктин иши менен байланышкан отчетторун, докладдарын жана башка маалыматтарын угат.

Кеңештин курамына төмөнкүлөр кирет: Агенттиктин директору – Кеңештин төрагасы; Президенттин өкүлү; Жогорку Кеңештин эки өкүлү. Алардын бири – Кеңештин төрагасынын орун басары; Өкмөттүн эки өкүлү; Жогорку соттун өкүлү. Жогорку Кеңештен Кеңештин мүчөлөрүн Жогорку Кеңеш бир жылга дайындайт.

Кеңеш мамлекеттик кызматты өнүктүрүү стратегиясын аныктайт жана бул чөйрөдө мамлекеттик бийлик жана башкаруу органдарынын макулдашып иштеши жана эриш-аркак аракеттениши үчүн механизмдерди иштеп чыгат; мамлекеттик башкаруу жана мамлекеттик кызмат маселелери боюнча ченемдик укуктук базаны түзүүнүн артыкчылыктарын аныктайт; мамлекеттик органдардын ишинин жана мамлекеттин кадр потенциалынын натыйжалуулугун арттыруу саясатын иштеп чыгат; мамлекеттик органдардын статс-катчыларынын кызмат ордуна талапкерлерди сунуш кылуу жөнүндө чечим кабыл алат, мамлекеттик органдардын статс-катчыларын бошотууга макулдук берет же макулдук берүүдөн баш тартат; мамлекеттик башкарууну жана мамлекеттик кызматты реформалоонун негизги принциптерин иштеп чыгат, анын ичинде, мамлекеттик органдардын жана мамлекеттик кызматчылардын ишинин ачыктыгы жана ак ниеттүүлүгү, коррупцияга каршы саясатты турмушка ашыруу менен байланышкан маселелерди карайт, ушул Мыйзамдан келип чыккан башка маселелерди чечет.

Агенттик төмөнкүдөй функцияларды аткарат: мамлекеттик кызмат чөйрөсүндө бирдиктүү мамлекеттик саясатты иштеп чыгат жана жүзөгө ашырат; администрациялык мамлекеттик бош кызмат орунуна талапкерлерди конкурстук тандап алууда, ошондой эле мамлекеттик кызматчыларга баа берүүдө жана ведомстволор аралык ротациялоодо мамлекеттик органдар үчүн милдеттүү болгон ченемдик актыларды жана бирдиктүү эрежелерди иштеп чыгат жана кабыл алат; «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамдын 14-статьясына ылайык мамлекеттик органдардын статс-катчыларынын кызмат ордуна талапкерлерди конкурстук негизде тандайт; мамлекеттик кызматчынын этикасына тиешелүү сунуштарды иштеп чыгат жана аларды Кеңештин кароосуна киргизет; мамлекеттик кызматчылардын кирешеси жана мүлкү жөнүндө декларацияларды толтуруунун, тапшыруунун, каттоонун жана сактоонун форматын жана жол-жобосун белгилейт; саясый жана администрациялык мамлекеттик кызмат орундарын ээлеген адамдардын декларацияларын кабыл алат жана

карап чыгат; таламдардын кагылышуу кырдаалдарын болтурбоо максатында жол-жоболорду жана эрежелерди иштеп чыгат, алар бардык мамлекеттик органдарда жүзөгө ашырылууга тийиш жана таламдардын кагылышуусу жана аларды жоюу¹⁰ жолдору менен байланышкан маселелер боюнча мамлекеттик кызматчыларга жана алардын жетекчилерине консультация берет; кызматтык териштирүүнүн жыйынтыктары боюнча кабыл алынган мамлекеттик органдардын чечимдерине мамлекеттик кызматчылардын даттанууларын карайт; мамлекеттик кызматтын маселелери боюнча ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун Кыргыз Республикасынын Президентинин, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн кароосуна киргизет; мамлекеттик кызматчыларды даярдоонун, кайра даярдоонун, квалификациясын жогорулатуунун жана стажировкадан өткөрүүнүн, анын ичинде чет өлкөлөрдө өткөрүүнүн мамлекеттик программалары боюнча мамлекеттик тапшырыкты түзүү жана жайгаштыруу маселелери боюнча бирдиктүү координациялоочу орган болуп саналат; мамлекеттик кызмат жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын сакталышына мониторинг жүргүзөт, мыйзамдарды сактоону жакшыртуу боюнча Өкмөткө, Жогорку Кеңешке жана тиешелүү мамлекеттик органдарга сунуш киргизет; мамлекеттик органдардагы мамлекеттик кызматтын статусун жана натыйжалуулугун талдайт жана натыйжалуулукту жакшыртуу боюнча сунуштоо берет; мамлекеттик кызматчыларга эмгек акы төлөө, аларды социалдык-укуктук жактан камсыз кылуу тутумун өркүндөтүү боюнча сунуштарды Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен кеңешүү боюнча иштеп чыгат; администрациялык мамлекеттик кызмат орундарынын Реестрин иштеп чыгат жана жүргүзөт; администрациялык мамлекеттик кызмат орундарынын Реестрине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө сунуштарды киргизет.

Агенттик ошондой эле ушул «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамдан келип чыккан башка функцияларды аткарат.

в) Статс-катчылар институту

Статс-катчы Кыргыз Республикасынын министрликтеринде, мамлекеттик комитеттеринде жана администрациялык ведомстволорунда жогорку администрациялык мамлекеттик кызмат ордун ээлеген мамлекеттик кызматчы болуп саналат. Статс-катчынын кызмат орду аткаруу, сот бийлигинин башка органдарында да уюштурулушу мүмкүн. Тизмеге кирбеген башка мамлекеттик органдарда «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамдын жоболорун аткаруу милдети тиешелүү мамлекеттик органдардын жетекчилери дайындай турган бул органдардын аппараттарынын жетекчилерине жүктөлөт.

Статс-катчынын кызмат оруну мамлекеттик органдын жетекчиси отставкага кетишине же кызматтан бошотулганына байланыштуу алмаштырылбай турган туруктуу орун болуп саналат. Статс-катчынын кызмат оруну укуктук статусу боюнча мамлекеттик органдын жетекчисинин биринчи орун басарына теңештирилет.

Мамлекеттик органдагы статс-катчы: мамлекеттик кызмат чөйрөсүндө бирдиктүү мамлекеттик саясатты ишке ашырат; тиешелүү мамлекеттик органдын компетенциясына кирген маселелер боюнча мамлекеттик органдын жетекчиси иштеп чыккан саясатты ишке ашырат; администрациялык мамлекеттик кызмат орундарын ээлеген мамлекеттик кызматчыларды дайындоого, орун которуштурууга, ротациялоого жана бошотууга сунуштама даярдайт; мамлекеттик кызмат чөйрөсүндө мамлекеттик органдын жетекчисине финансы менеджменти жана мамлекеттик каражаттарды пайдалануу жагынан отчет берет жана жоопкерчилик тартат.

Статс-катчынын бош кызмат орунун ээлөөгө тандоо Кеңеш тарабынан конкурстук негизде жүргүзүлөт. Талапкерлер алардын кесиптик жана жеке сапаттарын, тиешелүү стажы жана башкаруу ишиндеги тажрыйбасы бар экендигин эске алуу менен мамлекеттик органдын жетекчисинин макулдугу менен Кеңеш тарабынан каралат жана сунуш кылынат.

¹⁰ Караңыз: ж) мамлекеттик кызматчылардын таламдарынын кагылышуусу жана активдерин декларациялоо.

Аткаруу бийлик органдарындагы статс-катчы Кеңештин сунуштоосу жана мамлекеттик органдын жетекчисинин макулдугу боюнча Кыргыз Республикасынын Премьер-министри тарабынан дайындалат жана бошотулат. Аткаруу жана сот бийлигинин башка органдарында статс-катчынын кызмат ордун уюштурган учурда статс-катчыны дайындоо тартиби Кеңеш тарабынан белгиленет. Статс-катчы «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамда каралган негиздер боюнча ээлеген кызматынан бошотулушу мүмкүн.

г) Кызматка кирүү жана ал боюнча көтөрүлүү тартиби, ротациялоо жана бошотуу

Мамлекеттик кызматка кирүү тартиби «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын¹¹ 24- жана 25-статьяларында жазылган. Ага ылайык мамлекеттик кызматка кирүү конкурска катышуу жолу менен жүзөгө ашырылат. Агенттик мамлекеттик кызматка талапкерлерди тартуу боюнча мамлекеттик органдардын ишин координациялайт жана усулдук жардам көрсөтөт.

Агенттик бош администрациялык мамлекеттик кызмат орундары жана улуттук конкурс өткөрүү жөнүндө маалыматты улуттук конкурсту өткөрүү тууралуу маалыматтарды конкурстук тандоо башталганга чейин бир айдан кечиктирбестен расмий жалпыга маалымдоо каражаттарына, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мамлекеттик кызмат Порталына жайгаштыруу жолу менен таркатат. Кыргыз Республикасынын Президенти караган учурларда жана тартипте мамлекеттик кызматка контракттык негизде кирүүгө жол берилет.

Тийиштүү квалификациялык талаптарга ылайык келген учурда мамлекеттик кызматтын администрациялык мамлекеттик кызмат орундарын конкурстан тышкары ээлөөгө төмөнкүлөр укуктуу: бир эле мамлекеттик органдагы кызмат орундарынын бир категориясынын ичиндеги мамлекеттик кызматчылар; саясий мамлекеттик кызматчылардын кеңешчилери, жардамчылары жана консультанттары; өз ыйгарым укуктарын токтоткон саясий мамлекеттик кызматчылар.

Мамлекеттик кызматчынын намысын булгагандыгына байланыштуу ээлеген кызмат ордунан бошотулган мамлекеттик кызматтын саясий, башкы жана улук администрациялык кызмат орундарын ээлеген мамлекеттик кызматчылар мурдагы кызмат ордуна калыбына келтирилбейт жана ошого тете мамлекеттик кызмат ордун кайталап ээлей албайт. Бош администрациялык мамлекеттик кызмат орду пайда болгон учурда мамлекеттик органдын статс-катчысы бул туурасында үч жумушчу күндүн ичинде Агенттикке жазуу жүзүндө кабарлайт.

Бош администрациялык мамлекеттик кызмат орду пайда болгондо мамлекеттик орган тарабынан конкурс жарыяланат. Бош администрациялык мамлекеттик кызмат ордун ээлөөгө конкурс (мындан ары – конкурс) мамлекеттик кызматка Кыргыз Республикасынын жарандарынын теңчиликте жетүүсүн камсыз кылууга тийиш. Биринчи кезекте конкурс ички резервде турган адамдардын ортосунда жүргүзүлөт. Эгерде ички резервде турган адамдар конкурска катышуудан баш тартышынын натыйжасында конкурс болбой калса же конкурстан өткөн адам кызмат ордуна дайындалбаса, анда конкурс улуттук кадрлар резервинде¹² турган адамдардын ортосунда жарыяланат.

Белгиленген талаптарга жооп бербеген документтерди жана маалыматтарды сунуш кылган жарандар конкурска катышууга киргизилбейт. Ачык конкурстун натыйжалары ал аяктаган күндөн тартып бир айдын ичинде катышуучуларга билдирилет.

Статс-катчы конкурстан ийгиликтүү өткөн адамды бош кызмат ордуна дайындоо жөнүндө сунушту мамлекеттик органдын жетекчисине үч күндөн кечиктирбестен киргизүүгө милдеттүү. Кенже мамлекеттик кызмат орундарына кадрлар резервин түзүү максатында Агенттик жогорку окуу жайларынын

¹¹ «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамдын 31- жана 34-статьялары

¹² Мындан ары Улуттук кадрлар резерви жөнүндө кең-кесири караңыз.

бүтүрүүчүлөрүнүн арасында улуттук конкурсту өткөрө алат. Кызматка биринчи жолу киришип жатып, мамлекеттик кызматчы жазуу жүзүндө ант берет.

Биринчи жолу мамлекеттик кызматка кирген жана иш стажы жок адистин зарыл тажрыйба топтошу жана анын кесиптик сапаттарын текшерүү үчүн тийиштүү мамлекеттик органдын жетекчиси ээлеген мамлекеттик кызмат орду боюнча эмгек акы төлөп берүү менен аны 3 айга чейинки сыноо мөөнөтү менен мамлекеттик кызмат ордуна дайындашы мүмкүн. Эгерде сыноо мөөнөтү аяктагандан кийин сыноонун натыйжасы канааттандырарлык эмес деп таанылса, анда мамлекеттик кызматчы башка төмөн турган мамлекеттик кызмат ордуна дайындалышы, болбосо Агенттиктин макулдугу менен мамлекеттик кызматтан бошотулушу мүмкүн.

Мамлекеттик кызматтардын кээ бир категорияларын ээлеген мамлекеттик кызматчыларды ротациялоо (орун которуштуруу) мамлекеттин керектөөлөрүн эсепке алуу менен, мамлекеттик кызматчынын дараметин натыйжалуу пайдалануу, алардын кызматтык жана кесиптик жактан өсүшү үчүн зарыл шартты түзүү, кызматтык мансабы үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу жана кадрларды мамлекеттик кызматта бекемдеп калуу, ошондой эле коррупция тобокелдигин азайтуу максатында жүргүзүлөт.

Мамлекеттик кызматчыларды ички жана ведомстволор аралык ротациялоо беш жылда бир жолудан көп эмес жүргүзүлөт.

Мамлекеттик кызматтагы ишти токтотуу үчүн төмөнкүлөр негиз болуп саналат: өз каалоосу боюнча бошотуу; мамлекеттик органдын администрациясынын демилгеси боюнча бошотуу; тараптардын эркине байланышпаган жагдайлар боюнча. Мамлекеттик кызматчыны мамлекеттик органдын администрациясынын демилгеси боюнча бошотуу «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамга ылайык талаптагыдай жол-жоболор аткарылгандан кийин статс-катчынын макулдугу менен мамлекеттик органдын жетекчиси тарабынан жүргүзүлөт. Эгерде статс-катчы мамлекеттик кызматчыны бошотууга макул болбосо, мамлекеттик органдын жетекчиси мамлекеттик кызматчыны бошотууга укуктуу. Статс-катчы бул чечимди Кеңешке даттанууга укуктуу. Кеңештин чечими биротоло чечим болуп саналат.

Мамлекеттик органдарда саясий мамлекеттик кызмат орундарын ээлеген адамдардын алмашуусу администрациялык мамлекеттик кызмат орундарын ээлеген мамлекеттик кызматчыларды бошотуу, кызматынан төмөндөтүү, ротациялоо жана аттестация өткөрүү үчүн негиз болуп саналбайт.

Мамлекеттик органдын демилгеси боюнча мамлекеттик кызматчы ээлеген кызмат ордунан төмөнкүдөй учурларда бошотулушу мүмкүн: а) мамлекеттик орган кайра уюштурулганда же жоюлганда; б) ээлеген администрациялык мамлекеттик кызмат орду кыскарганда; в) мамлекеттик кызматчынын мамлекеттик кызмат менен айкалышпаган кызмат ордуна шайланганда же дайындалганда; г) аттестациялоонун же квалификациялык сынактын натыйжасында тастыкталган мамлекеттик кызматчынын ээлеген кызмат ордуна жетиштүү квалификацияга ылайык келбестиги, ошондой эле сыноо мөөнөтүнөн өтпөгөндө; д) мамлекеттик кызматчы тарабынан эмгек тартиби одоно бузулганда; е) мамлекеттик кызматчыга карата соттун айыптоо өкүмүнүн мыйзамдуу күчүнө кириши; ж) «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамдын 10, 11-статьяларында каралган чектөөлөрдү сактабай коюу фактылары белгиленгенде; з) мамлекеттик кызматчы тарабынан мамлекеттик кызматка кирүүдө жалган документтерди же атайылап эле жалган маалыматтарды берүү; и) эгерде аткаруучу иши мамлекеттик сырга ээ болууну талап кылса, мамлекеттик жашыруун сырга ээ болууну токтотуу; к) ротация иретинде которуудан баш тартуу; л) Кыргыз Республикасынын жарандыгын жоготуу; м) жаш курагынын чегине жеткенде; н) ушул Мыйзам менен каралган мүлк жана кирешелер жөнүндө декларацияны тапшырбоо же декларациялоодон мүлк жана кирешесин атайылап жашырып коюу, болбосо чындыкка туура келбеген маалыматтарды берүү.

Мамлекеттик кызматчыны ал убактылуу ишке жараксыз учурунда жана өргүүдө жүргөн мезгилинде (мамлекеттик органды кайра уюштуруу же жоюу, болбосо

мамлекеттик органдагы штаттык кызмат орундарын кыскартуунун негизинде иштен бошотуудан тышкары) мамлекеттик органдын демилгеси боюнча бошотууга жол берилбейт. Мамлекеттик органдын башка жерде жайгашкан ведомстволук же башка өзүнчө түзүмдүк бөлүмүнүн иши токтотулган учурда ал түзүмдүк бөлүмдөрдөн мамлекеттик кызматчыларды бошотуу мамлекеттик органды жоюу учурунда колдонулган эрежелер боюнча жүргүзүлөт.

д) Мамлекеттик кызматчыларды кесиптик окутуу

Мамлекеттик бийлик органдарын жогорку квалификациялуу кадрлар менен камсыз кылуу үчүн Кыргыз Республикасында мамлекеттик кызматтын окуу жана уюштуруу-усулдук базасы катарында Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Башкаруу академиясы бар, ага Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик башкаруу проблемалары боюнча окуу-усулдук, илимий жана маалымат-аналитикалык борбордун функциялары, ошондой эле мамлекеттик кызматчыларды даярдоо, кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу функциялары жүктөлгөн. Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Башкаруу академиясынын алдында Бишкек жана Ош шаарларында эки окуу борбору иштейт.

«Кадр саясатын жана мамлекеттик кызмат жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын аткаруунун мониторинг системасын андан ары өркүндөтүү боюнча чаралар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик кызмат иштери боюнча агенттигинде Тестирилөө борбору¹³ түзүлгөн. Бул Жарлыкка ылайык администрациялык мамлекеттик кызматтарды ээлөөгө талапкерлерди тестирилөө Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик кызмат иштери боюнча агенттигинде жана анын аймактык өкүлчүлүктөрүндө жүргүзүлөт.

Мындан тышкары, (Башкы прокуратурада, Финансы министрлигинде, Экономикалык өнүгүү жана соода министрлигинде, Эмгек жана социалдык өнүгүү министрлигинде, Билим берүү жана илим министрлигинде, Мамлекеттик мүлктү башкаруу боюнча мамлекеттик комитетте жана башкаларда) мамлекеттик кызматчылардын квалификациясын жогорулатуу боюнча бир катар адистешкен окуу борборлору бар.

«Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамга ылайык, мамлекеттик кызматчыны окутуу анын квалификациясын жогорулатуу, тиешелүү мамлекеттик органдын потенциалын өнүктүрүү, жаңы эрежелерди, жол-жоболорду жана системаларды киргизүү менен реформаларды жүргүзүү, мамлекеттик кызматтын натыйжалуулугун жана таасирдүүлүгүн жакшыртуу максатында, ошондой эле тиешелүү штаттык кызмат орду боюнча кызматтык милдеттер өзгөргөн учурда мамлекеттик кызматчыны аттестациялоонун натыйжаларынын негизинде жүргүзүлөт.

Кош бойлуулук жана төрөт боюнча же баланы багуу боюнча өргүүдө жүргөн мамлекеттик кызматчы окууга артыкчылыктуу укукка ээ. Агенттик бирдиктүү заказчы катары конкурстук негизде окутуучу программаларды жана билим берүүчү мекемелерди тандайт.

Мамлекеттик кызматчыларды окутуу үчүн мамлекеттик органдын ишин финансылоого каралган каражаттардын бир пайызынан аз болбогон эсеп менен бюджеттен финансылык каражаттар бөлүнөт. Окутуу ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында тыюу салынбаган башка каражаттардын эсебинен жүргүзүлүшү мүмкүн. Соңку учурда мамлекеттик кызматтын резервин даярдоого өзгөчө маани берилүүдө. Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик кызмат иштери боюнча агенттигинин буйругу менен «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик кызматынын улуттук кадрлар резервин түзүүнүн жана анын иштешинин тартиби жөнүндө» Жобо бекитилген.

Улуттук кадрлар резерви: жогорку квалификациялуу жана башкарууга даярдалган мамлекеттик кызматчылардын курамын түзүү жана мамлекеттик кызматка

¹³ Кыргыз Республикасынын Президентинин 2007-жылдын 28-февралындагы №77 Жарлыгы.

тартуу; мамлекеттик кызматтын мамлекеттик органдарынын милдеттерин жана функцияларын кесипкөй жана натыйжалуу турмушка ашырууга кудуреттүү кадрларды тандоонун, даярдоонун жана көрсөтүүнүн негизинде мамлекеттик органдардын кадрдык потенциалын өркүндөтүү жана сарамжалдуу пайдалануу; резервге киргизилген адамдардын кесиптик жана жеке сапаттарын андан ары өнүктүрүү; кесиптик билиминин деңгээлин жана профилдин, адистиги боюнча иш стажын жана тажрыйбасын, тиешелүү кесиптик жөндөмдөрүн эске алуу менен резервдегилерди мамлекеттик кызматтын жогору турган бош администрациялык мамлекеттик кызмат орундарына көтөрүү; кесиптик мамлекеттик кызматтын жолун жолдоочулугун, көз карандысыздыгын жана стабилдүүлүгүн камсыз кылуу түзүлөт.

Улуттук кадрлар резервине киргизилгендердин тизмеси Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик кызмат иштери боюнча агенттигинин Интернет сайтына жарыяланат.

е) Мамлекеттик кызматтагы жүрүш-туруш кодекстери

«Мамлекеттик кызматчылардын этикасы жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Президентинин Указы¹⁴ менен Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик кызматчыларынын этикасынын негиздери жөнүндө жобо бекитилген. Бул документтин негизинде мамлекеттик башкаруу органдары мамлекеттик кызматчылардын этика ченемдеринин өз системаларын иштеп чыккан, ошондой эле этика боюнча ички комиссиялар түзүлгөн. Мындан тышкары, «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамдын 10-статьясына ылайык мындай деп белгиленген: мамлекеттик кызматчынын этикасы – бул мамлекеттик кызматчынын жүрүш-туруш эрежелерин белгилеген жана жөнгө салган ченемдердин тутуму. Этиканы сактоо ар бир мамлекеттик кызматчынын милдети болуп саналат

Мамлекеттик кызматчы этиканын төмөнкүдөй негизги принциптерин сактоого тийиш: өзүн ар дайыма мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин ак ниеттүүлүгүнө, калыстыгына жана натыйжалуулугуна жарандардын ишенимин түзгүдөй, сактагыдай жана бекемдегидей түрдө алып жүрүүгө; адептүү, сыпайы, сабырдуу, принциптүү болууга, маселенин маңызын терең түшүнүүгө умтулууга, маектешти уга билүүгө жана анын позициясын түшүнүүгө, ошондой эле кабыл алынуучу чечимди таразалоого жана негиздөөгө; өзүнө жүктөлгөн милдеттерди жогорку кесиптик деңгээлде аткарууга, өзүнүн жалпы билим жана кесиптик деңгээлин жогорулатууга; башка мамлекеттик кызматчылар тарабынан этика ченемдерин бузуунун фактылары белгилүү болгон учурда, мамлекеттик кызматчынын этикасынын Кодексинде каралган чараларды көрүүгө; өзүнө баш ийген адамды укукка сыйбаган чечимдерди кабыл алууга же мыйзамсыз иш-аракеттерди жасоого мажбур кылбоого; өз ишинде таламдардын кагылышуусуна жол бербөөгө; элдердин үрп-адаттарына жана каада-салттарына урматтоо менен мамиле кылууга; өзүнүн кызматтык ишине кимдир-бирөө, анын ичинде ээлеген кызмат орундарына жана абалына карабастан башка кызмат адамдары тарабынан мыйзамсыз таасирге же таасир этүүгө жол бербөөгө.

Мамлекеттик кызматчынын этикасынын башка принциптери жана ченемдери атайын мыйзамдар тарабынан белгиленет. Мамлекеттик органдын жетекчиси өзүнө баш ийген мамлекеттик кызматчылар тарабынан этиканы бузууларды четтетүүгө жана болтурбоого карата бардык чараларды көрүүгө милдеттүү. Мамлекеттик органдын статс-катчысы өзүнө баш ийген мамлекеттик кызматчылар тарабынан жамаатта этиканы бузууну болтурбоо боюнча иш жагдайын түзүү үчүн жоопкерчилик тартат.

ж) Мамлекеттик кызматчылардын таламдарынын кагылышуусу жана активдерин декларациялоо

«Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 9-статьясына ылайык мындай деп белгиленген: таламдардын кагылышуусу кызмат

¹⁴ Кыргыз Республикасынын Президентинин 2001-жылдын 9-январындагы №11 Указы.

адамынын чечими өзүнүн кызматтык ыйгарым укуктарынын артыкчылыгын пайдалануу жолу менен жеке таламдарын илгерилетүүгө алардын жеке кызыкчылыктары таасир этиши мүмкүн болгон кырдаалда келип чыгат. Таламдардын кагылышуусу кызмат адамдарынын мамлекеттин кыйла кеңири таламдары менен сөзсүз төп келбей турган чечимдерди кабыл алуусуна алып келет.

Таламдардын кагылышуусу жөнүндө маалымдар болгон мамлекеттик кызматчы таламдардын реалдуу жана потенциалдуу кагылышуусунун келип чыгышына жол бербөө үчүн чараларды көрүүгө милдеттүү жана бул жөнүндө түздөн-түз жетекчиге билдирүүгө милдеттүү, жетекчи болсо таламдардын кагылышуусунун терс кесепеттерин болтурбоо; аткаруунун жүрүшүндө таламдардын кагылышуусу келип чыккан милдеттерди аткаруудан (функцияларды ишке ашыруудан) мамлекеттик кызматчыны убактылуу четтетүү, болбосо, аткаруунун жүрүшүндө таламдардын кагылышуусу келип чыккан милдеттерди мамлекеттик кызматчы тарабынан аткарышына контролдукту күчөтүү боюнча чараларды көрүүгө милдеттүү.

Ошондой эле «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик кызматчылары өздөрүнө жана өздөрүнүн үй-бүлөлөрүнүн жакын мүчөлөрүнө таандык мүлк жана кирешелер жөнүндө маалыматтарды камтыган декларацияны (мындан ары – декларация) беришет. Декларацияда Кыргыз Республикасында жана андан тышкары жерде турган жана мамлекеттик кызматчыга жана анын үй-бүлөсүнүн жакын мүчөлөрүнө таандык болгон, алардын менчик укугундагы бардык кыймылсыз жана кыймылдуу мүлктөр көрсөтүлүүгө тийиш¹⁵.

Декларацияны берген мамлекеттик кызматчы Кыргыз Республикасында жана андан тышкары жерде мурда ал жана анын үй-бүлөсүнүн жакын мүчөлөрү иш жүзүндө алган бардык кирешелерди, ошондой эле алардын алынышынын булактарын көрсөтөт. Декларацияны берген адамдын кирешелери деп анын буюмдары, улуттук жана чет өлкөлүк валюта түрүндө алынган суммалары эсептелет.

«Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамга ылайык мамлекеттик кызматчынын үй-бүлөсүнүн жакын мүчөлөрү деп жубайлар, анын багуусунда турган ата-энеси, балдары, кыз жана эркек бир туугандары эсептелишет¹⁶. Мүлк жана кирешелер жөнүндө декларацияны берүү боюнча милдеттенмелерди аткаруу мамлекеттик кызматчыны, ошондой эле анын үй-бүлө мүчөлөрүн Кыргыз Республикасынын салык мыйзамдарында каралган декларацияларды берүү милдеттеринен бошотпойт.

Жогорку администрациялык мамлекеттик орундарды ээлеген, реестр менен аныкталган адамдардын декларациялары Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте жалпыга маалымдоо каражаттарында жарыяланууга тийиш.

Мамлекеттик кызматчы декларацияны төмөнкү учуларда берет: администрациялык мамлекеттик кызмат ордуна дайындалган учурда ал кызмат ордун ээлеген күндөн тартып отуз күндүн ичинде - мамлекеттик кызматка кирген жылдан мурдагы отчеттук жыл жана ошол жылдагы мезгил үчүн; администрациялык мамлекеттик кызмат ордунда турган мезгилде, бир кызмат ордунан экинчи кызмат ордуна которулганын кошкондо, анын ичинде ротацияланганда - 1-январдан тартып 31-декабрды кошкондогу мезгил үчүн жыл сайын 1-мартка чейин; мамлекеттик кызматта ишин токтоткон учурда кызматтан бошогон күндөн тартып отуз күндүн ичинде - ошол жылдын 1-январынан тартып мамлекеттик кызматчы ээлеген кызматынан бошотулган айдын 1-числосуна чейинки мезгил үчүн.

Декларациялар ишке кирген же мамлекеттик кызматта иштеген жери боюнча мамлекеттик орган тарабынан кийин Агенттикке жөнөтүү үчүн берилет. Мамлекеттик

¹⁵ "д - з" и "л" пункттарында көрсөтүлгөн маалыматтар, эгерде алардын өлчөмү (наркы) Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген минималдуу эмгек акынын 100 эсе өлчөмүнөн ашса, декларацияланууга тийиш.

¹⁶ Жашоого, билимге, саламаттыкты сактоого өз чыгымдарын жана башка зарыл чыгымдарды жабуу жагынан мамлекеттик кызматчыга финансылык жактан көз каранды адамдар мамлекеттик кызматчынын багуусунда турган үй-бүлөнүн жакын мүчөлөрү деп эсептелет.

кызматчы иштеген мамлекеттик орган отчеттук жылдан кийинки жылдын 1-июнуна чейин мамлекеттик кызматчынын жана анын үй-бүлөсүнүн жакын мүчөлөрүнүн мүлкү жана кирешелери жөнүндө декларациянын күбөлөндүрүлгөн көчүрмөсүн Агенттикке берет.

Агенттик ушул Мыйзамдын колдонулушуна туура келген, адамдардын кирешелерине, милдеттенмелерине жана мүлктөрүнө тиешелүү мамлекеттик органдардан түшкөн декларацияда көрсөтүлгөн маалыматтарды иликтейт, зарыл болгон учурда декларант менен бирдикте декларацияда көрсөтүлгөн маалыматтарды тактайт. Агенттик мамлекеттик кызматчынын мүлкү жана кирешелери жөнүндө декларацияда камтылган маалыматтарга коомчулуктун жана ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын Агенттик аныктаган тартибине ылайык ээ болушун камсыз кылат. Талап кылынган маалыматты берүүдөн мамлекеттик органдын баш тартышына администрациялык же сот тартибинде даттанылышы мүмкүн.

«Коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө» Мыйзамга ылайык, коррупцияга каршы күрөштү бардык мамлекеттик органдар жана мамлекеттик кызматчылар өз компетенциясынын алкагында жүзөгө ашырууга милдеттүү¹⁷. Мамлекеттик органдардын жана мекемелердин жетекчилери өз ыйгарым укуктарынын чектеринде жогоруда көрсөтүлгөн Мыйзамдын талаптарын аткарууну жана анда каралган чараларды колдонууну камсыз кылат. Министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин, администрациялык ведомстволордун, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана менчигинин түрүнө карабастан юридикалык жактардын жетекчилери, ошондой эле жарандар коррупцияга каршы күрөшүүдө ыйгарым укуктуу органдарга көмөк жана зарыл жардам көрсөтөт.

Коррупциялык укук бузууларды табууну, алдын алууну жана жоюуну, аларды жасагандыгы үчүн күнөөлүү адамдарды жоопкерчиликке тартууну укук коргоо органдары өз компетенциясынын чектеринде жүзөгө ашырат.

«Коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө» КР Мыйзамынын 12-статьясына ылайык мамлекеттик кызматчыларга: педагогикалык, илимий жана чыгармачылыктан башка акы төлөнүүчү ишти аткарууга; жеке ишкерлик иш иштөөгө, ошондой эле жеке жана юридикалык жактар кандай гана формада болбосун андан сый акы алуу менен ишкердик ишин жүзөгө ашырууда аларга көмөк көрсөтүү үчүн өзүнүн кызмат абалынан пайдаланууга; өзү кызматында турган, болбосо өзүнө түздөн-түз баш ийген же контролдугунда болгон мамлекеттик органда үчүнчү жактардын иштери боюнча өкүл болууга; материалдык-техникалык, финансылык жана маалыматтык камсыз кылуу каражаттарын, кызматтык автотранспорт каражаттарын, башка мамлекеттик мүлктү жана кызматтык маалыматты кызматтык эмес максаттарда пайдаланууга; кызматтык ыйгарым укуктарын аткарууга байланыштуу иш-аракеттери же аракетсиздиги үчүн жеке жана юридикалык жактардан белек түрүндө сый акыларды, акча жана кызмат көрсөтүүлөрдү алууга; иш таштоолорго, манифестацияларга катышууга жана башка иш-аракеттери менен мамлекеттик органдардын иштешине жана мамлекеттик кызматчылар кызматтык ыйгарым укуктарын аткарышына тоскоолдук кылууга; өзүнүн кызматтык ишине байланыштуу саясий партиялардын ишине катышууга; кызматы өзү менен жакын туугандык мамиледе болгон адамдардын (ата-энеси, жубайы, ага-иниси, эже-карындаштары жана балдары) түздөн-түз баш ийүүсү же контролдукта болушу менен байланышкан мамлекеттик органдарда мамлекеттик кызматта болууга тыюу салына тургандыгы каралган.

Коммерциялык уюмдардын уставдык капиталында үлүшү, болбосо киреше алуу максатында пайдаланылган башка мүлкү бар мамлекеттик кызматчы мамлекеттик кызматка киргенден кийин бир айдын ичинде бул үлүштү жана мүлктү мыйзамдарда белгиленген тартипте өзү мамлекеттик кызматта болгон убакытка ишеничтүү башкарууга берүүгө милдеттүү. Ушул Мыйзамда жана мамлекеттик кызмат жөнүндө мыйзамда тыюу салынган ишти жүргүзгөн мамлекеттик кызматчылар жооптуу

¹⁷ «Коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 7-статьясы.

болушат жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте ээлеген кызматынан бошотулууга тийиш. Мындан тышкары, «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 11-статьясына ылайык ушундай чектөөлөр каралган.

Ошондой эле мамлекеттик кызматчы мамлекеттик кызматтан кеткенден кийин бир жылдын ичинде: үчүнчү жактардын таламын көздөп мурда өзү иштеген жер боюнча өзүнүн компетенциясына кирген маселелер менен кайрылууга; өзү мамлекеттик кызматта турган мезгилинде анын карамагында болгон кандай гана болбосун жеке же юридикалык адам кошумча артыкчылыктарды ала турган болсо, андай жеке же юридикалык адамдын атынан аракеттенүүгө укуксуз.

Администрациялык же саясий мамлекеттик кызмат ордун ээлеген адамга менчигинин түрүнө карабастан ишкананын жетекчисинин кызмат ордун ээлөөгө, ошондой эле мамлекет 30 пайыздан ашык үлүшүнө (акцияларына) ээ болгон башка ишкердик субъекттеринин башкаруу органдарында болууга тыюу салынат.

з) Коррупцияга шарт түзгөн укук бузуулар, коррупциялык укук бузуулар жана алар үчүн жоопкерчилик

«Коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө» Мыйзамда коррупцияга шарт түзүүчү укук бузуулар болуп мамлекеттик кызматчылардын төмөндөгүдөй иш-аракети же аракетсиздиги саналат деп белгиленген: мамлекеттик башка органдардын жана юридикалык жактардын иш-аракетине мыйзамсыз кийлигишүү; өз ыйгарым укуктарын өздөрүнүн жеке таламдарына, жакын туугандарынын же кайын-журтунун таламдарына тиешелүү маселелерди чечүүдө пайдалануу; мамлекеттик кызматка кирген жаткан жана кызматынан жогорулаган адамга мыйзамда каралбаган артыкчылыктарды берүү; чечимдерди даярдоодо жана кабыл алууда жеке жана юридикалык жактарга мыйзамсыз артыкчылыктарды берүү; өздөрү кызматта турган же аларга баш ийген, контролундагы же отчет бере турган мамлекеттик органдардын, мамлекеттик ишканалар менен мекемелердин иштери боюнча жеке жана юридикалык жактарга ишенимдүү адам катары катышуу; расмий түрдө жайылтууга тийиш эмес жана мамлекеттик иш-милдетти аткаруу учурунда алынган маалыматты жеке же топтук таламдар үчүн пайдалануу; берилиши ченемдик жана укуктук актыларда каралган маалыматты жеке жана юридикалык жактарга берүүдөн негизсиз баш тартуу, аны өз убагында бербөө, такталбаган, болбосо толук эмес маалыматты берүү; жеке жана юридикалык жактардан берилиши мыйзамда каралбаган маалыматты талап кылуу; мамлекеттик же коммуналдык финансылык жана башка материалдык ресурстарды талапкерлердин жана коомдук уюмдардын шайлоо фонддоруна берүү, ошондой эле аларды башка жарандарга жана юридикалык жактарга мыйзамсыз берип жиберүү; жеке жана юридикалык жактардын кайрылууларын кароонун жана алардын компетенциясына кирген маселелерди чечүүнүн мыйзамда белгиленген тартибин бузуу; протоколдук жана башка расмий иш-чараларды өткөрүүдө жогору турган расмий адамдарга кызматтан тышкары учурларда ызаат көрсөтүү катары берилүүчү символдук белгилерден жана символдук сувенирлерден башка белектерди берүү, материалдык жана башка убай көрсөтүү, иштен тышкары кызмат көрсөтүү; жеке жана юридикалык жактар өздөрүнүн укуктары менен мыйзамдуу таламдарын ишке ашырууга тоскоолдук кылуу; жогору же төмөн турган, болбосо кызмат же иш боюнча дагы башкача көз карандылыкта турган кызмат адамдары менен акчалай же мүлктүн башка мүнөздөгү кумар оюндарына катышуу; ишкердикти мамлекеттик жөнгө салуу үчүн ушундай ишти, ошондой эле ага контролду жүзөгө ашыруучу жеке жана юридикалык жактарга, эгерде Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында башкача каралбаса, ыйгарым укуктарды берүү.

Мамлекеттик кызматчылар тарабынан жогоруда көрсөтүлгөн кандайдыр бир укук бузуулардын жасалышы, эгерде ал кылмыш катары жазалана турган жосундун белгилерин камтыбаса, тартиптик жаза тартууга, ошону менен бирге мамлекеттик кызматтан четтетүү менен ээлеген кызмат ордунан бошотулушуна алып келет.

Жогоруда аталган мыйзамга ылайык **коррупциялык укук бузуулар** болуп төмөндөгүдөй жосундар саналат: а) адам тиешелүү иш-милдетин аткарбаган уюмдардан, ошондой эле жарандардан, эгерде Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында башкача каралбаса, өз иш милдеттерин аткаргандыгы үчүн башка жеке жана юридикалык жактардын кызыкчылыгын көздөп акча, кызмат көрсөтүү түрүндө ар кандай сый акыларды кабыл алуу; б) өз иш милдеттерин аткаргандыгы үчүн белектерди алуу же жалпы кабыл алынган ызаат көрсөтүү ченемдерине ылайык, болбосо протоколдук жана башка расмий иш чараларды өткөрүү учурунда берилген символдук сувенирлерди эсепке албаганда, кызматы боюнча көз каранды адамдардан ошондой белектерди алуу; в) чет өлкөлүк жеке жана юридикалык жактардын, Кыргыз Республикасынын жеке жана юридикалык жактарынын эсебинен мамлекеттик ички жана тышкы туристтик, дарылоо-ден соолукту чыңдоо жана башка сапарларга чакырууларды кабыл алуу, ага төмөндөгүдөй сапарга баруу кирбейт: жакын туугандарынын чакыруусу боюнча алардын эсебинен; эгерде мамилеси чакыргандардын кызматтык ишинин маселелерине тиешеси жок болсо, башка жеке жактардан алган чакыруу боюнча; Кыргыз Республикасынын эл аралык келишимдерине ылайык же Кыргыз Республикасынын мамлекеттик органдары менен чет өлкөлүк мамлекеттик органдардын ортосундагы келишимдер боюнча өз ара негизде тиешелүү мамлекеттик органдардын жана (же) эл аралык уюмдардын каражаттарынын эсебинен жүзөгө ашырылуучу сапарлар; коомдук бирикмелердин уставдык иш-аракеттеринин чектеринде чет өлкөлүк өнөктөрдүн чакыруусу боюнча жана алардын эсебинен жүзөгө ашырылуучу эл аралык илимий, спорттук, чыгармачылык, кесиптик, гуманитардык иш-чараларга катышуу үчүн жогору турган кызматтык же коллегиялуу башкаруу органынын макулдугу менен жүзөгө ашырылуучу сапарлар; г) аларга өзүнүн иш-милдеттерин жүзөгө ашыруу үчүн берилген транспорт жана байланыш каражаттарын, электрондук-эсептөө техникасын, акча каражаттарын, кыймылсыз жана башка мүлктү жеке, топтук жана башка кызматтык таламдар үчүн пайдалануу.

Мамлекеттик кызматкер тарабынан жогоруда көрсөтүлгөн коррупциялык укук бузуулардын кайсы биринин жасалышы, эгерде анда кылмыштык жазаланууга тийиш болгон иштердин белгиси жок болсо, тартиптик жаза тартууга алып келет, ошону менен бирге акырында кызматтан четтетүү менен ээлеген кызмат ордуна бошотулат.

Мыйзамда коррупциялык укук бузуучу субъекттин эсебине келип түшкөн акчалай каражаттар, ошондой эле башка жеке жана юридикалык жактардын таламдарында өз функциялык милдеттерин аткаргандыгы үчүн акча жана кызмат көрсөтүү түрүндө алган каражаттар, алар табылгандан кийин мындай каражаттардын келип түшкөн жагдайлары жөнүндө түшүндүрмө берүү менен он күндүн ичинде мамлекеттин бюджетине которулууга тийиш экендиги каралган.

Мамлекеттик кызматчыга айтылбай түшкөн белектер, ошондой эле өзүнүн иш-милдеттерин аткарууга байланыштуу алган белектер же аларды кызматы боюнча көз каранды адамдардан алуу, сыпайылыктын жалпы ченемдерине ылайык жана протоколдук жана башка расмий иш-чараларды жүргүзүү учурундагы символикалык сувенирлерди кошпогондо, он күндүк мөөнөттө атайын мамлекеттик фондго тапшырылат же ушул эле мөөнөттө белектердин рыноктук баасына теңдеш сумма мамлекеттик бюджетке которулат. Мыйзамсыз кабыл алынган белектер жана акчалай каражаттар соттун чечими менен конфискацияланууга тийиш. Мыйзамсыз кабыл алынган тейлөөнүн наркы соттун чечими менен күнөөлүү адамдан төлөтүлөт жана мамлекеттик бюджеттин эсебине которулат.

и) Тартипке салуучу териштирүү системасы

Тартипке салуучу жазаны колдонуу жана кызматтык териштирүүнү жүргүзүү маселелери «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамда, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинде жөнгө салынган¹⁸. Алсак, бул мыйзамга ылайык

¹⁸ «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамдын 2-статьясына ылайык Эмгек кодекси мамлекеттик кызмат жөнүндө мыйзамдын курамдык бөлүгү болуп саналат.

укук бузууга жол берген мамлекеттик кызматчыга тартипке салуучу, администрациялык, материалдык жана жазык жоопкерчилик чарасы колдонулушу мүмкүн. Мамлекеттик кызматчынын тартип жоопкерчилиги деп мамлекеттик органдын жетекчисинин (жалдоочунун) мамлекеттик кызматчыга карата анын өз кызматтык милдеттерин айыптуу, укукка каршы аткаргандыгы, аткарбай койгондугу же талаптагыдай эмес аткаргандыгы (тартип жоругун жасагандыгы) үчүн тартиптик таасир көрсөтүүнү (жаза-чара) колдонушу түшүнүлөт.

Мамлекеттик кызматчынын тартипке салуу жосунун жасагандыгынын фактысын белгилөө же тастыктоо үчүн мамлекеттик органдын жетекчиси өз демилгеси боюнча, этика боюнча комиссиянын же мамлекеттик кызматчынын өзүнүн сунуштамасы боюнча дайындалган кызматтык териштирүүнү жүргүзүшү мүмкүн. Кызматтык териштирүү мамлекеттик кызматчынын кызматтык (тартип) жосунду жасагандыгы жөнүндө жалпыга маалымдоо каражаттарына жарыяланган учурда, жарандардын жана юридикалык жактардын кайрылуусунун негизинде да жүргүзүлүшү мүмкүн. Кызматтык териштирүү мамлекеттик кызматчы иштеген мамлекеттик орган тарабынан мамлекеттик органдын этика боюнча комиссиясынын өкүлдөрүнүн катышуусу менен апелляциялык тартипте жүргүзүлөт.

Кызматтык териштирүү: жасаган жосунду мамлекеттик кызматчы чын ниети менен мойнуна алса – фактылар чындыкка ылайык келген учурда; тартип жоопкерчилигине тартуу мөөнөтү өтүп кеткен; материалдарды тийиштүү компетенттүү органга өткөрүп берүү менен, жасалган жосунда жазык кылмышынын же администрациялык жосундун белгилери табылган учурларда токтотулат же жүргүзүлбөйт.

Мамлекеттик кызматчы өзүнө жүктөлгөн милдеттерди аткарбай койгондугу же талаптагыдай эмес аткаргандыгы үчүн мамлекеттик кызматчыга төмөнкүдөй тартип жазалары колдонулушу мүмкүн: эскертүү; сөгүш; катуу сөгүш; кызматка толук ылайык келбегендиги жөнүндө эскертүү; класстык ченин төмөндөтүү же ээлеген кызмат ордунан төмөндөтүү; класстык ченден ажыратуу; белгиленген тартипке ылайык белгилүү мөөнөткө эмгек акысынын үстөк акысын кармап калуу; ээлеген кызматынан бошотуу. Тартип жазасы түздөн-түз жосун аныкталганда, бирок ал жасалган күндөн тартып алты айдан кечиктирбестен колдонулат. Эмгек тартибин ар бир жолку бузгандыгы үчүн бир гана тартип жазасы салынышы мүмкүн. Мамлекеттик кызматчыга карата жүргүзүлгөн кызматтык териштирүүнүн жыйынтыгы боюнча кабыл алынган чечим Агенттикке, ал эми Агенттиктин чечимне макул болбогон учурда – чечим менен таанышкан күндөн тартып бир айдын ичинде сотко даттанылышы мүмкүн. Мамлекеттик органдын чечиминин күбөлөндүрүлгөн көчүрмөсү мамлекеттик кызматчыга чечим кабыл алынган күнү берилет.

Мамлекеттик кызматчыга карата жүргүзүлгөн кызматтык териштирүүдө мамлекеттик кызматчы жалдаган адвокаттын кызматына акыны ал өзү төлөйт. Мамлекеттик кызматчынын күнөөсүнүн жоктугу же ага каршы күнөөнү алып салуу жөнүндө чечим кабыл алынган учурда мамлекеттик кызматчынын адвокатты жалдоосуна жумшалган чыгымдар кызматтык териштирүүнү киргизген жана жүргүзгөн мамлекеттик орган тарабынан төлөнөт. Кызматтык териштирүүгө тартылган эксперттердин кызматы андай териштирүүнү жүргүзгөн мамлекеттик орган тарабынан төлөнөт.

Мамлекеттик кызматчынын укукка каршы жүрүш-турушунун (иш-аракетинин же аракетсиздигинин) айынан келтирилген зыян үчүн анын материалдык жоопкерчилиги келип чыгат. Мамлекеттик кызматчы өзүнүн кызматтык ыйгарым укуктарын аткарууда жасаган мыйзамсыз иш-аракеттеринин (аракетсиздигинин) натыйжасында үчүнчү жактарга келтирилген зыяндын орду алар кызматта турган мамлекеттик орган тарабынан толтурулууга тийиш.

Зыяндын ордун толтурган мамлекеттик орган укукка сыйбаган иш-аракеттерди түздөн-түз жасаган мамлекеттик кызматчыга карата кайтарма талап (регресс) укугуна ээ. Мамлекеттик кызматчы тарабынан зыяндын орду мамлекеттик органга зыян

келтирген иш-аракети (аракетсиздиги) үчүн тартип, администрациялык же жазык жоопкерчилигине тартууга карабастан толтурулат.

Мамлекеттик кызматчы төмөндөгүдөй учурларда ээлеген кызматынан убактылуу четтетилет: 1) Кыргыз Республикасынын тергөө органдары тарабынан мыйзамга ылайык иш боюнча ээлеген кызматынан четтетүү жөнүндө токтом кабыл алуу менен - биротоло чечим чыгарганга чейин; 2) кызматтык териштирүү жүргүзүүдө (мамлекеттик кызматчынын өзүнүн талабы боюнча териштирүү дайындалган учурлардан тышкары) - териштирүү жүргүзүүнүн бардык мезгилине. Мамлекеттик кызмат өтөө менен байланышкан бардык эмгектик талаш-тартыштар Агенттик тарабынан, ошондой эле «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Мыйзамга жана Кыргыз Республикасынын эмгек мыйзамдарына ылайык сот тарабынан каралышы мүмкүн.

к) Туура эмес жүрүш-туруш, укук бузуулар жана коррупция жөнүндө маалыматтарды билдирүү тууралуу талаптар

Жогоруда белгиленгендей, коррупцияга каршы күрөштү бардык мамлекеттик органдар жана мамлекеттик кызматчылар өз компетенциясынын чектеринде жүзөгө ашырууга тийиш. Мамлекеттик органдардын жана мекемелердин жетекчилери өз ыйгарым укуктарынын чектеринде «Коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө» Мыйзамдын талаптарын аткарууну жана анда каралган чараларды колдонууну камсыз кылат. Министрликтердин, мамлекеттик комитеттердин, администрациялык ведомстволордун, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана менчигинин түрүнө карабастан юридикалык жактардын жетекчилери, ошондой эле жарандар коррупцияга каршы күрөшүүдө ыйгарым укуктуу органдарга көмөк жана зарыл жардам көрсөтөт. Ошондой эле «Мамлекеттик кызмат жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 7-статьясындагы 9-пунктка ылайык мамлекеттик кызматчынын милдети болуп Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын бузуунун өзүнө белгилүү болуп калган фактылары жөнүндө тез арада жетекчиликке жана тиешелүү мамлекеттик органдарга маалымдоо саналат.

Коррупциялык укук бузууларды табууну, алдын алууну жана жоюуну, аларды жасагандыгы үчүн күнөөлүү адамдарды жоопкерчиликке тартууну укук коргоо органдары өз компетенциясынын чектеринде жүзөгө ашырат. Мисалы, укук коргоо органдарынын кызматкерлери «Прокуратура жөнүндө», «Ички иштер органдары жөнүндө», «Улуттук коопсуздук органдары жөнүндө» жана башка мыйзамдардын талаптарына ылайык кылмышты табууга, алдын алууга, жоюуга жана бетин ачууга милдеттүү. Мыйзам тарабынан өзүнө жүктөлгөн милдеттерди бузгандыгы үчүн тигил же бул укук коргоо органынын кызматкери тартип жоопкерчилигин тартат.

Мындан тышкары, жалпыга маалымдоо каражаттары Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык мамлекеттик жана муниципалдык кызмат системаларында коррупциянын алдын алууга жана аны болтурбоого, адептик тазалык жана укуктук маданият жагдайын түзүүгө багытталган жарандык өңүттү калыптандырат. Мамлекеттик органдар жарыяланган маалыматтар боюнча жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу коомчулукка коррупция көрүнүштөрүнүн фактылары жөнүндө маалымдайт. Бул маалымат адегенде жарыяланган ошол эле жалпыга маалымдоо каражаттарына жарыяланат. Жалпыга маалымдоо каражаттарына берилген маалыматтар коррупция көрүнүшүнүн фактысын ырастаган же жокко чыгарган мүнөздө болууга тийиш.

«Укук бузуулар жөнүндө ыктыярдуу билдирген», анын ичинде жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу билдирген адамдарды коргоо системасына келсек, коррупция фактысы жөнүндө билдирген же коррупцияга каршы күрөшүүгө кандайдыр-бир башкача түрдө көмөк көрсөткөн адам мамлекеттик коргоо менен камсыз кылына тургандыгын белгилей кетүү зарыл¹⁹.

Коррупцияга каршы күрөшүүгө көмөк көрсөткөн адам жөнүндө маалымат

¹⁹ «Коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө» Мыйзамдын 9-статьясына ылайык.

мамлекеттик сыр болуп саналат жана коррупцияга каршы күрөш жүргүзүүгө ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын же соттун жазуу жүзүндөгү суроо-талабы боюнча Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте берилет. Коррупция көрүнүштөрүнүн фактылары жөнүндө билип туруп жалган маалыматтарды берген адам Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте жоопкерчилик тартат. Мындан тышкары, жазык-процесстик мыйзамдарда жабырлануучуга, күбөгө же ишке катышкан башка адамдарга, ошондой эле алардын үй-бүлө мүчөлөрүнө же жакын туугандарына зомбулук колдонуу, мүлкүн жок кылуу же зыянга учуратуу коркунучу келтирилгендиги же башка коркунучтуу, мыйзамга каршы аракеттерге дуушар кылынгандыгы тууралу жетиштүү маалыматтар болгондо, сот, прокурор, тергөөчү, алдын-ала текшерүү органы өз кызмат укуктарынын чегинде андай адамдардын өмүрүн, ден-соолугун, ар-намысын, кадыр-баркын жана мүлкүн коргоого карата мыйзамда каралган чараларды көрүүгө милдеттүү экендиги каралган²⁰.

2. Мамлекеттик сатып алуулар

«Мамлекеттик сатып алуулар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы²¹ ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын негизги функцияларын²² белгилейт, анда анын функцияларынын бири болуп сатып алуу жол-жоболорунун *ачыктыгын жана маалымдуулугун* камсыз кылуу саналат. «Мамлекеттик сатып алуулардын усулдары» деген 17-статья мамлекеттик сатып алуулар төмөндөгүдөй усулдар менен жүзөгө ашырыла тургандыгын белгилейт: катышуучулардын санына чек койбогон тоорук; катышуучулары чектелген тоорук; кош этаптуу тоорук; котировкалардын суроо-талабы; бир гана жерден сатып алуулар.

Мамлекеттик сатып алуулардын негизги усулу катышуучулары чектелбеген тоорук болуп саналат. Максималдуу босоголук суммага барабар же андан ашык суммага тоорук өткөргөн учурда (катышуучулардын санына чек койбогон тооруктар) сатып алуунун башка усулу Мамлекеттик орган менен макулдашуу боюнча гана жүзөгө ашырылат. Наркы максималдуу босоголук суммадан төмөн болгон товарларды, жумуштарды, кызмат көрсөтүүлөрдү жана консультациялык кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алган учурда сатып алуунун усулун (бир гана жерден сатып алуу усулунан башкасы) тандап алуу сатып алуучу уюм тарабынан Мамлекеттик орган менен макулдашпастан жүзөгө ашырылат.

Наркы минималдуу суммага барабар же андан да көбүрөөк болгон учурда бир гана жерден сатып алуунун усулун тандап алууну сатып алуучу уюм Мамлекеттик органдын макулдугу менен гана жүзөгө ашырат. Максималдуу суммага барабар же андан да көбүрөөк суммада сатып алууларды жүргүзгөн учурда тоорук тууралу кулактандыруу – жалпыга маалымдоо каражаттарында жана Мамлекеттик сатып алуулардын Бюллетенинде жарыяланат, ал эми эң көп чектелген суммадан азыраак сатып алган учурда – Мамлекеттик сатып алуулардын Бюллетенинде жарыяланат. Минималдуу суммадан азыраак сатып алган учурда кулактандыруу жарыяланбайт.

Өз кезегинде, «Товарларды, жумуштарды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуудагы чектик суммаларды бекитүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2005-жылдын 16-сентябрындагы №440 токтомуна өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу» Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2008-жылдын 13-июнундагы №302 токтому төмөнкүлөргө чектик суммалардын төмөнкүдөй өлчөмдөрүн белгилейт: бюджеттик уюмдарга, мамлекеттик каражаттардын эсебинен түзүлгөн уюмдарга, ошондой эле уставдык капиталы 100,0 млн. чейинки сомду түзүп, акцияларынын 51 пайыздан кем эмесине мамлекет ээлик кылган мамлекеттик ишканаларга жана акционердик коомдорго: а) товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алууга: - эң аз чектик сумма - 500 000 сом; - эң көп чектик сумма - 1 500 000 сом; б) жумуштарды сатып

²⁰ Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 12-статьясы

²¹ 2004-жылдын 24-майындагы № 69

²² 14-статья, 3-пункт

алууга; - эң аз чектик сумма - 500 000 сом; - эң көп чектик сумма - 2 000 000 сом.; уставдык капиталы 100,0 млн. сомдон ашыкты түзүп, акцияларынын 51 пайыздан кем эмесине мамлекет ээлик кылган мамлекеттик ишканаларга жана акционердик коомдорго: в) товарларды, жумуштарды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алууга: - эң аз чектик сумма - 2 000 000 сом; - эң көп чектик сумма - 10 000 000 сом.

Мамлекеттик сатып алуулар – бул мамлекеттик саясатты жүзөгө ашыруу жолдорунун бири. Мамлекеттик сатып алуулар чөйрөсүндө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынан тартып региондук (район, облус) жана борбордук мамлекеттик башкаруу органдарына чейин мамлекеттик бийликтин бардык деңгээлдери иштейт, ал эми мамлекеттик сатып алуулар системасында финансылык түзүмдөр, телекоммуникациялык, курулуш, фармацевтикалык жана башка көптөгөн компаниялар, уюмдар иштейт. Мамлекеттик сатып алуулар системасы мамлекеттин кызыкчылыктарына канчалык жооп берсе, ал мамлекеттин атаандаштыкка кудуреттүүлүгүнүн ошончолук жогорулашына алып барат. Ошол эле учурда мамлекеттик ресурстарды кыянаттык менен пайдалануу коррупциянын себепчиси болуп саналат, ал ресурстарды максатсыз чыгымдоого, негизги муктаждыктарды этибарга албоого жана кедейликтин тездешине алып келет, ал эми массалык натыйжасыздык мамлекеттин өз коомун өнүктүрүүгө багытталган күч-аракеттеринин бузулушуна алып келиши мүмкүн. «Эксперттердин баа берүүлөрү боюнча²³, бүткүл дүйнөдө мамлекеттик сатып алууларга мамлекеттик бюджеттен бардык чыгымдардын 70%га жакыны кетет. Ал эми коррупция тобокелдиги сатып алууга контракт түзүлгөнгө чейин эле өкүм сүрөт.»

3. Финансылык контроль жана мамлекеттик аудит

Кыргыз Республикасынын Конституциясында республикалык жана жергиликтүү бюджеттерди түзүү, кабыл алуу жана аткаруу тартиби, ошондой эле аларды аткаруунун аудити мыйзам менен аныктала тургандыгы каралган.

«Кыргыз Республикасындагы бюджеттик укуктун негизги принциптери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына ылайык республикалык жана жергиликтүү бюджеттер үч жылдык мөөнөткө кезектеги бюджеттик жылга жана андан кийинки болжол кылынуучу эки жылга түзүлөт жана бекитилет.

Республикалык бюджет – Өкмөт, жергиликтүү бюджеттер жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруучу-тескөөчү органдары тарабынан түзүлөт жана аткарылат. Республикалык бюджет – Жогорку Кеңеш, жергиликтүү бюджеттер айылдык, поселкалык, шаардык жана райондук кеңештер тарабынан каралат жана бекитилет.

Республикалык бюджетти түзүү, кароо, бекитүү жана аткаруу тартиби – жогоруда көрсөтүлгөн Мыйзам менен, ал эми жергиликтүү бюджеттер ошондой эле көрсөтүлгөн Мыйзам, "Жергиликтүү өз алдынча башкаруунун финансылык-экономикалык негиздери жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, Кыргыз Республикасынын башка мыйзамдары жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын чегинде айылдык, поселкалык, шаардык жана райондук кеңештердин чечимдери менен аныкталат; Кыргыз Республикасынын мыйзамдары тарабынан мамлекеттик сырдын категориясына киргизилген, аларды жарыя кылуу мамлекеттик кызыкчылыктарга, суверенитетке, экономикалык жана мамлекеттик коопсуздукка зыян келтириши мүмкүн болгон маселелерди карап чыгууну кошпогондо, республикалык жана жергиликтүү бюджеттерди карап чыгууну жана бекитүүнү Жогорку Кеңеш, айылдык, поселкалык, шаардык жана райондук кеңештер жүргүзөт.

Республикалык бюджеттин аткарылышы жөнүндө отчет боюнча Жогорку Кеңештин, жергиликтүү бюджеттердин аткарылышы жөнүндө айылдык, поселкалык, шаардык жана райондук кеңештердин токтомдору, республикалык бюджет жөнүндө мыйзам, кезектеги бюджеттик жылга жана болжолдонгон кийинки эки жылга

²³ Транспаренси Казакстан/ www.transparencykazakhstan.org/content/64.html

жергиликтүү бюджеттер жөнүндө айылдык, поселкалык, шаардык жана райондук кеңештердин чечимдери жалпыга маалымдоо каражаттарында жарыяланууга тийиш.

Биринчи кезектеги превентивдүү чаралар: бардык деңгээлдердеги бюджеттердин аткарылышы жөнүндө отчетторду, ошондой эле Эсептөө палатасынын текшерүүлөрүнүн материалдарын жарыялоону; ак ниеттүү салык төлөөчүлөр үчүн кубаттоо чараларын киргизүүнү; бардык деңгээлдердеги бюджеттерди коомдук угууларды дайыма өткөрүүнү камтыйт.

Бюджеттик процесстин жана бюджеттик каражаттарды чыгымдоонун ачыктыгы жарандардын жана бүтүндөй алганда коомдун негизги таламы болуп саналат. Ачык эместик бийлик институттарына ишенбестикти, ошондой эле башкаруунун бардык деңгээлдеринде бюджетти түзүүгө жана аткарууга, резервдик жана алдын ала белгиленбеген фонддордон каражаттарды бөлүштүрүүгө коомчулук тарабынан контролдун туруктуу иштеген практикасын пайда кылат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 29-беренесине ылайык Кыргызстандын жарандары республикалык жана жергиликтүү бюджеттерди түзүүгө катышууга, ошондой эле бюджеттен иш жүзүндө чыгымдалган каражаттар жөнүндө кабардар болууга укуктуу. Алардын катышуусунун тартиби мыйзам менен аныкталат. Эсептөө палатасы Кыргыз Республикасынын бардык мамлекеттик жана муниципалдык ишканаларынын, уюмдарынын жана мекемелеринин аудитору болуп саналат.

«Кыргыз Республикасынын Эсептөө палатасы жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы²⁴ Эсептөө палатасынын жана анын аймактык бөлүмдөрүнүн статусун мамлекеттик аудиттин көз карандысыз жогорку органы катары аныктайт. Эсептөө палатасынын аудиторлорун дайындоо тартиби республиканын Конституциясында аныкталган, ага ылайык Эсептөө палатасынын төрагасын жана анын 3 мүчөсүн Жогорку Кеңеш жана Кыргыз Республикасынын Президенти шайлайт. Эсептөө палатасы – коллегиялуу орган жана анын чечимдери анын мүчөлөрүнүн көпчүлүк добушу менен кабыл алынат.

Эсептөө палатасынын негизги максаты аудит жана натыйжалуулуктун аудити болуп саналат: республикалык бюджеттин аткарылышына, бюджеттен тышкаркы жана атайын каражаттарга, мамлекеттик жана муниципалдык менчикти пайдаланууга баа берүү, стандарттарды турмушка ашырууну камсыз кылуу, финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары жана бухгалтердик отчеттуулуктун эл аралык стандарттары боюнча методологияларды иштеп чыгуу, ошондой эле мамлекеттик, муниципалдык ишканаларда, уюмдарда жана мекемелерде финансылык менеджментти алга илгерилетүү. Жогорку Кеңештин, Жогорку Кеңештин кесиптик комитетинин же Президенттин тапшыруусу боюнча, Эсептөө палатасы 33%дан тартып жана андан ашык мамлекеттик катышуу үлүшү бар ишканалардын жана уюмдардын натыйжалуулугунун аудитин жүзөгө ашыра алат. Кыргыз Республикасынын Эсептөө палатасынын башка мамлекеттик органдар (Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасы, Улуттук коопсуздук кызматы, Ички иштер министрлиги, Улуттук банкы) менен эриш-аркак аракеттенүүсү «Кыргыз Республикасынын Эсептөө палатасы жөнүндө» Мыйзамда каралган. Эсептөө палатасы Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын натыйжалуулугунун аудиттерин жүргүзөт, республикалык бюджетти тейлөө жана алтын-валюта резервдерин пайдалануу жагынан отчетту даярдайт. Эсептөө палатасынын ишин пландаштыруунун негизги милдети республикалык жана жергиликтүү бюджеттердин, ошондой эле бюджеттен тышкаркы фонддордун аткарылышына, мамлекеттик каражаттар натыйжалуу жана максатка ылайык чыгымдалышына жана мамлекеттик менчиктин пайдаланылышына контролду уюштуруунун жана жүзөгө ашыруунун натыйжалуу системасын түзүү болуп саналат. Эсептөө палатасы аудит жөнүндө жана республикалык жана жергиликтүү бюджеттин аткарылышы боюнча, мамлекеттик ички жана тышкы карыздын абалы жана кредиттик ресурстарды пайдалануу боюнча, чет өлкөлөрдө иштеп жаткан өкүлчүлүктөрдүн жана уюмдардын чыгымдары боюнча, мамлекеттик инвестициялык иш боюнча, бюджеттен тышкаркы каражаттар боюнча,

²⁴ 2004-жылдын 13-августу № 117, 3-статья

атайын каражаттардын эсептери боюнча, мамлекеттик жана муниципалдык менчикти тескөөдөн республикалык жана жергиликтүү бюджеттерге келип түшкөн каражаттар боюнча, мамлекеттик же муниципалдык катышуунун көп үлүшү бар ишканалар жана уюмдар боюнча, иш-чаралардын, республикалык жана жергиликтүү бюджеттерден каражат алган, менчиктин жеке же башка түрүндөгү ишканалардын жана уюмдардын натыйжалуулугунун аудити жана башка отчеттору жөнүндө отчет берет.

Эсептөө палатасы өз ишин төмөнкү принциптердин²⁵ негизинде жүзөгө ашырат:

1) Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жана мыйзамдарынын үстөмдүгүнүн; 2) мыйзамдуулуктун так сакталышынын; 3) мамлекеттин таламдарын, жарандардын укуктары менен эркиндиктерин коргоонун; 4) объективдүүлүктүн, аныктыктын жана чынчылдыктын; 5) инсандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо жөнүндө мыйзамдардын талаптарына каршы келбеген өлчөмдө жана жашыруундуулук режимин жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен корголгон башка маалыматтарды эске алуу менен **ачыктыктын жана айкындыктын**; 6) купуялыктын; 7) финансылык, функционалдык жана уюштуруучулуктун көз карандысыздыгынын; 8) кесиптик компетенттүүлүктүн жана тийиштүү тыкандуулуктун; 9) коллегиялдуулуктун; 10) кесиптик стандарттарды жолдоонун; 11) кесиптик этиканы жана мамлекеттик кызматчылардын этикасын бекем сактоонун.

«Кыргыз Республикасынын Эсептөө палатасы жөнүндө» Мыйзам²⁶ (эгерде Жогорку Кеңеш тарабынан башкасы белгиленбесе) отчеттор бир айдын ичинде жарыяланууга тийиш экендигин белгилейт. Эгерде жарыялануучу маалымат аудит объектинин купуялыгын бузбаса, Эсептөө палатасы маалыматты коомчулук үчүн жарыялоого укуктуу. Мында мыйзам аудит объектинин кызмат адамы тарабынан кылмыш жасалгандыгын көрсөткөн күбөлөндүрүүлөр бар болгон учурда, мындай маалымат купуялыктын негизинде жарыялоодон корголбой тургандыгын белгилейт. Мыйзам Эсептөө палатасы милдеттүү түрдө жарыяланууга тийиш болгон өзүнүн иши жөнүндө маалыматты жалпыга маалымдоо каражаттарына дайыма берип турууга тийиш экендиги тууралуу ченемди карайт.

4. Салыктарды жана бажы төлөмдөрүн башкаруу

Кыргыз Республикасынын Конституциясы²⁷ Кыргыз Республикасынын аймагында бирдиктүү салык системасы колдонулат; салыктарды белгилөө укугу Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине таандык (11-статья), жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жергиликтүү бюджетти өз алдынча түзөт, бекитет жана аткарат, жергиликтүү салыктарды жана жыйымдарды киргизет (93-берене) деп белгилейт. Жергиликтүү кеңештер мыйзамга ылайык жергиликтүү бюджеттерди бекитет, алардын аткарылышына контролдук кылат, жергиликтүү салыктарды жана жыйымдарды киргизет (95-берене).

«Кыргыз Республикасынын мамлекеттик салык кызматы жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы²⁸ Кыргыз Республикасынын мамлекеттик салык кызматынын органдары салыктар, жыйымдар жана башка төлөмдөр мамлекеттик бюджетке толук жана өз учурунда келип түшүшүн камсыз кылуу, ошондой эле салык мыйзамдарынын аткарылышына контролдук кылуу жана салык милдеттенмелеринин аткарылышы жагынан салык төлөөчүлөргө көмөк көрсөтүү максатында түзүлөт деп белгилейт.

²⁵ 6-статья Эсептөө палатасынын ишин уюштуруу принциптери

²⁶ 62-статья Жарыялоолор

²⁷ «Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясы жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 2007-жылдын 23-октябрындагы № 157 Мыйзам

²⁸ «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик салык кызматы жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 2009-жылдын 23-январындагы №24 Мыйзамы

«Кыргыз Республикасынын Салыктар жана жыйымдар боюнча мамлекеттик комитети жөнүндө»²⁹ Жобо Кыргыз Республикасынын Салыктар жана жыйымдар боюнча мамлекеттик комитети өлкөдө салык мыйзамдарынын сакталышына, салыктардын жана бюджетке башка милдеттүү төлөмдөрдүн толук жана өз учурунда төлөнүшүнө мамлекеттик башкаруунун контролдук функциясын ишке ашыруучу мамлекеттик бийликтин борбордук аткаруучу органы болуп эсептелет деп аныктайт. Салык кызматын башкаруу системасын өркүндөтүү максатында башкаруунун алда канча натыйжалуу системасын уюштуруу жана иштеп чыгуу, борбордук башкаруу органынын жана ага караштуу салык органдарынын уюштуруу түзүмүн оптималдаштыруу, салык органдарынын кызматкерлеринин коррупцияга малынышынын деңгээлин төмөндөтүү жана кадрдык потенциалды күчөтүү боюнча милдети коюлган.

Кыргыз Республикасынын Салык кодекси төмөнкүдөй принциптерге³⁰ негизделген: 1) салык салуунун мыйзамдуулугуна; 2) салык салуунун милдеттүүлүгүнө; 3) салык системасынын бирдиктүүлүгүнө; 4) **салык мыйзамдарынын ачык-айкындыгына**; 5) салык салуунун акыйкаттуулугуна; 6) салык төлөөчүнүн ак ниеттүүлүгүнүн презумпциясына; 7) укук ченемдүүлүктүн презумпциясына; 8) салык салуунун аныкталгандыгына.

Салык мыйзамдарынын ачык-айкындыгынын принциби³¹ салыктык укук мамилелерин жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган тартипте милдеттүү түрдө жарыяланууга тийиш экендигин белгилейт.

Учурдагы практика салык мыйзамдарын жана салык милдеттенмелерин аткаруу маселелери боюнча коомдун маалымдар болушу али жетишсиз экенин, ЖМК аркылуу, ошондой эле ар кандай механизмдер (тегерек столдор, тренингдер, буклеттер, радиоберүүлөр жана башкалар) аркылуу коом менен туруктуу негизде эриш-аркак аракеттенүү талап кылынаарын көрсөтүп турат. Салык төлөөчүлөр салыктарды өздөрү төлөшүнүн жана салык отчеттуулугунун формаларын даярдоонун жана жөнөтүүнүн, кабыл алуунун электрондук системасын (электрондук документ) жана салык төлөөчүлөр салык отчетторун тапшырышынын башка ыкмаларын киргизүү практикасын андап-түшүнүшү башкы милдет болуп саналат. Мындай механизмди киргизүү салык төлөөчүлөр менен салык кызматтарынын ортосундагы контакттын кыскарышына алып келет жана коррупциялык практика үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн азайышына түрткү болот.

Башка фискалдык орган болуп «Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик бажы инспекциясын түзүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Президентинин 1991-жылдын 31-декабрындагы Указы менен түзүлгөн бажы кызматы – азыркы учурда Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик бажы комитети саналат. Кыргыз Республикасынын Бажы кодексинин³² негизинде башкаруунун экономикалык усулдары басымдуулук кылат. Ал администрациялык жана жазык укугунун ченемдеринен арылган жана төмөнкүдөй заманбап эл аралык ченемдерди камтыйт: аудиттин усулдарын колдонуунун негизиндеги контролдук; тандап текшерүү ыкмаларын колдонуу; товарларды орун которуштурган объекттерде бажылык тариздөөнү жүргүзүү; бажылык тариздөөнүн жөнөкөйлөтүлгөн жол-жоболорун киргизүү; маалымат системаларын жана маалымат технологияларын пайдалануу менен бажы операцияларын жүргүзүү.

Бажы кодексин кабыл алуу Дүйнөлүк бажы уюмунун сунуштарында негизделген, ал өз кезегинде, Киото конвенциясынын – Бажы жол-жоболорун жөнөкөйлөтүү жана шайкеш келтирүү жөнүндө эл аралык конвенциянын жаңыланган

²⁹ «СЖМК жөнүндө Жобону бекитүү тууралуу» КР Өкмөтүнүн 2007-жылдын 28-мартындагы №87 токтому

³⁰ 2008-жылдын 17-октябрындагы № 231 Салык кодекси, 5-статья

³¹ Салык кодекси, 9-статья

³² КР ЖК МЧЖ тарабынан 2004-жылдын 13-апрелинде бекитилген

редакциясынын жоболоруна негизделген. Колдонуудагы Бажы кодексинин ченемдери жана жоболору бажылык башкарууну сапаттык жактан жакшыртуу үчүн тиешелүү укуктук негиз болуп саналат. Учурдагы практика кызматкерлердин ишине ички ведомстволук контролдук паракорлук, кызмат абалын кыянаттык менен пайдалануу, ыйгарым укуктарынан аша чабуу, кызмат адамдарынын ишкердикке катышуусу, кызматтык милдеттерди аткарып жаткан учурда жеке пайда өндүрүү үчүн коммерциялык түзүмдөргө көмөктөшүү, бажы төлөмдөрүн төлөөдөн качууга, жүктөрдү контрабандалык ташууга түрткү болуу сыяктуу коррупциялык көрүнүштөргө алда канча таасирдүү эскертүүчү мүнөздө болууга тийиш экендигине бажы кызматтарынын көңүлүн буруу зарылчылыгын көрсөтүп турат.

Ишкердик чөйрөсүндө коррупциялык көрүнүштөрдү пайда кылган негизги факторлор болуп төмөнкүлөр саналат: ишканаларды каттоо жана жабуу учурундагы администрациялык тоскоолдуктар, колдо болгон ченемдик укуктук актылардагы карама-каршылыктар жана кемчиликтер, рыноктук мамилелерге мамлекеттик түзүмдөрдүн кийлигишүүсү, ашкере администрациялык жөнгө салуу менен натыйжасыз салык башкаруусу, өздөрүнүн тикелей милдеттерин аткаруу учурунда мамлекеттик кызматчылардын жоопкерчиликсиздиги. Ишкердик субъекттери үчүн жагымдуу шарттарды түзүү, негизсиз текшерүүлөрдү жоюу, салык органдарындагы коррупциялык көрүнүштөрдү жоюу максатында «Ишкердик субъекттерин текшерүүнү жүргүзүү тартиби жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы жана «Ишкердик субъекттерин текшерүүнү жүргүзүү тартиби жана ишкердик субъекттерин текшерүүнү жүргүзүүгө ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын тизмесин аныктоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому кабыл алынган.

Бажы жыйымдарын башкаруунун натыйжалуулугун жана ачыктыгын жогорулатууга мүмкүндүк бере турган төмөнкүдөй чараларды көрүү талап кылынат: чек арада бажы текшерүүлөрүнүн жол-жоболорун жөнөкөйлөтүү жагына кайра карап чыгуу; бажылык тариздөөлөрдүн жана контролдун өтүшүн, маалымат алмашуунун, аны чогултуунун жана талдоонун башка процесстерин толук автоматташтыруу. Бажы функцияларын автоматташтыруу же компьютерлештирүү таасирдүүлүктү жана натыйжалуулукту арттырып, коррупция үчүн көптөгөн мүмкүнчүлүктөрдү жое алат; бардык таламдаш жактарга алар үчүн зарыл болгон бардык маалыматтарга жеткиликтүүлүктү берүү жолу менен бажы кызматынын ишинин ачыктыгын камсыз кылуу; бажы менен бизнес-жамааттын өнөктөш кызматташтыгын өнүктүрүү, ошондой эле бажы кызматтарынын жана анын негизги соода өнөктөрүнүн ортосунда тоскоолдуксуз жана тез маалымат алмашууну камсыз кылуу. Ар кандай фискалдык текшерүү өзүнө кыянаттык менен пайдалануу жана коррупция үчүн зор мүмкүнчүлүктөрдү камтып турат. Аларды жоюу үчүн салык органдарынын салык төлөөчүлөр менен тикелей контактарынын санын чектөө боюнча чараларды иштеп чыгуу зарыл. Коррупциялык көрүнүштөрдү жоюу боюнча мамлекеттик органдардын, ошондой эле бизнес-жамааттардын күч-аракеттерин баш коштуруу бул багытта оң натыйжаларга жетишүүгө мүмкүндүк берет.

5. Корпоративдик бухгалтердик эсептин жана аудиттин ченемдери

«Кыргыз Республикасынын финансылык рыногун жөнгө салуу жана көзөмөлдөө боюнча мамлекеттик кызмат жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы³³ Мамлекеттик кызмат банктык эмес финансылык рынокту, аудитти, *бухгалтердик эсеп системасын, финансылык отчеттуулукту* өнүктүрүү боюнча бирдиктүү мамлекеттик саясатты жүргүзгөн жана жөнгө салынуучу субъекттердин ишин жөнгө салган жана ага көзөмөлдүк кылган Кыргыз Республикасынын ыйгарым укуктуу мамлекеттик органы болуп саналат деп белгилейт.

³³ 2009-жылдын 24-июлу №249

Финансылык рынокко көзөмөл кылуу жана аны жөнгө салуу боюнча кызмат Кыргыз Республикасынын Финансылык рынокту көзөмөлдөө жана жөнгө салуу боюнча мамлекеттик кызматына өзгөртүп түзүлгөн.

Мурда Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Финансылык көзөмөл жана отчеттуулук боюнча мамлекеттик агенттик³⁴ Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгынын³⁵ негизинде Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Баалуу кагаздар рыногу боюнча мамлекеттик комиссиянын, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Стандарттар, финансылык отчеттуулук жана аудит боюнча мамлекеттик комиссиянын жана Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигинин Банктык эмес финансылык секторду өнүктүрүү боюнча агенттигинин базасында Кыргыз Республикасынын Финансылык рынокту көзөмөлдөө жана жөнгө салуу боюнча мамлекеттик кызматына өзгөртүп түзүлгөн болучу.

«Кыргыз Республикасында аудиттин эл аралык стандарттары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому³⁶ менен Эл аралык аудит стандарттарына ылайык Кыргыз Республикасында аудитти андан ары өнүктүрүү жана өркүндөтүү максатында, Нью-Йорк шаарындагы Бухгалтерлердин эл аралык федерациясынын эл аралык аудитордук стандарттары боюнча комитет чыгарган Эл аралык аудит стандарттары Кыргыз Республикасында аудиттин стандарты катары бекитилген.

Мурда, «Кыргыз Республикасында аудиттин эл аралык стандарттары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2003-жылдын 22-апрелиндеги № 235 токтому менен Кыргыз Республикасындагы аудит стандарттары катары 2001-жылы чыгарылган Эл аралык аудит стандарттары (ЭАС) бекитилген. Андыктан бул токтомду турмушка ашыруу максатында Мамлекеттик комиссия аудиторлордун ишинин сапатына контролдук кылуу боюнча жана алардын ишинин Эл аралык аудит стандарттарына ылайык келишин текшерүү боюнча иш-чаралар каралган (Мамкомиссиянын коллегиясынын 2003-жылдын 30-декабрындагы №23 токтому менен бекитилген), ал боюнча республиканын экономикасынын инвестициялык жагымдуулугун түзүүгө, инвесторлор үчүн финансылык отчеттуулуктун ролун күчөтүүгө багытталган жана тиешелүү түрдө бухгалтердик эсеп жана отчеттуулук чөйрөсүндө коррупцияга каршы күрөшүү үчүн төмөнкүдөй кошумча шарттарды камсыз кылган иш-чаралар каралган: аудитордук уюмдар же жеке аудиторлор жөнүндө маалыматты талдоо (финансылык абал, штаттык сан, техникалык жактан жабдылышы); кардарлардын аудитордук уюмдарга же жеке аудиторлорго дооматтарын карап чыгуу; аудитордук уюмдун ичинде сапатка жалпы контролдук кылуу тартиби жана жол-жоболору боюнча усулдарды иштеп чыгуу максатында аудитордук уюмдардын ортосунда конкурс уюштуруу; аудитордук уюмдар же жеке аудиторлор Кыргыз Республикасынын аудитордук иш жөнүндө мыйзамдарынын талаптарын сакташын текшерүү; Эл аралык аудит стандарттарын колдонууда аудитордук уюмдарга жана жеке аудиторлорго окутуучу семинарларды жана конференцияларды уюштуруу аркылуу көмөк көрсөтүү.

«Бухгалтердик эсеп жөнүндө» жана «Аудитордук иш жөнүндө» мыйзамдарды кабыл алуу мыйзамдардын система түзүүчү актыларынын бири болуп калды. Аларда бухгалтердик эсепти уюштурууга жана жүргүзүүгө мамилелер белгиленген жана эсепке алууну жөнгө салуунун укуктук механизмдери аныкталган. Мыйзам менен финансылык анык жана ишенимдүү маалыматтарды алууга жарандык карым-катнаштын катышуучуларынын кепилдиги камсыз кылынат. Бул жагында жүргүзүлүп

³⁴ Кыргыз Республикасынын Президентинин 2005-жылдын 30-сентябрындагы №419 Жарлыгы

³⁵ «Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн структурасы жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын жоболорун турмушка ашыруу боюнча уюштуруу чаралары тууралуу Кыргыз Республикасынын Президентинин 2007-жылдын 16-мартындагы №96 Жарлыгы

³⁶ 2008-жылдын 26-августу № 470, Кыргыз Республикасынын Премьер-министри

жаткан реформалар республикада бирдиктүү бухгалтердик эсеп жана отчеттуулук системасын бүлдүрбөй сактап калууда белгилүү роль ойноду. Алсак, “Бухгалтердик эсеп жөнүндө” КР Мыйзамы финансылык отчет түзүүгө, аны сунуш кылуунун тартибине жана мөөнөттөрүнө, финансылык жыйынды отчет түзүүнүн эрежелерине, бухгалтердик эсептин документтерин сактоо тартибине, финансылык отчетторду жарыялоо тартибине карата негизги талаптарды белгилейт. Аудитордук корутундулар жарыяланып жаткан финансылык отчеттун курамына киргизилет.

Мамлекеттик комиссия тарабынан ФОЭС ылайык жылдык финансылык отчет берүү жөнүндө нускама иштелип чыккан жана бекитилген. Финансылык отчеттуулуктун курамына төмөнкүлөр кирет: Бухгалтердик баланс; Финансы-чарбалык иштин натыйжасы жөнүндө отчет; Акча каражаттарынын кыймылы жөнүндө отчет; Капиталдык кыймылы жөнүндө отчет; Финансылык отчеттуулукка карата түшүндүрмө кат. “Бухгалтердик эсеп жөнүндө” КР Мыйзамына ылайык бухгалтердик эсеп жүргүзүүдөн жана финансылык отчет түзүүдөн четтеген, финансылык маалыматты бурмалаган, аны берүүнүн, жарыялоонун мөөнөтүн сактабаган учурда субъекттердин жетекчилери КР мыйзамдарына ылайык (КР КЖКнын 187, 216-статьялары, ошондой эле КР администрациялык жоопкерчилик жөнүндө кодексине ылайык) жоопкерчиликке тартылат.

Финансылык көзөмөлдүн иши мамлекеттин экономикалык жактан туруктуу өсүшү үчүн шарттарды түзүү менен байланышкан, ошондуктан, анын милдеттеринин бири болуп экономиканын реалдуу секторунун финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына этап боюнча өтүшүн камсыз кылуу саналат, бул транспаренттүүлүк деңгээлин жогорулатууга гана эмес, ошондой эле республикага чет өлкөлүк инвестициялардын агымын көбөйтүүгө да өбөлгө түзөт.

Өз кезегинде эл аралык стандарттар бухгалтердик эсепти жөнгө салууну камсыз кылууга чакырылган, жана алар экономиканын бардык секторунда колдонула тургандай болушу керек, бухгалтердик эсептин белгилүү жактарына карата принциптерди, талаптарды орнотууга жана ошол эле учурда чарба жүргүзүүчү субъекттерге өздөрүнүн эсептик саясатын жүзөгө ашыруу үчүн жетиштүү мейкиндик калтырууга тийиш. Колдонулуп жаткан тажрыйбада реформаны алга илгерилетүү бардык чарба жүргүзүүчү субъекттердин Эл аралык стандарттарга өтүшүнүн создугушу менен кечендеп жатат. Алсак, Финансылык көзөмөлдүн³⁸ маалыматтары боюнча, мониторингдин натыйжалары боюнча Кыргыз Республикасынын бардык юридикалык жактарын финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына өтүүгө милдеттендирген Кыргыз Республикасынын Өкмөтү мурда кабыл алган 2001-жылдын 28-сентябрындагы №593 “Финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары жөнүндө” токтомуна карабастан, региондордо айрым акционердик коомдор ФОЭСке али өтө элек.

Бухгалтерияны өнүктүрүү өлкөдөгү жана бүтүндөй дүйнөдөгү жалпы экономикалык кырдаалдын өзгөрүшү менен тыгыз байланышта жүрөт, ошондуктан, өнүккөн демократиялык өлкөлөр менен баарлашуу, түшүнүшүү, өз ара аракеттенүү үчүн адатта, бухгалтердик эсеп деп аталган бирдиктүү тилдин зарылчылыгы талап кылына тургандыгын белгилей кетүү керек.

Ар кайсы өлкөлөрдүн компанияларынын финансылык отчеттору социалдык, экономикалык жана саясий факторлор менен шартталган айырмачылыктарга ээ. Финансылык отчеттордун мазмунуна карата мамилелердеги айырмачылыктар маалыматтарды талдоону жана башкаруу чечимдерин кабыл алууну кыйла кыйындатты. Ошондуктан финансылык отчеттуулукту шайкеш келтирүүнү камсыз кылуу үчүн Австралиянын, Улуу Британиянын, Ирландиянын, Канаданын,

³⁸ Финкөзөмөл (<http://www.fsa.kg>)

Нидерланддардын, Германиянын, Мексиканын, АКШнын, Франциянын жана Япониянын бухгалтерлеринин кесиптик уюмдарынын 1973-жылдын 29-июнундагы макулдашуусунун негизинде бухгалтердик эсептин эл аралык стандарттары боюнча Комитет (БЭЭСК), кийин БЭМСС түзүлгөн.

Стандарттар — бул дүйнөлүк экономикалык системадагы принциптүү учурлардын бири. Алар бизнестин ар кайсы чөйрөлөрүнүн ортосундагы, ошондой эле ишкерлик менен жөнгө салуу органдарынын ортосундагы өз ара мамилелерди жөнөкөйлөштүрүүгө жана ачык кылууга көмөк көрсөтөт. Бухгалтердик эсеп коррупциянын тамырын кыркууга көмөк көрсөтөт.

6. Маалыматка жеткиликтүүлүк

Мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин ачыктыгы жана отчеттуулугу Кыргыз Республикасынын бир катар мыйзам актылары менен кепилденет. 2006-жылдын 28-декабрындагы №213 “Мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагында турган маалыматка жетүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын иши жөнүндө маалыматтар жалпыга жеткиликтүү болуп санала тургандыгын кепилдейт. Мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагында турган маалыматка жеткиликтүүлүккө ар кандай чек коюу ушул мыйзамдын 5-беренесинде каралгандан тышкары башка учурларда тыюу салынат.

Маалыматка эркин жетүүнүн негизги принциби болуп анын жалпыга жеткиликтүүлүгү, объективдүүлүгү, өз убагындалыгы жана маалыматтын ачыктыгы жана аныктыгы саналат.

Мамлекет ар бир адамдын маалыматты издөөгө, алууга, иликтөөгө, өндүрүүгө, берүүгө жана жайылтууга болгон укугун коргойт.

Маалыматка жетүүгө жана жайылтууга чек коюу мыйзам менен гана белгиленет.

Аталган чектөөлөр: жарандар мамлекеттик органдарга же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына сунуш, арыз жана даттануу менен кайрылганда келип чыккан мамилелерди; башка мамлекеттик органдардын же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын карамагында турган маалыматка мамлекеттик органдардын же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жетишине байланышкан мамилелерди; Кыргыз Республикасынын мыйзамына ылайык жетүүгө чек коюлган маалыматтарды берүү менен байланышкан мамилелерди камтыйт.

Белгилей кетүүчү нерсе, мыйзам электрондук билдирүүлөрдү колдонуу мүмкүнчүлүгүн берет. 14-беренедө эгерде суроо-талап электрондук почта менен алынган болсо, анда суроо-талапка берилүүчү жооп маалымат сураган адамдын электрондук почтасынын дарегине жибериле тургандыгы көрсөтүлгөн. Эгерде суратылган документтин электрондук варианты жок болсо, анда маалымат ушул Мыйзамдын жоболоруна ылайык башка формада жана маалымат алуунун башка ыкмалары менен берилет. Суроо-талапка берилген жоопко суратылган документтердин файлдары тиркелиши мүмкүн же документтер менен материалдардын жеткиликтүү ааламдык түйүндөрдөгү электрондук версияларына айкын жана так шилтемелер көрсөтүлүшү мүмкүн.

Ар бир адамдын мамлекеттик органдарга жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына кайрылууга болгон Кыргыз Республикасынын Конституциясы менен бекемделген укуктарын жүзөгө ашыруу менен байланышкан мамилелерди укуктук жөнгө салуу максатында, ошондой эле жарандардын кайрылууларын мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жана кызмат адамдары тарабынан кароо тартибинде 2007-жылы 4-майда “**Жарандардын кайрылууларын кароонун тартиби жөнүндө**” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы кабыл алынган³⁹.

³⁹ 2008-жылдын 26-февралындагы №16, 2009-жылдын 15-июлундагы №214 КР мыйзамдарынын редакциясында.

Ушул Мыйзамдын күчү жарандардын төмөндөгүлөрдөн башка бардык кайрылууларына жайылтылат: 1) ойлоп табуулар, ачылыштар, тартиби Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен регламенттелүүчү рационализатордук сунуштар менен байланышкан кайрылуулардан; 2) кылмыш-жазык жана жарандык сот өндүрүшү, администрациялык укук бузуулар жөнүндөгү иштер боюнча өндүрүш тартибинде каралуучу кайрылуулардан; 3) коммерциялык уюмдардын жана коомдук бирикмелердин жамааттарынын ичиндеги мамилелерден улам келип чыккан, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын ченемдери, алардын уставдары жана жоболору менен жөнгө салынуучу кайрылуулардан; 4) Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген кароонун башка тартиби каралган кайрылуулардан.

Мамлекеттик органга, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органына же компетенцияларына ылайык кызмат адамына келип түшкөн жазуу жүзүндөгү кайрылуу жазуу жүзүндөгү кайрылуу катталган күндөн тартып 30 күндүн ичинде каралат. Жарандардын кайрылуулары мамлекеттик органдын же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органынын жетекчисинин өзү тарабынан каралат. Аларды андан ары кароонун тартиби жетекчи тарабынан белгиленет. Жазуу жүзүндөгү кайрылуулар, эгерде алар каралса, аларда коюлган маселелер боюнча зарыл чаралар көрүлсө жана мыйзам менен белгиленген мөөнөттөрдө жарандарга жооп берилсе, чечилди деп эсептелинет. “Жарандардын кайрылууларын кароонун тартиби жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамында кайрылууларды кароодо жарандардын укуктары жана жоопкерчиликти, кайрылууларды кароонун тартибинин сакталышына контролдук кылуунун тартиби жана жарандардын кайрылуулары жөнүндө мыйзамдарды бузгандык үчүн жоопкерчилик каралган.

7. Мамлекеттик эмес сектордогу отчеттуулук жана ачыктык

а) Корпорациялык башкаруу жана жеке сектордогу таламдардын кагылышуусу

Коммерциялык уюмдардагы отчеттуулук жана ачыктык Кыргыз Республикасында корпорациялык сектордо гана жөнгө салынат. Алсак, “Чарбалык шериктештиктер жана коомдор жөнүндө” КР Мыйзамы жеке компаниялардын коомчулук алдындагы ачыктык аспектерин карабайт⁴⁰.

Таламдардын кагылышуусу түшүнүгү жана **корпорациялык ачык башкаруу** ченемдери 2003-жылдын 27-мартындагы №64 “Акционердик коомдор жөнүндө” КР Мыйзамында бекемделген⁴¹. Мыйзам акционердик коомдорду түзүү тартибин жана укуктук абалын, алардын акционерлеринин укуктарын жана милдеттенмелерин аныктайт, ошондой эле акционерлердин укуктарын жана таламдарын коргоону камсыз кылат. Ушул Мыйзамдын IX главасы толугу менен коом тарабынан бүтүмдөрдү жасоого кызыкдарларга арналган. Коом тарабынан бүтүмдөрдү жасоого кызыкдар адамдар катары өзүнүн биригишкен адамы (адамдары) менен бирдикте коомдун добуш берүүчү акцияларынын 20 же андан ашык пайызына ээ болгон коомдун кызмат адамдары, акционер (акционерлер) таанылат, эгерде алар жана (же) алардын жакын туугандары жана (же) алардын аффилирленген адамдары таанылат. “Акционердик коомдор жөнүндө” Мыйзамга соңку өзгөртүүлөр Кыргыз Республикасында дал корпорациялык ачык башкарууну күчөтүүгө тиешелүү болгон. Алсак, 2007-жылы 6-августта Мыйзамга толуктоо киргизилген: “КР Өнүктүрүү фонду” жабык акционердик коомунун укуктук абалынын өзгөчөлүктөрү” “КР Өнүктүрүү фонду жөнүндө” Мыйзам менен аныкталат. 2008-жылдын 2-июнунда Мыйзамга акционердин кошумча мүлктүк

⁴⁰ 1998-жылдын 2-декабрындагы №148, 1999-жылдын 27-ноябрындагы №131, 2002-жылдын 21-январындагы №9, 2003-жылдын 17-февралындагы №38, 2003-жылдын 27-мартындагы № 64, 2003-жылдын 24-декабрындагы №238, 2006-жылдын 27-январындагы №25 КР мыйзамдарынын редакцияларында.

⁴¹ 2004-жылдын 13-августундагы №128, 2004-жылдын 9-декабрындагы №189, 2006-жылдын 27-январындагы №15, 2006-жылдын 31-июлундагы №145, 2007-жылдын 6-августундагы №132, 2008-жылдын 23-майындагы №95, 2008-жылдын 2-июнундагы №110, 2008-жылдын 28-июлундагы №181, 2009-жылдын 19-январындагы № 7, 2009-жылдын 11-майындагы №152, 2009-жылдын 24-июлундагы №245 КР мыйзамдарынын редакцияларында.

эмес укуктарын караган толуктоо киргизилген: акционер коомдун кызмат орундагы адамдарына, ошондой эле ушул Мыйзамдын 75-статьясына ылайык бүтүмдөрдү коом тарабынан жасоого кызыкдар болгон адамдарга карата доо менен кайрылууга укуктуу; ушул Мыйзамдын 75-статьясында көрсөтүлгөн адамдардын кызыкчылыгы бар бүтүмдөр боюнча акционерлердин жана коомдун өзүнүн кызыкчылыгын коргоодо сотко кайрылууга укуктуу. Аудитордун милдеттенмелерине да толуктоолор киргизилген, ал ушул Мыйзамдын 75-статьясында көрсөтүлгөн адамдардын кызыкчылыгы бар бүтүмдөрдү жасоодо бүтүмдөр боюнча алдын ала корутунду берүүнү карайт.

Коомдун кызмат адамдары киргизилген өзгөртүүлөргө ылайык эми коомго гана эмес, ошондой эле акционерлерге келтирилген зыян үчүн акционерлердин алдында жоопкерчилик тартат. Киргизилген өзгөртүүлөргө ылайык акционерлер коомдун финансы-чарбалык ишиндеги олуттуу фактыларга тиешелүү бүтүмдөргө, анын ичинде жасоого 75-статьяда көрсөтүлгөн адамдар кызыкдар болгон ири бүтүмдөр жана бүтүмдөр жөнүндө материалдарга кошумча жетише алышты. 2009-жылы 11-майда Мыйзамга өзгөртүү кабыл алынган, ага ылайык: Өкмөт жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары коомду уюштуруп же тең уюштуруучу катары чыга алат же акцияларды сатып алып же коомдун акционерлери боло ала; мамлекеттик кызматчылар КР өнүктүрүү Фондунун директорлор кеңешинин жана мамлекеттик-жеке өнөктөштүк чегинде түзүлгөн коомдун мүчөсү боло алат.

Акырында, 2009-жылы 24-июлда Мыйзамга киргизилген өзгөртүүлөр менен акционерлердин чогулушуна катышууга жана ага таандык акциялар менен анын каалоосу боюнча бардык маселелер боюнча добуш берүү укугу кайсы-бир жактар, мамлекеттик органдар же сот тарабынан чектелиши мүмкүн эмес экендиги белгиленген. Ошондой эле коом чыгарган акциялардын кеминде беш пайызына ээлик кылган акционерлер жөнүндө маалымат купуя болуп саналат жана үчүнчү жак, мамлекеттик орган жана алардын кызмат адамдары, анын ичинде укук коргоо жана көзөмөлдүк органдары тарабынан, бирок, соттун мыйзамдуу күчүнө кирген актысынын негизинде гана алына тургандыгы белгиленген.

“Акционердик коомдор жөнүндө” Мыйзам коомдун бүтүм жасоого кызыкдарлыгы жөнүндө маалыматты жана жасоого кызыкдар (77-статья) “КР өнүктүрүү фонду жөнүндө” жабык акционердик коомунун укуктук жобосунун өзгөчөлүктөрү “КР өнүктүрүү фонду жөнүндө” КР Мыйзамы менен аныкталат) болгон бүтүмдү түзүү тартибине талаптар коомдун директорлор кеңешине, коомдун текшерүү комиссиясына (текшерүүчүгө) жана коомдун аудитуруна (76-статья) берилүүгө тийиш экендигин да аныктайт.

Банк чөйрөсүндө корпорациялык башкаруунун өзгөчөлүгү 1997-жылдын 29-июлундагы №60 “*Кыргыз Республикасындагы банктар жана банк иши жөнүндө*” КР Мыйзамы менен аныкталат⁴². Ушул Мыйзамдын 27-беренесинде банкта таламдардын кагылышуусу түшүнүгү берилген, банктын директор Кеңешинин мүчөлөрү үчүн чектөөлөр айтылган. Атап айтканда, алар төмөнкүлөргө милдеттүү: 1) өз милдеттерин аткарууда биринчи кезекте банктын гана кызыкчылыгын көздөө менен алгылыктуу жана таза банктык тажрыйбаны жүргүзүүгө жана камсыздоого берилгендик; 2) башка атаандаш болгон кредиттик-финансы уюмуна Директорлор кеңешинин, Башкармасынын мүчөсү же жетекчи кызмат адамы катары катыша албайт; 3) мамлекеттик банктардын директорлор Кеңешинин мүчөлөрүнөн тышкары, мамлекеттик бийлик органдарында кызмат адамы болбоого.

Ошону менен бирге аталган мыйзамдар этиканын элементтери болгону менен этикалык бизнес жүргүзүү жөнүндө так түшүнүктөрдү бербейт.

⁴² 2003-жылдын 26-мартындагы № 63, 2003-жылдын 18-декабрындагы №235, 2004-жылдын 15-декабрындагы №192, 2005-жылдын 10-мартындагы №46, 2005-жылдын 1-декабрындагы №158, 2006-жылдын 27-январындагы №22, 2007-жылдын 30-майындагы №75, 2008-жылдын 16-майындагы №88, 2008-жылдын 17-октябрындагы №217, 2008-жылдын 20-ноябрындагы №243, 2009-жылдын 28-мартындагы №93, 2009-жылдын 27-апрелиндеги №136, 2009-жылдын 26-майындагы №167, 2009-жылдын 26-майындагы №172 КР Мыйзамдарынын редакцияларында.

б) Коммерциялык эмес сектордогу этикалык кодекс жана таламдардын кагылышуусу.

Жарандарга отчет берүү – бул мамлекеттик органдар менен уюшкан жарандардын ортосундагы экономикалык эмес өнөктөштүктүн жана кызматташтыктын формасы, ал социалдык кызмат көрсөтүүлөр үчүн эмес, кийинкилердин таламдарын эске алуу максатында маалымат алмашуу үчүн түзүлөт. Жарандардын уюшуусу, б.а. кандайдыр-бир формалдуу же бейформал структурага бириккен адамдардын тобунун болушу консультация мүмкүнчүлүгүнүн милдеттүү шарты болуп саналат, анткени жекече турганда жарандар өздөрүнүн жеке пикирин же жарандык позициясын гана билдирет, бирок конкреттүү жаран менен мамлекеттин ортосундагы мындай пикир алышуу түрүндө ушундай баарлашуу мүмкүн эмес.

Кыргыз Республикасынын коммерциялык эмес уюмдары жарандар мамлекеттен отчеттуулукка жана ачыктыкка жетишкен жана чечимдерди кабыл алууга катышкан негизги структуралар болуп саналат. Мурда жарандык коомдун уюмдарын жалпылап өкмөттүк эмес уюмдар (НПО) деп аташкан. Азыркы учурда аларды мыйзамга ылайык расмий түрдө коммерциялык эмес уюмдар деп атоо керек, бирок НПО деп кыскартып атоо жалпы кабыл алынган.

Өкмөттүк эмес уюмдар сектору Кыргыз Республикасында көбүнчө адекваттуу улуттук мыйзамдардын жана эл аралык уюмдардын колдоосу астында өнүгүп жатат. “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” КР Мыйзамы коммерциялык эмес уюмдарга, ошондой эле алардын түрлөрүнө - коомдук бирикмелерге, фонддорго, мекемелерге, алардын ассоциацияларына, аларды түзүүнүн жана иштешинин укуктук абалына, принциптерине жана тартибине түшүнүк берет. Мамлекеттик органдардын же кызмат адамдарынын коммерциялык эмес уюмдар ишине мыйзамда каралган учурлардан тышкары кийлигишүүгө тыюу салынат. Жарандардын ар кандай коммерциялык уюмдарга катышууга жеткиликтүүлүгүн кеңейткен юридикалык жакты түзбөстөн коммерциялык эмес уюмдарды түзүү жана алардын иштеши мүмкүнчүлүгүнө тиешелүү жобо жана коммерциялык эмес уюмдарды мамлекеттик колдоо жөнүндө жобо маанилүү болуп саналат, алар коммерциялык эмес уюмдар аткарган коомдук пайдалуу программаларды максаттуу финансылоо формасында, ошондой эле мыйзам менен тыюу салынбаган башка формаларда берилет.

Көп сандаган эл аралык уюмдардын, өзгөчө ПРООН, Сорос-Кыргызстан фонду, Дүйнөлүк банктын жана башкалардын жардамы менен улуттук НПОлордун потенциалы күчөтүлүп, бул сектордун институттук эмес өнүгүшү алга илгериледи. Коммерциялык эмес уюмдардын укуктук абалы жана аларды түзүү, иштөө, кайра уюштуруу жана жоюу тартиби Кыргыз Республикасынын Конституциясына негизделет жана Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси, “Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө” Мыйзам, “Юридикалык жактарды, филиалдарды (өкүлчүлүктөрдү) мамлекеттик каттоо жөнүндө» КР Мыйзамы (2009-жылдын 20-февралындагы № 57) менен жөнгө салынат⁴³.

Негизги өзгөртүүлөр: каттоо “бирдиктүү терезе” принциби боюнча жүргүзүлө тургандыгы мыйзам менен бекемделген. “Бирдиктүү терезе” принциби өзүнө - салык органында, статистика органында жана Социалдык фонддо бир учурда каттоо жана эсепке коюу менен каттоочу органдар тарабынан мамлекеттик каттоону (кайра каттоону) жүргүзүүнү; - берилген каттоо номери, идентификациялык салык номери (мындан ары – ИСН) жана ишканалар менен уюмдардын жалпы республикалык классификаторунун коду (мындан ары – ИУЖК) менен мамлекеттик каттоо (кайра каттоо) жөнүндө күбөлүк берүүнү камтыйт.

“Бирдиктүү терезе” принциби боюнча мамлекеттик каттоодон (кайра каттоодон) кийин салык органында, статистика органында жана Социалдык фонддо кошумча каттоо жана эсепке коюу талап кылынбайт. Каттоонун мөөнөттөрү мыйзам менен бекемделген: юридикалык жактарды, филиалдарды (өкүлчүлүктөрдү) каттоо саясий партияларды, диний уюмдарды жана башка коммерциялык эмес уюмдарды каттоодон

⁴³ 2009-жылдын 1-апрелинен баштап күчүнө кирди.

тышкары, каттоочу органга зарыл документтердин тизмеси берилген күндөн тартып 3 жумушчу күндүн ичинде жүргүзүлөт, аны менен каттоо мөөнөтү, каттоочу органга зарыл документтердин тизмеси берилген күндөн тартып 10 жумушчу күндүн ичинде белгиленген.

Бардык коммерциялык эмес уюмдар ыктыярдуулуктун, өзүн-өзү башкаруунун, мыйзамдуулуктун, маалымдуулуктун жана ачыктыктын негизинде түзүлөт жана иштейт. Жарандын коммерциялык эмес уюмдардын ишине катышуусу же катышпоосу анын укуктарын жана эркиндиктерин чектөө үчүн негиз болбойт. Мамлекет коммерциялык эмес уюмдарга алардын уставдык милдеттерин аткаруу үчүн шарттарга кепилдик кылат. Мамлекеттик органдар жана кызмат адамдары коммерциялык эмес уюмдардын укуктарын жана мыйзамдуу таламдарын сактоону Кыргыз Республикасынын Конституциясына жана мыйзамдарына ылайык камсыз кылат жана алардын ишине колдоо көрсөтөт.

Коммерциялык эмес уюмдар мамлекеттик каттоодон өткөн күндөн тартып юридикалык жактын укугун алат. Коммерциялык эмес уюмдарды каттоо «Юридикалык жактарды, филиалдарды (өкүлчүлүктөрдү) мамлекеттик каттоо жөнүндө» КР Мыйзамына ылайык жүргүзүлөт. «Юридикалык жактарды, филиалдарды (өкүлчүлүктөрдү) мамлекеттик каттоо жөнүндө» КР Мыйзамынын 2-беренесине ылайык юридикалык жактарды каттаган ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган Өкмөт тарабынан аныкталат.

Коммерциялык эмес уюмдарды каттоо үчүн тийиштүү каттоочу органга ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган тарабынан белгиленген форма боюнча арыз (мурда ачык эле Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги деп көрсөтүлгөн) юридикалык жакты түзүү жөнүндө уюштуруучунун (уюштуруучулардын) чечимин жана Мыйзамда каралган башка документтерди тиркөө менен арыз берилет.

«Юридикалык жактарды, филиалдарды (өкүлчүлүктөрдү) мамлекеттик каттоо жөнүндө» КР Мыйзамынын 11-беренесине ылайык документтердин зарыл пакетин алгандан кийин каттоочу орган төмөнкүлөргө милдеттүү: юридикалык жакты мамлекеттик каттоо үчүн зарыл болгон документтерде камтылган маалыматтардын болушун жана так эместиктердин же дал келбестиктердин жок экендигин текшерүүгө; сунуш кылынган документтердин мазмунунун мыйзамга (саясий партиялар, диний уюмдар жана башка коммерциялык эмес уюмдар үчүн) ылайык келишин текшерүүгө; тийиштүү буйрук чыгарууга жана салык органына, статистика органына жана Социалдык фондго билдирүүгө, мамлекеттик каттоо жөнүндө маалыматтарды мамлекеттик реестрге киргизүүгө; мамлекеттик жана расмий тилдерде толук аталышын, каттоо номерин, ИСН, ИУЖК кодун, мамлекеттик каттоо датасын жана юридикалык дарегин көрсөтүү менен мамлекеттик каттоо жөнүндө күбөлүк берүүгө; берилген каттоо документтеринин бир нускаларынан турган юридикалык жактын каттоо ишин тариздөөгө жана аны каттоочу органдын архивине өткөрүп берүүгө.

б) НКОнун отчеттуулугу жана таламдардын кагылышуусу

Кыргыз Республикасында коммерциялык эмес уюмдарга кошулган структуралар жөнүндө жана уюмдун мүлкүнүн өлчөмү жана курамы жөнүндө маалымат мамлекеттик органга берилет⁴⁴. Атайын беренелер мүмкүн болуучу таламдардын кагылышуусун жөнгө салат. Атап айтканда, 13-беренедө, таламдардын кагылышуусу уюмдун мүлкүн тескөөгө байланыштуу коммерциялык эмес уюмдар менен кызыкдар жактардын ортосундагы бүтүмдөрдө таламдардын кагылышуусунун болушун болжолдойт.

Кызыкдар жактар болуп кызмат адамдары, коммерциялык эмес уюмдардын жетекчи органдарынын мүчөлөрү, ошондой эле уюм менен өз мамилелеринде уюмга өз мүлкүн тескөөгө таасир тийгизе алган, өз уюму менен жеке өзү же өкүл аркылуу бүтүм түзгөн жактар саналат. Таламдардын кагылышуусу, эгерде коммерциялык эмес уюмдар тектеш кызыкдар жак, ошондой эле алардын кредиторлору менен бүтүм түзгөндө болжолдонот.

⁴⁴ «Коммерциялык уюмдар жөнүндө» КР Мыйзамынын 17-беренеси.

Жаңжалдарды стандарттуу жол менен чечүү сунуш кылынат. 14-беренде таламдардын кагылышуусун чечүү таламдардын кагылышуусуна алып келген “бүтүм” коммерциялык эмес уюмдун ыйгарым укуктуу органы тарабынан бекитилүүгө тийиш экендигин көрсөтөт. Кызыкдар жак уюмдун ыйгарым укуктуу органын бүтүм түзгөнгө чейин аны түзүү жөнүндө маалымдоого тийиш. Андан тышкары, кызыкдар жак эгерде бүтүм ыйгарым укуктуу орган тарабынан бекитилбеген болсо, таламдарды кагылышуусу бар болгон учурда түзүлгөн бүтүмдүн натыйжасында коммерциялык эмес уюм тарткан бардык зыяндын ордун толтуруу боюнча жоопкерчиликти тартууга тийиш. Зыяндын ордун толтуруудан тышкары андай кызыкдар жак коммерциялык эмес уюмга мындай бүтүм түзүүнүн натыйжасында ал жак алган бардык кирешени кайтарып берүүгө тийиш. 14-беренде эгерде зыян бир нече кызыкдар жактардын аракеттеринин натыйжасында келип чыккан болсо, алар коммерциялык эмес уюмдун алдында чогуу жоопкерчилик тартууга тийиш экендиги айтылган.

в). Саясый партиялар системасындагы этика кодекси жана таламдардын кагылышуусу

Саясый партияларды мыйзамда каралган тартипте юридикалык жактын укугуна ээ ишканалар менен уюмдар алардын уставдык милдеттерин аткаруу үчүн гана түзүшөт. Саясый партиялар 1999-жылы 25-майда Жогорку Кеңештин Мыйзам чыгаруу жыйыны кабыл алган жана 1999-жылы 12-июнда Кыргыз Республикасынын Президенти кол койгон “Саясый партиялар жөнүндө” КР Мыйзамынын ченемдерине ылайык иштейт. “Саясый партиялар жөнүндө” КР Мыйзамына ылайык Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинде мамлекеттик каттоодон өткөн саясый партиялардын тизмеси жергиликтүү кеңештерге депутаттарды соңку шайлоону дайындоо күнүндө 105 партияны түзгөн⁴⁵. Саясый партиялар жалпыга маалымдуу уставына ээ болууга тийиш. Уставда саясый партиянын аталышы, анын турган орду; саясый партиянын структурасы, анын жетекчи органын түзүү тартиби, компетенциясы жана ыйгарым укуктарынын мөөнөтү; конференцияларды, съезддерди чакыруу мөөнөтү; саясый партиянын мүчөлүгүнө кабыл алуунун жана андан чыгуунун шарттары жана тартиби; саясый партиянын мүчөсүнүн укуктары жана милдеттенмелери; чечимдерди кабыл алуунун, аларды жүзөгө ашыруунун жана контролдук кылуу формасынын тартиби; саясый партиянын каражаттарынын жана башка мүлкүнүн түзүлүшүнүн булактары; саясый партиянын уставына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүнүн тартиби; саясый партиянын ишин токтотуунун тартиби жана анын мүлкүнүн тагдыры көрсөтүлөт.

Бирок саясый партияны финансылоо булактары жөнүндө маалымат коомчулук үчүн кыйла жабык болуп саналат. Кыргыз Республикасында бир жагынан партиянын учурдагы ишинин чегинде иш-чараларды, экинчи жагынан шайлоо өнөктүгүн финансылоону жөнгө салуунун атайын системасы бар. Партиянын учурдагы иши “Саясый партиялар жөнүндө” КР Мыйзамынын чегинде, ошондой эле партиянын ички уставдык милдеттери жана максаттары менен жөнгө салынат. Кыргыз Республикасында мамлекет саясый партияларды финансылабайт. Саясый партиянын иши депутаттарды шайлоо жөнүндө мыйзамга ылайык шайлоо өнөктүгүн финансылоодон тышкары мамлекеттик бюджеттен каражат бөлбөстөн ошол партиянын каражаттарынын эсебинен финансыланат.

Саясый партиялардын финансылык каражаттары мүчөлүк акыдан, ыктыярдуу кайрымдуулук каражаттардан, кредиттерден, мүлктөн түшкөн, иш-чаралардан, басылмаларды таркатуудан жана жарыялоодон түшкөн кирешелерден, ошондой эле мыйзам менен тыюу салынбаган башка түшүүлөрдөн (“Саясый партиялар жөнүндө” КР Мыйзамынын 17-беренеси) түзүлөт. Саясый партия жана алардын уюмдарынын менчигинде кыймылдуу жана кыймылсыз мүлк, жабдуулар, шаймандар, басмалар, басмаканалар, ошондой эле уставдык милдеттерди аткаруу үчүн зарыл болгон башка мүлктөр болот. Партия юридикалык же жеке жактар менен түзүлгөн ссуда же ижара

⁴⁵ Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча Борбордук комиссиясынын маалыматтары боюнча.

жөнүндө келишимдерге ылайык имараттарды жана башка мүлктөрдү пайдаланууга укуктуу. Ал ишканалар менен уюмдардын ишинен түшкөн киреше партиянын мүчөлөрүнүн ортосунда бөлүштүрүлбөйт жана уставдык милдеттерге жетишүү үчүн гана пайдаланылат. Бирок, уставдын талаптарына карабастан кирешелерди кайрымдуулук максаттарына жана мээримдик актыларына пайдаланууга жол берилет (“Саясий партиялар жөнүндө” КР Мыйзамынын 19-беренеси).

“Саясий партиялар жөнүндө” КР Мыйзамына ылайык партиянын ишин чет мамлекеттердин, чет өлкөлүк партиялардын, ошондой эле чет мамлекеттердин жеке жана юридикалык жактарынын финансылашына тыюу салуудан тышкары саясий партияларга жеке жана юридикалык жактардын финансылык жардам көрсөтүүсүнө чек коюлбайт.

“Кыргыз Республикасындагы шайлоо жөнүндө” Кодексте Кыргыз Республикасынын саясий партияларынын шайлоо өнөктүгүнө катышуусу каралган⁴⁶. Шайлоо өнөктүгү тигил же бул саясий партия тарабынан, ошондой эле өзүнүн финансылоо булагынын жана жеке жана юридикалык жактардын ыктыярдуу салымдарынын чегинде жүргүзүлөт.

Шайлоо процессинин чегинде шайлоо фондунун өзү гана эмес, ошондой эле талапкерлерди көрсөткөн партиялардын фонддору да ачык болуп саналат. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын шайлануучу кызмат орундарына саясий партиялар, шайлоо блоктору, шайлоочулардын чогулуштары тарабынан көрсөтүлгөн, өзүн-өзү көрсөткөн жарандар өзүнүн шайлоо алдындагы өнөктүгүн финансылоо үчүн өздөрүнүн шайлоо фонддорун түзүшөт.

Жергиликтүү кеңештерге депутаттыкка талапкерлер, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун башчылары эгерде алар үгүт ишин жүргүзүүдө телекөрсөтүү, радио, мезгилдүү басылмалар акы төлөө негизинде пайдаланылса жана басылма үгүт материалдары чыгарылса, шайлоо фонддорун түзбөй коюуга укуктуу.

Талапкерлердин шайлоо фонддору төмөнкү каражаттардын эсебинен түзүлүшү мүмкүн:

- талапкердин, саясий партиянын өз каражаттарынан;
- талапкерге саясий партиялар, шайлоо блоктору бөлгөн каражаттардан;
- чет мамлекеттердин, чет өлкөлүк мамлекеттик органдардын, мекемелердин жана ишканалардын, башка чет өлкөлүк юридикалык жактардын, алардын филиалдарынын жана өкүлчүлүктөрүнүн, чет өлкөлүк жарандардын, эл аралык уюмдардын, Кыргыз Республикасында катталган чет өлкөлүк жарандар жана юридикалык жактар катышуучусу болуп саналган юридикалык жактардын; жарандыгы жок адамдардын; мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын; мамлекеттик жана муниципалдык мекемелердин жана ишканалардын; уставдык капиталында мамлекеттик же муниципалдык үлүшү болгон, ошондой эле салыктарды, жыйымдарды жана башка милдеттүү төлөмдөрдү төлөө боюнча жеңилдиктерден пайдаланган юридикалык жактардын; аскер бөлүктөрүнүн, аскердик мекемелердин жана уюмдардын; укук коргоо органдарынын, соттордун; кайрымдуулук уюмдарынын; диний уюмдардын; анонимдүү ыктыярдуу тартуу **кылуулардан тышкары** жарандардын жана юридикалык жактардын ыктыярдуу берүүлөрүнөн.

Талапкердин, саясий партиянын шайлоо фондуна бюджетке же Кыргыз Республикасынын Социалдык фондуна карызы бар юридикалык жактардын, юридикалык жакты түзбөстөн ишкердик кылган жеке жактардын акча каражаттарын кошушуна жол берилбейт. Талапкер, саясий партия көрсөтүлгөн юридикалык, жеке жактар шайлоо фондуна акча каражаттарын которгон учурда жоопкерчилик тартпайт. Талапкердин, саясий партиянын шайлоо фондуна жеке жана юридикалык жактар которгон акча каражаттары келип түшкөн учурда шайлоо комиссиясынын жазуу жүзүндөгү көрсөтмөсү боюнча банк же башка мекемелер ал каражаттарды Борбордук

⁴⁶ 2007-жылдын 23-октябрындагы №158 КР Мыйзамына ылайык жаңы редакцияда.

шайлоо комиссиясынын атайын фондуна которууга милдеттүү (“Кыргыз Республикасындагы шайлоо жөнүндө” Кодекстин 51-беренеси).

Мыйзам менен талапкердин, саясий партиянын өз каражаттарынын, талапкерге саясий партия бөлгөн каражаттардын, жарандардын жана юридикалык жактардын ыктыярдуу берген каражатынын шайлоо фондуна чегерилүүчү эң жогорку өлчөмү, ошондой эле шайлоо фонддорунун каражаттарын чыгымдоонун эң жогорку өлчөмү белгиленет. Шайлоо фонддору акча каражаттарынын, ошондой эле үгүт-маалыматтык мүнөздөгү материалдардын эсебинен түзүлүшү мүмкүн, ал Кыргыз Республикасынын Борбордук шайлоо комиссиясы тарабынан эске алынат.

Чет мамлекеттер, чет өлкөлүк мамлекеттик органдар, мекемелер жана ишканалар, башка чет өлкөлүк юридикалык жактар, алардын филиалдары жана өкүлчүлүктөрү, чет өлкөлүк жарандар, эл аралык уюмдар, Кыргыз Республикасында катталган чет өлкөлүк жарандар жана юридикалык жактар катышуучусу болуп саналган юридикалык жактар кандай гана формада болбосун шайлоону каржылоого жол берилбейт, буга шайлоо мыйзамдарын өркүндөтүү, маалыматтык, билим берүү, илим-изилдөө программаларын, шайлоону техникалык жактан даярдоону, шайлоочулардын укуктук маданиятын жогорулатууну финансылоо кирбейт⁴⁷.

“Саясий партиялар жөнүндө” КР Мыйзамына ылайык саясий партиялардын финансылык отчеттуулугу Кыргыз Республикасынын мыйзамына (“Саясий партиялар жөнүндө” КР Мыйзамынын 20-беренеси) ылайык жүргүзүлөт. Саясий партиянын материалдык жана финансылык каражаттары өзүн-өзү таркатуу жөнүндө жарыялаган съездин (конференциянын) чечими менен анын уставында каралган максаттарга гана жумшалат. Соттун чечими менен таркатылган саясий партиянын мүлкү акысыз эле мамлекеттин пайдасына кайтарылат жана “Саясий партиялар жөнүндө” КР Мыйзамынын 14-беренесинде каралган максаттарга (“Саясий партиялар жөнүндө” КР Мыйзамынын 21-беренеси) жумшалат.

Кыргыз Республикасынын мыйзамына ылайык саясий партия жыл сайын өзүнүн иши жөнүндө Кыргыз Республикасынын Социалдык фонду, Кыргыз Республикасынын Салык кызматына жана башка структураларга тийиштүү финансылык отчет тапшырат. Отчеттун маалыматтары коомчулукка жеткирилет. Башкача айтканда коммерциялык сырды сактоого укугу бар кадимки эле чарба жүргүзүүчү субъект катары аракеттент.

Финансылоо тартиби бузулган учурда саясий партиялар Кыргыз Республикасынын мыйзамына ылайык жоопкерчилик тартышат.

IV. Коррупциялык кылмыштар жана укук колдонуу тажрыйбасы

Кыргыз Республикасында администрациялык реформанын чегинде жүргүзүлгөн мамлекеттик органдардын ишин талдоо, анын ичинде функциялык талдоо, экономиканы жеткире жөнгө салуу боюнча иш-чаралар коррупция мамлекеттик башкаруу механизмдин курамдык бөлүгү болуп калгандыгын айгинелеп турат. Мамлекеттик башкаруу органдарынын жана мамлекеттик мекемелердин көпчүлүгү өз функцияларын калктан жана чарба жүргүзүүчү субъекттерден мыйзамдуу (Өкмөт тарабынан бекитилген) жана мыйзамсыз төлөмдөр үчүн гана аткарышат. Мамлекеттик кызмат коомдун жыргалчылыгы үчүн иштөө эмес, мыйзамсыз кирешенин булагы болуп калды.

Мамлекеттин чарба жүргүзүүчү субъекттеринин ишине ашкере жана жөнгө салбастан кийлигишүүсү жөнгө салуучу жана контролдоочу органдардын кызматкерлери үчүн өз ыйгарым укуктарынан кыянаттык менен пайдаланышына кеңири мүмкүнчүлүк түзөт. Мамлекеттик кызматчылардын төмөн (ал түгүл жашоо минимумунан аз) эмгек акысы алар үчүн өздөрүнүн кызматтык милдеттерин аткаруу үчүн пара, белек-бечкек түрүндө кошумча каражат издөөгө түрткү болду.

1. Коррупциялык кылмыштарды мыйзам менен жөнгө салуу

⁴⁷ “Кыргыз Республикасындагы шайлоо жөнүндө” Кодекстин 50-беренеси

Бул главада коррупциялык кылмыштар үчүн жоопкерчиликти караган Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин беренелери каралып, алардын ичинен эң кеңири таркагандарынын курамы сыпатталат; коррупциялык кылмыш жасагандыгы үчүн жазык жоопкерчилигине туш болгон адамдарга мүнөздөмө берилет. Андан тышкары, коррупциялык кылмыштарды тапкан, бетин ачкан жана тергеген укук коргоо органдарынын иштеринин ушул категорияларынын өзгөчөлүктөрүнө мүнөздөмө берилет.

Коррупциялык кылмыш үчүн жоопкерчиликти караган негизги мыйзам акты болуп Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси саналат⁴⁸. Төмөндө келтирилген таблицада Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин коррупциялык кылмыш же коррупцияга түздөн-түз байланышкан кылмыш үчүн жоопкерчиликти караган беренелери көрсөтүлгөн.

Коррупцияга түздөн-түз байланышкан кылмыштар

- 140-статья. Шайлоочулардын добуштарын сатып алуу
- 141-статья. Шайлоо документтерин, референдумдун документтерин бурмалоо же добуштарды туура эмес эсептөө
- 152-статья. Эмгек акыны, пенсияларды, пособиелерди жана башка социалдык төлөмдөрдү төлөөгө арналган акчалай каражаттарды пайдалануу
- 178-статья. Мыйзамдуу ишкердик кылуу ишине тоскоолдук кылуу
- 179-статья. Жерге байланыштуу мыйзамсыз бүтүмдөрдү каттоо
- 180-статья. Мыйзамсыз ишкердик кылуу
- 181-статья. Банк ишин мыйзамсыз жүргүзүү
- 182-статья. Жалган ээлик кылуучулук
- 183-статья. Кылмыш жолу менен алынган кирешелерди легализациялоо (адалдоо)
- 184-статья. Мыйзамсыз кредит берүү жана алуу
- 185-статья. Мамлекеттик кредитти максатка ылайыксыз пайдалануу
- 216-статья. Банкротко учуроодогу укукка жат аракеттер
- 217-статья. Атайылап жасалган банкротчулук
- 218-статья. Жалган банкротчулук
- 220-статья. Спорттук мелдештерге жана оюн-зоок конкурстарына катышуучуларды жана уюштуруучуларды паралап сатып алуу
- 221-статья. Коммерциялык же башка уюмдардын кызматчыларынын ыйгарым укуктарын кыянаттык менен пайдаланышы
- 222-статья. Жеке нотариустардын жана аудиторлордун ыйгарым укуктарынан кыянаттык менен пайдалануусу
- 223-статья. Жеке детективдик кызматтардын кызматчысынын ыйгарым укуктарынан аша чабуусу
- 224-статья. Коммерциялык паралап сатып алуу
- 225-статья. Кызматчылар тарабынан мыйзамсыз түрдө сыйлык алуу
- 303-статья. Коррупция
- 304-статья. Кызматтык абалынан кыянаттык менен пайдалануу
- 304-1-статья. Мамлекеттик контролдоо органынын кызмат адамдары тарабынан мыйзамсыз текшерүү жүргүзүү
- 305-статья. Кызматтык ыйгарым укуктардан аша чабуу
- 305-2-статья. Кыргыз Республикасынын жер мыйзамдарын бузуу
- 306-статья. Кыргыз Республикасынын кызыкчылыктарына каршы контракт түзүү, мамлекеттик сатып алууну жүзөгө ашыруу
- 307-статья. Менчиктештирүү, салыктык, бажылык же лицензиялык-уруксат берилген ишти жүзөгө ашырууда кызмат абалын мыйзамсыз пайдалануу
- 308-статья. Бюджеттик каражаттарды мыйзамсыз пайдалануу
- 309-статья. Ишкердик кылуу ишине мыйзамсыз катышуу
- 310-статья. Паралап сый берүү

⁴⁸ 1997-жылдын 1-октябрындагы Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси.

311-статья. Паралап сатып алуу
312-статья. Кызмат бергендиги үчүн пара алуу
313-статья. Опузалап пара талап кылуу
314-статья. Пара берүү
315-статья. Кызматтык кыянаттык
327-статья. Пара алууга же коммерциялык сатып алууга түртүү
332-статья. Көрсөтмөлөрдү берүү же көрсөтмөлөрдү берүүдөн качуу, же болбосо туура эмес которуу үчүн паралап сатып алуу же мажбурлоо

Коррупция менен кыйыр байланышкан кылмыштар

138-статья. Гражданга маалымат берүүдөн баш тартуу
139-статья. Шайлоо укуктарын жүзөгө ашырууга же шайлоо комиссияларынын ишине тоскоолдук кылуу
148-статья. Чогулуш, митинг, демонстрация, көчө жүрүшүн өткөрүүгө, пикетке чыгууга же аларга катышууга тоскоолдук кылуу
151-статья. Журналисттердин мыйзамдуу кесиптик ишине тоскоолдук кылуу
192-статья. Атайылап жалган рекламалоо
192-1-статья. Пиво, алкоголь жана тамеки продукцияларын, ошондой эле оюн-зоок бизнесин жарнактоо эрежелерин бузуу
193-статья. Коммерциялык же банктык жашыруун сырды түзгөн маалыматты мыйзамсыз алуу
194-статья. Коммерциялык, банктык же бөлөк сырды, ошондой эле салык төлөөчүнүн маалыматтарынын сырын ачыкка чыгаруу
199-статья. Жасалма акциздик маркаларды даярдоо, сактоо, өткөрүү жана пайдалануу
200-статья. Милдеттүү акциздик салык салынуучу продукцияны акциздик маркасыз өндүрүү, сактоо, импорттоо жана сатуу
201-статья. Спирт жана спирттүү ичимдиктерди лицензиясыз өндүрүү, өткөрүү
204-2-статья. Кыргыз Республикасында чет өлкөлүк жумушчу күчүн тартуунун жана пайдалануунун эрежелерин бир нече жолу бузуу
214-статья. Салык кызматтарынын, Социалдык фонддун органдарынын мыйзамдуу талаптарын аткарбоо жана аларга каршылык көрсөтүү
324-статья. Мыйзамсыз кармоо же камакка алуу
325-статья. Көрсөтмөлөрдү берүүгө мажбурлоо
326-статья. Далилдерди жасалмалоо
334-статья. Судьяга жана кылмыш-жаза процессинин катышуучуларына карата колдонулуучу коопсуздук чаралары жөнүндө маалыматтарды ачыкка чыгаруу

Кызматтык абалын пайдалануу менен же жаран/жеке компаниянын өкүлү жасаган башка коррупциялык кылмыштар

166-статья. Алдамчылык
171-статья. Ишенип берилген мүлктү ыйгарып алуу же төлөмөр болуу
189-статья. Ачык соода жана аукцион өткөрүүнүн тартибин кыянаттык менен бузуу
204-статья. Контрабанда
204-1-статья. Мыйзамсыз миграцияны уюштуруу
210-статья. Бажы жыйымдарын төлөөдөн четтөө
211-статья. Граждандын салык төлөөдөн четтөөсү
212-статья. Жеке ишкердин салык жана милдеттүү камсыздандыруу акыларын төлөөдөн четтөөсү
213-статья. Чарба жүргүзүүчү субъекттердин кызмат адамдарынын салыктарды жана милдеттүү камсыздандыруу акыларын төлөөдөн четтөөсү
253-статья. Баңгилик каражаттарды же психотроптук заттарды алууга укук берген рецептерди же башка документтерди мыйзамсыз берүү же окшотуп жасоо
276-статья. Балыкты жана суу жаныбарларын мыйзамсыз уулоо
276-1-статья. Мыйзамсыз кармалган балыкты сатып өткөрүү, сатуу максатында алып

чыгуу, ташуу, сатып алуу

278-статья. Мыйзамсыз аңчылык кылуу

279-статья. Бак-дарактарды жана бадалдарды мыйзамсыз кыюу

279-1-статья. Өзгөчө баалуу дарактын түрлөрүн мыйзамсыз кыюу

317-статья. Сот адилеттигин жүзөгө ашырууга тоскоолдук кылуу

318. Алдын-ала иликтөө өндүрүшүнө тоскоолдук кылуу

318-1-статья. Коргоочулардын кесиптик ишине тоскоолдук кылуу

321-1-статья. Кылмыш-жаза ишин мыйзамсыз козгоо

322-статья. Күнөөсүз экендиги белгилүү адамды кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартуу

323-статья. Кылмыш-жаза ишин козгоодон мыйзамсыз баш тартуу

328-статья. Атайылап сот адилеттигине жатпаган өкүм, чечим же башка сот токтомун чыгаруу

333-статья. Тергөөнүн маалыматтарын ачыкка чыгаруу

335-статья. Түгөлдөө тизмесине кирген же арестке же конфискацияланууга жаткан мүлккө карата мыйзамсыз аракеттер

338-статья. Соттун өкүмүн, соттун чечимин же башка соттук актыны аткарбагандык

343-статья. Кызмат адамынын наамын же бийлигин өзү билип ыйгарып алуу

344-статья. Укук коргоо же контролдоо органынын кызмат адамына карата колдонулуучу коопсуздук чаралары жөнүндө маалыматтарды ачыкка чыгаруу

350-статья. Документтерди, мамлекеттик сыйлыктарды, штамптарды, мөөрлөрдү, бланктарды колго жасоо, даярдоо, сатуу же алардын жасалмаларын пайдалануу

2. Коррупция түшүнүгү кылмыш жазасына тартыла турган жосун катары (коррупциялык кылмыш субъекти түшүнүгү)

Азыркы учурда коррупция түшүнүгүн кароо менен ал социалдык көрүнүш экендигин аныктоого болот, анткени мамлекеттик (мамлекеттик эмес) кызматкерлер жана мамлекеттик функцияларды аткарууга ыйгарым укуктуу башка адамдар өздөрүнүн кызматтык абалын, ээлеген кызмат ордунун статусун жана кадыр-баркын жеке баюу үчүн керт башынын кызыкчылыгында же топтун кызыкчылыгы үчүн пайдаланат.

Коррупциялык кылмыш - бул башкарууга расмий тартылган, статусу боюнча андагы мүмкүнчүлүктөрдү мыйзамсыз жеке пайда табуу үчүн ар кандай жол менен пайдаланган адамдын (мамлекеттик жана муниципалдык кызматчы жана ачык-айкын функцияларды аткарууга ыйгарым укуктуу башка жактардын) кылмышы.

Коррупцияны коомдук-зияндуу көрүнүш катары айтуу менен коррупциялык көрүнүштөр бир катар терс залалдарга алып келе тургандыгын белгилей кетүү керек. Алардын катарына мамлекеттин жана коомдун жашоо-турмушунун социалдык-экономикалык чөйрөсүнө келтирилген зыянды (көмүскө экономиканы кеңейтүү, салыктык түшүүлөрдү азайтуу коомдо социалдык маселелерди курчутат) кошууга болот.

Коомдо коррупция эң оболу адамдардын жүрүш-турушунун өзгөчө ыңгайында пайда болот. Коррупциянын маңызы ар бир конкреттүү адамдын жана бүтүндөй коомдун социалдык-психологиялык өзгөчөлүктөрүндө жатат. Мындай учурда себепчи болгон чөйрө адамдардын жүрүш-турушунун өзгөчө түрүн тандоодо артыкчылыктуу мааниге ээ болот: эң кеңири тараган себеп – кызматкерлер мамлекеттик кызмат өтөө менен байланыштуу сезген зыяндын ордун толтурууда турат. Коррупциянын гүлдөп-өсүшүнө көмөк көрсөткөн коомдогу социалдык-психологиялык кырдаалдын маанилүү өзгөчөлүгү – адептик кош стандартта турат. Бир жагынан коррупция, өзгөчө жогору тургандар коом тарабынан кабыл алынбайт деп эсептелет. Экинчи жагынан кыйла өлчөмдө төмөнкү коррупция тиричиликтин бир бөлүгү катары “унчукпастан” кабылдангандыгында турат.

Коррупция, албетте социалдык терс көрүнүш болуп туруп, мамлекеттин укуктук системасында да өзүн чагылдыра алды. Укуктук ченемдер коррупциялык катары мүнөздөлгөн коомдук мамилелерди жөнгө салууга чакырылган, анын айырмалоочу

белгиси коомдук зор маанисинде, коомдун жана бүтүндөй эле мамлекеттин кадимкидей иштешине келтирген зыянда турат. Укук көз карашынан алганда коррупциянын мындай коомдук көрүнүштөрүн коррупциялык кылмыш деп атоо кабылданган.

Коррупциянын айырмалоочу белгиси болуп анын өтө туюктугу саналат. Ал кыйла өлчөмдө анын эки тараптуу “купуя бүтүм” катары жасалгандыгы менен байланышкан, аны ашкере кылууга тараптардын бири да кызыкдар эмес.

Коррупция түшүнүгү коррупциялашуу түшүнүгү менен байланышкан. Коррупциялашуу – бул кызматтык ыйгарым укуктарын пайдалануу жолу менен мыйзамсыз баюуга кызмат адамдарынын тартылышы, ээлеген кызматтык абалынын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу аркылуу мыйзамсыз баюу дартына чалдыгуу. Мындай мүмкүнчүлүктү жүзөгө ашыруу адамдын адептик парасатына, чынчылдыгына, өзүн, коомду жана мамлекетти урматташына, өзүнүн парзына кылган мамилесине байланыштуу болот. Коррупция дайыма мамлекеттик бийлик менен байланышкан жана ушунун аркасында бийликтин мүнөзүнө жана мазмунуна, анын коомдогу беделине кыйла же аз өлчөмдө сөзсүз таасир тийгизет. Коррупция бийликти кыянаттык менен пайдалануу катары жеке максатта гана эмес, ошондой эле корпорациялык, уруктуугандык таламдарда пайда алуу үчүн жүргүзүлүшү мүмкүн.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде өзүнчө **303-статья** каралган, анда **коррупция** материалдык, ар кандай башка дөөлөттөрдү жана артыкчылыктарды укуксуз алуу, ошондой эле алар тарабынан бул дөөлөттөрдү жана артыкчылыктарды жеке адамдарга жана юридикалык жактарга берүү максатында бийлик ыйгарым укугуна ээ болгон бир же бир нече кызмат адамынын айрым адамдар же топтор менен туруктуу байланышын билдирген, коомдун жана мамлекеттин таламдарына коркунуч келтирген атайын жасалган жосундар катары каралат.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 303-статьясы эл аралык укуктун ченемдерине ылайык келбегендигин жана коррупцияга каршы күрөшүүнүн критерийлерине карама-каршы келе тургандыгын белгилей кетүү керек. Мыйзам кабыл алынган учурдан бери бул статья иш жүзүндө колдонулган эмес жана ушуга байланыштуу “өлүү” статья деп аталат.

Кылмыштардын ушул курамынын **тектик** объектисин бийлик органдарынын демейки жана мыйзамдуу ишин камсыз кылган коомдук мамилелердин жыйындысы катары аныктоого болот. **Түздөн-түз** кол салуу объектиси – мамлекеттик кызматтын кадыр-баркын, калк тарабынан аны урматтоо жана ишеним көрсөтүү, мамлекеттик жана коомдук аппараттын мыйзамдуу ишин камсыз кылган коомдук мамилелер. Коррупциянын **объективдүү тараптары** эки курамдан турат: бир же бир нече кызмат адамдарынын айрым адамдар же топтор менен укукка каршы туруктуу байланышын түзүү; алардын жеке жана юридикалык жактарга байлык жана артыкчылыктарды бериши.

Коррупциянын өзгөчөлүгү бөтөнчө эки белги менен билдирилет: ээлеген кызматтык абалынын аркасында жана кызматтык таламдарга карабастан (зыян келтирүү менен) бийлик ыйгарым укуктарын пайдалануу менен жасалат. Биринчисинин маңызы адам аны “кыянаттык менен” башкача айтканда ээлеген кызматына ылайык берилген укуктардын жана ыйгарым укуктардын көлөмүндө, анда бийлик өкүлүнүн же башка кызмат адамынын функцияларынын болушуна жараша пайдалангандыгында, колдонгондугунда турат. Бул белги кызматы боюнча белгилүү аракеттерди жасоо (же жасабоо) мүмкүнчүлүгү анын ээлеген кызматтык абалынын аркасында мүмкүн экендигинде турат.

Экинчи белгинин маңызын (кызматтык таламдарга карабастан жосун жасоо) бийлик өкүлүнүн же башка кызмат адамынын аракети (аракетсиздиги) катары түшүнүү керек, алар бийлик органдарынын, мамлекеттик кызматтын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарындагы кызматтын кадимкидей ишинин жалпы таламдарына, ошондой эле уюмдардын, ишканалардын жана мекемелердин администрацияларын (башкаруу аппаратын) кошуп алганда бийлик жана башкаруу органдарынын айрым структуралык звенолоруна жүктөлгөн милдеттер менен

максаттарга карама-каршы келет, аларга олуттуу зыян келтирет же келтириши мүмкүн, жарандардын мыйзамдуу эркиндиктерин, укуктарын жана таламдарын кысымга алып, мүлктүк олуттуу зыян келтирип, өндүрүштүн токтошуна, иштеги мүчүлүштүктөргө ж.б. алып келиши мүмкүн.

Туруктуу байланыш деп кызмат адамдары менен айрым адамдардын туруктуу, өз ара тыгыз байланышы, алардын макулдашылган аракеттери, кылмыштуу иштин түрлөрүнүн жана ыкмаларынын туруктуулугу, кылмыштуу жосундардын узактыгы жана бир нече жолу кайталанышы түшүнүлөт.

Коррупциянын *субъективдүү тарабы* атайылап жасалган күнөө менен гана мүнөздөлөт. Ага жеке керт башынын кызыкчылыгы гана себеп болот. *Максат* милдеттүү белги болуп саналат – ал материалдык, башка ар кандай байлыктарды жана артыкчылыктарды мыйзамсыз алууда турат. Келтирилген жободо кызмат адамы тарабынан, ал түгүл анын аракеттери менен укук коргоо органдарына зыян келтирилсе да, конкреттүү учурда аталган максат аныкталбаса, коррупциянын курамы жок экендигин айтууга болот. Жасалган мындай иш тартиптик жосунду гана түзүшү мүмкүн.

Эгерде биринчи бөлүктө каралган жосун уюшкан топтун, кылмыштуу шериктештиктин таламында жасалса же оор кесепеттерге алып келсе (КЖКнын 303-ст. 2-бөлүгү) коррупциянын *квалификациялык түрү* пайда болот. Уюшкан топтор жөнүндө төмөндө белгиленген. Оор залалдар баа берүү категориясы болуп саналат. Мына ушул квалификациялык белгини таануу конкреттүү жазык ишинин жагдайына жараша болот жана факт маселеси болуп саналат. Ошондой болсо да тажрыйба оор залалдарга ири апааттарды, транспорттун же өндүрүштүк процесстин узак убакыт токтоп калышын, мекемелердин, ишканалардын ишин бузууну, тапшырмаларды аткарууну үзгүлтүккө учуратууну, мамлекетке өзгөчө ири өлчөмдө материалдык зыян келтирүүнү, бир киши болсо да анын өлүмүн же ден соолукка оор залакат келтирүүнү кошууга болот.

Бийлик өкүлүнүн функцияларын туруктуу, убактылуу же атайын ыйгарым укук боюнча жүзөгө ашырган же мамлекеттик органдарда, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында, мамлекеттик жана муниципалдык мекемелерде, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүндө жана башка аскердик түзүлүштөрдө уюштуруу-тескөө, администрациялык-чарбалык, контролдук-текшерүү функцияларын аткарган жана башка адамдардан өзүнүн кызматтык жүрүш-турушу же ээлеген кызмат ордуна байланыштуу билип туруп мыйзамсыз материалдык сыйлык алган же алуучу кызмат адамы *коррупциянын* жана башка коррупциялык кылмыштардын *субъекти* болуп саналат.

Бийлик өкүлүнүн функцияларын жүзөгө ашырган адамдарга мамлекеттик органдардын кызматкерлери кирет, аларга өз компетенциясынын чегинде талап коюу, ошондой эле жарандар, ошондой эле ведомстволук баш ийүүсүнө жана таандыктыгына карабастан уюмдар, мекемелер ишканалар милдеттүү аткара турган чечимдерди кабыл алуу укугу берилген. Бийлик өкүлдөрүнүн катарына түздөн-түз бийлик органдарына өкүл болгон (Жогорку Кеңеш, сот, прокуратура) кызматкерлер, ошондой эле бийлик ыйгарым укуктары берилген аткаруу органдарынын (ИИМ, УКМК, бажы, финансы полициясы ж.б. системасында) кызматкерлери да кирет. Мисалы, ички иштер, улуттук коопсуздук органдарынын ж.б. кызматтарынын жана структураларынын оперативдүү-тергөө кызматкерлери да бийлик өкүлдөрү болуп саналат. Демек, бийлик өкүлдөрүнө төмөнкүлөр мүнөздүү: 1) бийлик ыйгарым укуктарын берүү, 2) алардын аракеттери менен чечимдеринин ведомстволук алкак менен байланышпагандыгы (алардын ыйгарым укуктары аларда ведомстволук же кызматтык көз карандылыкта турган жеке жана юридикалык жактарга жайылтылбай тургандыгы боюнча), 3) жарандар жана уюмдар үчүн милдеттүү болгон аракеттерди жасоо жана чечим кабыл алуу укугу.

Уюштуруу-тескөө функциялары (б.а ыйгарым укуктар жана милдеттенмелер) деп жамаатка, иш участкасына, башка кызматкерлердин кызматтык же өндүрүштүк ишине жетекчилик кылуу түшүнүлөт. Бул функциялар кадрларды тандоодо жана жайгаштырууда, ишти пландаштырууда, баш ийгендердин эмгегин уюштурууда, эмгек

тартибин сактоодо ж.б. турат. Мындай кызматкерлердин катарына мисалы, министрликтер менен ведомстволордун, мамлекеттик ишканалардын, мекемелердин жана уюмдардын жетекчилери, структуралык бөлүмдөрдүн жетекчилери (цехтердин начальниктери, бөлүмдүн, лабораториялардын, кафедралардын башчылары, алардын орун басарлары ж.б.), ошондой эле иш участкасынын жетекчилери (устаттар, прорабдар, бригадирлер, нөөмөттүн начальниктери) кирет. Бул категориядагы субъекттердин таандыктыгынын маанилүү көрсөткүчү болуп ал адамдардын баш ийүүсүндө башка кызматкерлердин турушу же иштин өз алдынча участкасы үчүн жоопкерчилиги саналат.

Администрациялык-чарбалык функциялар (б.а ыйгарым укуктар жана милдеттенмелер) деп мамлекеттик мүлктү башкаруу же тескөө функциялары (анын ичинде аны сактоо, кайра иштетүү, сатып өткөрүү, ал операцияларга контролдук кылуу, жарандарды тейлөөнү уюштуруу ж.б.) түшүнүлөт. Аталган функцияларды аткарган адамдардын катарына, атап айтканда, пландоо-чарбалык, жабдуу, финансы бөлүмдөрүнүн жана кызматтарынын начальниктери жана алардын орун басарлары, кампалардын, мамлекеттик дүкөндөрдүн, ательелердин, устаканалардын башчылары, ведомстволук текшерүүчүлөр жана контролерлер ж.б. Мындай функцияларды мамлекеттик тамактануу ишканаларынын (ресторандардын, ашканалардын, кафелердин, буфеттердин) жетекчилери, алардын орун басарлары, башкы жана улук бухгалтерлери, экономисттери аткарышы мүмкүн.

Контролдук-текшерүү функциялары ар кандай текшерүүлөрдү, контролдук сатып алууларды, чарба жүргүзүүчү субъекттерди текшерүүлөрдү жүргүзүүдө турат. Эреже катары, белгилүү так функцияларды аткарган бул субъекттер (Эсептөө палатасы, мамлекеттик санитардык көзөмөл, мамлекеттик өрттөн сактоо кызматы ж.б.).

Кылмыш-жаза кодекси бийлик өкүлүнүн функциялары же уюштуруу-тескөө же администрациялык-чарбалык функциялар туруктуу, ошондой эле убактылуу аткарылышы мүмкүн экендигин белгилейт. Буга дайындоо боюнча же шайлоолор боюнча, акы төлөөнү же акысызды кошууга болот. Мыйзам **атайын ыйгарым укуктар** боюнча аталган функцияларды аткарган адамдардын өз алдынча категориясын бөлөт. Субъекттердин ушундай ар түрдүүлүгүнүн өзгөчөлүгү биринчиден ал функцияларды аткарууда кызмат ордун ээлөөнү талап кылбаганында турат. Экинчиден, атайын ыйгарым укуктар, башкача айтканда атайын ыйгарым укуктардын чөйрөсүн жөнгө салган юридикалык күчкө ээ акты (мыйзам, буйрук, жобо, ишеним кат) керек болот. Үчүнчүдөн атайын ыйгарым укуктар адатта бир жолку же кыска мөөнөттүү мүнөздө болот. Андай ыйгарым укуктар берилген адамдарга, мисалы, сот арачылары, мамлекеттик органдар тарабынан ыйгарым укук берилген коомдук контролерлер жана текшерүүчүлөр кирет. Ошону менен бирге атайын ыйгарым укуктар жок болгон учурда кызмат адамдарынын аталган функцияларын иш жүзүндө бир гана жолу аткарылышы кылмыш үчүн жазык жоопкерчилигин жокко чыгарат, бул жерде бийликтин өкүлү же башка кызмат адамы субъект боло алат.

Мамлекеттик уюмдардын, мекемелердин жана ишканалардын айрым кызматкерлери (көп учурда – педагогдор, врачтар, тарбиячылар, кызмат көрсөтүү чөйрөсүнүн, коммуналдык чарбанын, коомдук тамактануунун ж.б. кээ бир өкүлдөрү) кесиптик-өндүрүштүк же кызматтык функцияларды аткара алышат. Бир учурда аларга уюштуруу-тескөө же администрациялык-чарбалык функциялар берилет, башкача айтканда, кызмат адамдарынын функцияларын аткарышат: педагог сынак, квалификациялык же бүтүрүү комиссиясынын мүчө боло алат (атап айтканда, анын чечиминен окуу жайына кабыл алуу, квалификация берүү, окуу жайын аяктагандыгы жөнүндө диплом берүү көз каранды болот, б.а. уюштуруу-тескөө мүнөзүндөгү аракеттер жасалат). Врач оорулуунун эмгекке жараксыздыгын аныктайт, аны иштен бошоткон документ (эмгекке жараксыздык баракчасын) берет, майыптыкты, оорулуулукту аныктаган, куралдуу күчтөрдө кызмат кылуудан бошотуучу, транспорт каражаттарын башкарууга документтерди берүүчү ж.б. комиссиянын мүчөсү болуп саналат. Экинчи жагынан ушул эле адамдар өндүрүштүк-кесиптик функцияларды аткарат: врач оорулууга диагноз коет, дарылоо курсун дайындайт жана өткөрөт,

операция жасайт ж.б.; соода же калкка түздөн-түз кызмат көрсөтүү чөйрөсүнүн кызматкери кардарларга (керектөөчүлөргө) товарларды же башка баалуулуктарды сатат, адис катары калкты тейлөө боюнча кызмат көрсөтөт (кийим жана бут кийимдерди оңдойт жана реставрациялайт, химиялык жол менен кийимдерди тазалайт, үй тиричилигинин буюмдарын прокатка берет ж.б.).

Каралып жаткан кылмыштардын субъекттеринин **башка категориясын** Кыргыз Республикасынын мамлекеттик кызмат орундарын ээлеген адамдар түзөт. Бул кызмат орундары мамлекеттик органдардын ыйгарым укуктарын түздөн-түз аткаруу үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциясы, конституциялык мыйзамдары жана мыйзамдар менен белгиленет. Атап айтканда, бул категорияга Премьер-министрдин, Жогорку Кеңештин депутаттарынын кызмат орундары кирет.

Каралып жаткан кылмыштардын субъекттеринин **кийинки категориясын** кызмат адамдарынын катарына кирбеген мамлекеттик кызматчылар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кызматчылары түзөт. Мындай өзгөчөлүктүн болушу үчүн (анткени биринчи эки категориядагы субъекттер рангына жана кызматтык абалына карабастан кызмат адамдарынын ыйгарым укуктарына ээ болгон) мыйзам эки белгини көрсөтөт: а) адам мамлекеттик кызматта же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында кызматта болушу керек, б.а. мамлекеттик органдардын ыйгарым укуктарын аткарууну камсыз кылуу боюнча кесиптик иш жүргүзүшү керек жана б) кызмат адамынын ыйгарым укуктарына ээ болбойт.

Мыйзам кызмат адамынын жүрүш-турушунун төрт вариантын атайт, мында ал үчүн же ага байланыштуу ал жеке өзү же арачы аркылуу пара алышы мүмкүн: 1) пара берүүчүнүн же анын өкүлү катары чыккан адамдын пайдасы үчүн кызмат адамынын кызматтык ыйгарым укуктарына кирген аракет (аракетсиздик) үчүн; 2) пара берүүчүнүн же анын өкүлү катары чыккан адамдын пайдасы үчүн кызмат адамынын кызматтык ыйгарым укуктарына кирбеген аракет (аракетсиздик) үчүн, бирок өзүнүн кызматтык абалынан улам ал адам андай аракеттерге (аракетсиздикке) көмөк көрсөтүшү мүмкүн; 3) пара берүүчүнүн же анын өкүлү катары чыккан адамдын пайдасы үчүн кызмат адамынын кызмат боюнча жалпы колдоого алышы же билип туруп көрмөксөнгө салышы үчүн; 4) пара берүүчүнүн же анын өкүлү катары чыккан адамдын пайдасы үчүн кызмат адамынын мыйзамсыз аракети (аракетсиздиги) үчүн.

Бирок, паракорлуктун көрүнүшү катары ачык-айкын жосунду аныктоо оңойго турбайт. Атап айтканда, жазык мыйзамы паранын минималдуу өлчөмүн аныктаган эмес. Ошондой эле мыйзамда коррупциялык аракеттердин азыр орун алган, дүйнөлүк тажрыйбада кылмыш деп эсептелген көп түрлөрү жок. Мисалы, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде коррупциялык лоббизм, фаворитизм, протекционизм, саясий максаттарга жашыруун финансылык салымдар, кийин мамлекеттик кызмат орду менен эсептешүү менен шайлоого салым кошуу, салык жана бажы жеңилдиктерин берүү, мамлекеттик кызмат адамдарына алар колдоого алган банктарда жана корпорацияларда жетекчи кызмат орундарын мамлекеттик кызматтан кеткенге чейин бекитип берүү ж.б. сыяктуу кеңири колдонулган аракеттер үчүн жоопкерчилик ченемдери көрсөтүлгөн эмес.

3. Коррупциялык башка кылмыштар (уюшкан кылмыштуулук, акчаларды адалдоо, кылмыштуу жол менен табылган каражаттарды конфискациялоо ж.б.)

Бардык учурларда ачык эле коррупциялык кылмыштарга төмөнкүлөр кошулушу мүмкүн: коррупция (303-ст.); кызматтык абалынан кыянаттык менен пайдалануу (КЖКнын 304-ст.); ишкердик кылуу ишине мыйзамсыз катышуу (КЖКнын 309-ст.); паралап сый берүү (КЖКнын 310-ст.); паралап сатып алуу (КЖКнын 311-ст.); кызмат бергендиги үчүн пара алуу (КЖКнын 312-ст.); пара берүү (КЖКнын 314-ст.); кызматык жасалимачылык (КЖКнын 315-ст.); пара алууга түртүү (КЖКнын 327-ст.); күбөнү, жабырлануучуну, экспертти, адисти же тилмечти паралап сатып алуу (КЖКнын 332-ст. 1-б.), ошондой эле сатып алуу менен коштолгон шайлоо укуктарын жүзөгө ашырууга же шайлоо комиссияларынын ишине тоскоолдук кылуу (КЖКнын 139-ст. 2-б. 1-п.).

Ачык коррупциялык кылмыштарга КЖКнын 231-ст каралган ар кандай оор же өтө оор коррупциялык кылмыштарды жасоо үчүн кылмыштуу шериктик (кылмыштуу уюм) түзүү да кирет.

Бардык учурларда ачык эмес коррупциялык кылмыштарга төмөнкүлөр кошулушу мүмкүн: спорттук мелдештерге жана оюн-зоок конкурстарына катышуучуларды жана уюштуруучуларды паралап сатып алуу (КЖКнын 220-ст.); коммерциялык же башка уюмдардын кызматчыларынын ыйгарым укуктарын кыянаттык менен пайдаланышы (КЖКнын 221-ст.); жеке нотариустардын жана аудиторлордун ыйгарым укуктарынан кыянаттык менен пайдалануусу (КЖКнын 222-ст.); коммерциялык паралап сатып алуу (КЖКнын 224-ст.); коммерциялык сатып алууга түртүү (КЖКнын 327-ст.).

Кылмыш-жаза Кодексинен башка бир катар мыйзамдар жана ченемдик актылар антикоррупциялык багыттарды тикелей же кыйыр түрдө бекемдей тургандыгын эске алуу зарыл. Эң оболу буга 2004-жылдын 11-августундагы “Мамлекеттик кызмат жөнүндө”⁴⁹ жана 2004-жылдын 21-августундагы “Муниципалдык кызмат жөнүндө”⁵⁰ мыйзамдар кирет. Алардын ченемдери мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер үчүн бир катар милдеттенмелерди жана олуттуу чектөөлөрдү камтыйт, алар аткарылбаган учурда белгилүү укуктук залалдарга алып келет. Мисалы, мамлекеттик кызматчыларга анын ичинде пенсияга чыккандан кийин да кызматтык милдеттенмелерин аткарууга байланыштуу жеке жана юридикалык жактардан сый акыларды (белек, акчалай сый акы, ссуда, кызмат көрсөтүү, оюн-зоокторду, эс алуусуна, транспорттук чыгымдарды төлөтүү жана башка сый акыларды) алууга тыюу салынат. Бирок тийиштүү ченемдердин сакталышына контролдук кылуу жана жүзөгө ашыруу механизмдеринин жоктугу ал мыйзамдарда камтылган бардык коррупцияга каршы тыюу салуу жана чектөөлөр иш жүзүндө өтө кыйынчылык менен жүзөгө ашырылышына алып келди.

Кылмыштуу коррупциялык көрүнүштөрдү талдоону кайрадан кароодо Кылмыш-жаза кодексинде паракорлук үчүн жоопкерчилик маселелери кыйла негиздүү иштелип чыккандыгын белгилөөгө болот. Бул паракорлук коррупциялык багыттагы эң кеңири таркаган кылмыш болуп саналгандыгы менен байланышкан. Ошондуктан, авторлор паракорлукка тиешелүү кылмыштардын курамын кыйла кылдат карап чыгышкан.

Пара алуу (сый акы же сатып алуу түрүндө) жана берүү

Кылмыш-жаза кодексинин 310 жана 311-статьяларында пара алуу деп “Кызмат адамы жеке өзү же ортомчу аркылуу пара берүүчүнүн же анын өкүлү болгон адамдардын пайдасына жасаган аракетин (аракетсиздиги) үчүн, мурдатан шартташуу менен андан акча, баалуу кагаз, башка мүлк түрүндө пара алса же мүлк мүнөзүндө пайда көрсө, эгерде мындай аракет (аракетсиздик) кызмат адамынын кызматтык ыйгарым укуктарына кирсе, же болбосо кызматтык абалынан улам мындай аракетке (аракетсиздикке) көмөктөшө алса, ошого тете кызматы боюнча жалпы колдоо көрсөтүү, көрмөксөнгө салуу” таанылат.

Кылмыштын бул түрүнүн ***квалификациялоочу белгиси*** болуп кызмат адамынын алдын ала келишүү боюнча адамдардын тобу жасаган мыйзамсыз аракет (аракетсиздик) үчүн; жооптуу абалды ээлеген кызмат адамы тарабынан ири өлчөмдө пара алуу саналат. Муну менен бирге кылмыш жасоо учурунда Кыргыз Республикасынын мыйзамы менен белгиленген эсептик көрсөткүчтөн бир миң жолудан ашкан суммадагы акча, баалуу кагаздардын наркы, башка мүлк же мүлктүк мүнөздөгү пайда ири өлчөмдөгү пара деп таанылат.

Жеке өзү же ортомчу аркылуу пара берүү да жазаланат (КЖКнын 314-ст.) Мында кылмыштын курамынын квалификациялоочу белгиси болуп кызмат адамына ири

⁴⁹ 2004-жылдын 11-августундагы №114 “Мамлекеттик кызмат жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы. “Эркин Тоо” газетасынын 2004-жылдын 31-августундагы №71-72 саны.

⁵⁰ 2004-жылдын 21-августундагы №165 “Муниципалдык кызмат жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы. «Эркин Тоо» газетасынын 2004-жылдын 31-августундагы №75 саны.

өлчөмдө же уюшкан кылмыштуу топтун кызыкчылыгында пара берүү, атайылап мыйзамсыз аракет (аракетсиздик) үчүн пара алууга тете болуп саналат.

Колдонуудагы жазык мыйзамы боюнча пара алууга же башка адамга пара берүүгө ортомчу-көмөкчү болуп саналган адам, эгерде ал бул тууралу кылмыш ишин козгоого укуктуу органга ыктыярдуу түрдө билдирсе, кылмыш жоопкерчилигинен бошотулат. Пара берген адам, эгерде кызмат адамы тарабынан опузалап пара талап кылуу жасалса, же адам алдыдагы пара берүү жөнүндө кылмыш-жаза ишин козгоого укуктуу органга ыктыярдуу билдирсе, кылмыш-жаза жоопкерчилигинен бошотулат.

Кылмыш-жаза кодексинин 310, 311 жана 314-статьяларын талдоодон пара алуунун жана берүүнүн предмети катары акча, баалуу кагаздар, ар кандай башка мүлк, ошондой эле мүлктүк мүнөздөгү пайда чыга тургандыгы көрүнүп турат.

Уюшкан кылмыштуулук жана коррупция. Оор жана өзгөчө оор кылмыштарды такай жасоо үчүн алдын ала уюшуп алган эки же андан көп адамдардын же топтордун туруктуу бекем бирикмеси кылмыштуу чоң топ деп табылат (КЖКнын 31-ст. 5-б.). Кылмыштуу шериктештикти аныктоодо төрт мүнөздүү белги келип чыгат: бириккендик, уюшкандык, атайын максаттын болушу - оор жана өзгөчө оор кылмыштарды жасоо, уюшкан топторго биригүү. Бириккендик деп уюмдун мүчөлөрүндө кылмыштуу шериктештикти бир бүтүндүккө айланткан жалпы максаттын, ниеттин болушун түшүнөбүз. Бириккендик жөнүндө бекем орноп калган байланыштардын, уюшкан-башкаруу структуранын, финансылык базанын, кылмыштуу иштен түшкөн салымдын бирдиктүү кассасынын, конспирациянын, баш ийүүчүлүк иерархиянын болушу далил боло алат. Уюшкандык белгилери болуп шериктердин ортосунда функциялардын так бөлүштүрүлүшү, кылмыштуу ишти кылдат пландаштыруу, ички катуу тартиптин болушу саналат.

Жазык мыйзамында кылмыштуу шериктештикти уюштуруу КЖКнын 231-статьясы менен жөнгө салынат. Кылмыштуу шериктештикке катышуунун белгилеринин бири болуп өзүнүн кызматтык абалын шериктештиктин кылмыштарды жасашына, шериктештиктин уюштуруучуларынын, жетекчилеринин жана катышуучуларынын жазык жоопкерчилигинен буйт беришине көмөк көрсөтүүдө пайдалануу мүмкүнчүлүгү бар кызмат адамдары менен катым-катнаш түзүү саналат⁵¹.

Ушуга байланыштуу мамлекеттик кызматчылардын ишин жөнгө салган мыйзамдарга төмөнкүдөй тыюу салууларды караган жоболор киргизилген: ишкердик иш кылууга, анын ичинде ортомчулар аркылуу жүргүзүүгө; жеке жана юридикалык жактарга ишкердик иш жүргүзүүгө көмөк көрсөтүүгө жана ал үчүн ар кандай сый акыларды алууга; мамлекеттик кызматтык башка акы төлөнүүчү иш (илимий-педагогикалык жана чыгармачыл иштен тышкары) менен айкалыштырууга; акционердик коомдорду жана башка чарба жүргүзүүчү субъекттерди башкарууга катышууга тыюу салынат.

Коррупция жана аны менен байланышкан уюшкан кылмыштуулук азыркы учурда эл аралык шериктештик жана өнүккөн, ошондой эле өнүгүп келаткан өлкөлөрдүн бакубаттыгы үчүн коркунуч туудурууда. Эл аралык коррупциянын өсүшүнүн саясий-экономикалык залалдары да көңүл бурдурууда. Уюшкан кылмыштуулукка тиешелүү координациялык чаралар да өз белгилерине ээ болууда. Бирок, Кыргыз Республикасында ушул өз ара байланышкан эки фактордун терс таасирлерин жоюуга багытталган чаралар али жетишүү иштелип чыга элек.

Эл аралык кылмыштуулук жана коррупция барган сайын бөлүнбөс жана эл аралык мүнөзгө айланууда: а) баңги заттар же адамдар менен соода кылуудан түшкөн уюшкан кылмыштуулуктун кирешеси мыйзамдуу бизнеске, мисалы, курулуш индустриясына көчүшү мүмкүн. Эл аралык курулуш фирмалары ар кандай долбоорлорго эл аралык финансы уюмдарынан ссудаларды алышы мүмкүн. Тийиштүү контракттарды алуу үчүн жергиликтүү расмий адамдарды сатып алуу жана эл аралык кредиттик уюмдардын көзөмөлдүк жүргүзүүчү өкүлдөрүн коркутуу мүмкүнчүлүгү бар; б)

⁵¹ Россия Федерациясынын Жазык кодексине баяндама. // В.Д. Иванова ред. астында. – Ростов н / Д: Феникс, 2002. «Мыйзам жана коом» сериясы. – 512-б.

коррупциянын аркасында эл аралык кредиттик уюмдар берген каражаттарды менчиктеп алуу мүмкүнчүлүгү бар. Зарыл контролдук чараларды киргизүүдөгү кемчиликтер жана мамлекеттик кызматчыларды жеке сектордо кызмат орундарын ээлешине тиешелүү мыйзамдагы мүчүлүштүктөр акчаны жан дили менен уурдап жок кылуу дегенди билдирет. Анан алар атайын компаниялардын каналдары аркылуу өлкөдөн чыгып кетишет же башка мекемелер, адатта уюшкан кылмыштуулук күткөн мекемелер аркылуу мыйзамдашып алышат.

Коррупцияга өзгөчө малынган өлкөлөрдү колдоого алган эл аралык экспертиза зор мааниге ээ, бирок ал ошол өлкөлөрдөгү кызыкдар тараптар менен өнөктөштүктө жүргүзүлүүгө тийиш. Эл аралык уюмдар кесиптештери менен бирге зор кызыкчылык туудурган саясий көз караштардын кеңири спектрин иштеп чыгуулары керек. Бул коррупцияга жана уюшкан кылмыштуулукка каршы чындап киришүүгө калкты мобилизациялоо боюнча ишти колдоого алуу үчүн талап кылынат.

Акчаларды адалдоо. Кыргыз Республикасында ар кандай мыйзамсыз уюшкан иштин натыйжасында алынган, мыйзамдуу экономикалык ишке зыян келтирген акча каражаттарын жана башка кирешелерди пайдаланууга тыюу салынган. Атап айтканда, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде кылмыштуу жол менен алынган кирешени легализациялоо (адалдоо) үчүн жоопкерчилик каралган (КЖКнын 183-ст.).

Мында киреше – атайылап кылмыштуу жол менен алынган акча каражаттары же башка мүлк деп кылмыштуу кирешени пайда кылган кылмыш жасоонун натыйжасында алынган акча каражаттары же башка мүлк түшүнүлөт.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 183-статьясында каралган кылмыш жасаган жак эгерде ал анын ачылышына көмөктөшсө жана (же) кылмыш жолу менен алынган акча каражатын же башка мүлктү өз ыктыяры менен берсе жана анын иш аракеттеринде башка кылмыш курамы болбосо, кылмыш-жаза жоопкерчилигинен бошотулат.

Мүлктү конфискациялоо. Жазыкка тартуу, ал түгүл эркиндигинен ажыратуу түрүндө жазалоо бардар кылмышкерге олуттуу таасир тийгизе албайт. Кылмыштуу жол менен табылган мүлктүн бир бөлүгүн же толугу менен конфискациялоо кыйла натыйжалуу алдын алуу чарасы болуп саналат. Соттолгондун мүлктүн конфискациялоо кылмыштуулуктун деңгээлине реалдуу таасир тийгизип; мына ушундай укукка каршы иш жасаган кылмыштуу топко сезилерлик сокку уруп; соттолгондорго жана алар менен байланыштуу адамдарды коркутуучу роль ойноп; мыйзамга каршы аракеттерди жасагандарды жазалап; кылмышкерлерди мыйзамсыз жол менен баюу мүмкүнчүлүгүнөн ажырата турган кыйла таасирдүү чара болуп саналат.

4. Коррупцияга каршы күрөшүүдө (коррупциялык укук бузууларды тергөө) укук коргоо жана башка мамлекеттик органдардын ролу

Иликтөөнү же тергөөнү камтыган жазык иштери боюнча өндүрүш Кыргыз Республикасынын Конституциясы, Жазык-процесстик кодекси жана Кыргыз Республикасынын башка тийиштүү мыйзамдары менен жөнгө салынат. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында соттук прецеденттер колдонулбайт жана жазык иштерин тергөө колдонуудагы мыйзамдарга ылайык жүргүзүлөт.

Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинде⁵² (мындан ары - ЖПК) жана башка ченемдик-укуктук актыларында коррупция жана башка коррупциялык кылмыштар фактысы боюнча козголгон иштер үчүн атайын жол-жоболор (тергөө) каралган эмес. ЖПКда белгиленген жазык өндүрүшүнүн жол-жоболору кылмыштардын бардык түрлөрүн, анын ичинде коррупция жагындагы кылмыштарды тергөөдө соттор, прокуратура жана тергөөчүлөр үчүн милдеттүү болуп саналат.

ЖПКнын 156-статьясына ылайык даярдалып жаткан же жасалган кылмыш жөнүндө арыз же билдирүү алынган ар бир учурда же кылмышты түздөн-түз тапканда тергөөчү же прокурор тиешелүү текшерүү жүргүзгөндөн кийин жазык ишин козгойт же

⁵² 1999-жылдын 30-июнундагы Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодекси.

аны козгоодон баш тартат. Эгерде мындай арыздарды же билдирүүлөрдү кароо башка органдардын караштуулугуна тиешелүү болсо, алар ошолорго жиберилиши мүмкүн. Жазык ишин козгоо жөнүндө же аны козгоодон баш тартуу тууралуу чечим үч күндүк мөөнөттө, ал эми өзгөчө учурларда он күндөн ашпаган мөөнөттө кабыл алынууга тийиш.

Жазык ишин козгоодо же аны козгоодон баш тартканда жүйөлүү токтом чыгарылат. Прокурор кабыл алынган чечимдин мыйзамдуулугуна жана негиздүүлүгүнө көзөмөлдүк үчүн жооп берет. Жазык иши өндүрүшкө кабыл алынгандан кийин тергөөчү аны тергөөгө киришет. Ал зарыл чечимдерди кабыл алууга, тергөө жана аны ар тараптан, толук жана объективдүү иликтөө үчүн зарыл болгон башка процесстик аракеттерди жасоого, алдын ала тергөө органына ал үчүн милдеттүү болгон изин суутпай издөө иш-чараларын аткаруу жөнүндө, белгилүү тергөө жана процесстик аракеттерди жүргүзүү жөнүндө жазуу жүзүндөгү тапшырмаларды берүүгө милдеттүү.

Прокурор өзүнүн ыйгарым укуктарынын чегинде жазык куугунтугун жүргүзөт. Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык прокуратура алдын ала тергөөнүн жана тергөөнүн мыйзамдуулугуна көзөмөлдүк кылат жана сотто айыптоону колдойт. Прокурор соттун мыйзамсыз чечимине жогору турган сотко сунуш киргизүүгө укуктуу. Прокурор жазык иши боюнча өндүрүштө өзүнүн ыйгарым укуктарын аткарууда көз карандысыз жана мыйзамга гана баш ийет. Прокурор ошондой эле мамлекеттин мүлктүк таламдарын коргоодо жарандык доо коюуга милдеттүү. Прокурор менен тергөөчүнүн аракеттери сотко даттанылышы мүмкүн.

Тергөө өндүрүшү бардык иштер боюнча милдеттүү болуп саналат. Жазык иштери боюнча тергөөнү прокуратуранын, ички иштер, жана улуттук коопсуздук органдарынын, финансылык полиция Кызматынын, Мамлекеттик бажы комитетинин, Баңги заттарга контролдук боюнча агенттиктин жана Юстиция министрлигинин жазаларды аткаруу Башкы башкармасынын тергөөчүлөрү жүргүзөт. ЖПК иштердин тергөөгө караштуулугун белгилейт, б.а. кайсы тергөө органы Кылмыш-жаза кодексинин ар кандай статьяларында каралган кылмыштарды тергөө жүргүзүүгө тийиш экендигин аныктайт.

ЖПКнын 28, 29 жана 225-статьяларында жазык иштери боюнча өндүрүштү жана жазык куугунутугун токтотуу үчүн негиздер так аныкталган. Куугунтуктоону токтотуу боюнча ыйгарым укуктар прокурорго, тергөөчүгө жүктөлөт. Бирок, тергөөнүн мыйзамдуулугуна көзөмөл жүргүзүү менен прокурор жазык куугунутугун токтотуу жөнүндө тергөөчүнүн чечимин алып салууга акылуу.

Жазык куугунутугу токтотулган учурда жапа чегүүчү куугунтуктоону өз алдынча жүргүзө албайт, бирок, органдын, тергөөчүнүн же прокурордун чечимин жогору турган прокуратурага же сотко даттанууга укуктуу.

Мыйзам коррупция чөйрөсүндөгү кылмыштарды табуунун жана иликтөөнүн атайын ыкмаларын карабайт, бирок, укук коргоо органдарынын кызматкерлери жазык иштеринин ар кандай типтерин тергөө боюнча тийиштүү даярдыктан өтүшөт.

“Банктык сыр жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 10-статьясына ылайык⁵³ банктык сырды түзгөн маалыматтар банктар тарабынан Кыргыз Республикасынын жазык-процесстик мыйзамга ылайык чыгарылган сот актысынын негизинде берилет. Банк документтерин алуу, ага негиз бар болсо, козголгон жазык иштери боюнча прокурордун санкциясы менен тергөөчүнүн жүйөлүү токтому менен гана жүргүзүлөт.

Күбөлөрдү коргоо системасына келсек, КР ЖПКнын 12-статьясынын 4-бөлүгү жабырлануучуга, күбөгө же ишке катышкан башка адамдарга, ошондой эле алардын үй-бүлө мүчөлөрүнө же жакын туугандарына зомбулук колдонуу, мүлкүн жок кылуу же зыянга учуратуу коркунучу келтирилгендиги же башка коркунучтуу, мыйзамга каршы аракеттерге дуушар кылынгандыгы тууралуу жетиштүү маалыматтар болгондо, сот, прокурор, тергөөчү, алдын-ала текшерүү органы өз кызмат укуктарынын чегинде

⁵³ 2002-жылдын 23-июлундагы №122 «Банктык сыр жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы. «Эркин Тоо» газетасынын 2002-жылдын 2-августундагы №58 саны.

андай адамдардын өмүрүн, ден-соолугун, ар-намысын, кадыр-баркын жана мүлкүн коргоого карата мыйзамда каралган чараларды көрүүгө милдеттүү экендигин карайт. Андан тышкары, 2006-жылы “Жазык сот өндүрүшүнө катышкан күбөлөрдүн, жабырлануучулардын жана башка катышуучулардын укуктарын коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы кабыл алынган⁵⁴. Бирок, бүгүнкү күндөгү финансылык жана башка кыйынчылыктардан улам күбөлөрдү коргоо системасы коррупция жана уюшкан кылмыштуулукка байланышкан жазык иштерин тергөөнүн чегинде азырынча сот жана укук коргоо органдары тарабынан пайдаланылбай келет.

ЖПК шек саналгандар менен кызматташуу жол-жобосун карабайт, бирок КЖКнын 54-статьясы күнөөсүн мойнуна алып келүү, кылмышты ачууга көмөктөшүү, кылмыштын башка катышуучуларын ашкерелөө жоопкерчиликти жана жазаны жеңилдетүүчү жагдай экендигин белгилейт. Андан тышкары КЖКнын 314-статьяга эскертүүдө пара берген адам, эгерде кызмат адамы тарабынан опузалап пара талап кылуу жасалса, же адам алдыдагы пара берүү жөнүндө кылмыш-жаза ишин козгоого укуктуу органга ыктыярдуу билдирсе, кылмыш-жаза жоопкерчилигинен бошотула тургандыгын белгилейт. Иш боюнча юридикалык жактын билдирүүсү, эгерде ал мыйзамга ылайык таризделген учурда гана далил катары кабыл алынышы мүмкүн.

Мыйзамда белгиленген тартипте тергөөчү, прокурор, сот Кылмыш-жаза кодексинде каралган жосундун бар же жок экендигин белгилөөгө негиз болгон ар кандай иш жүзүндөгү маалыматтар, шектүүнүн, айыпталуучунун, соттолуучунун ал жосунду жасагандыгы же жасабагандыгы, соттолуучунун күнөөлүү экендиги жана күнөөлүү эместиги, ошондой эле ишти туура тергөө үчүн мааниси бар башка жагдайлар, жол берилгис болуп саналган ЖПКнын талаптарын бузуу менен алынган далилдерден тышкары, жазык иши боюнча далил болуп саналат.

Алдын ала тергөөнүн маалыматтарын ачыкка чыгаруунун жол берилгистиги ЖПКнын 173-статьясы менен белгиленет. Атап айтканда бул статья тергөөнүн маалыматтары иш боюнча өндүрүш жүргүзүп жаткан органдын уруксаты менен ачыкка чыгарыла тургандыгын белгилейт.

Прокуратура.

Кыргыз Республикасынын прокуратурасы – мыйзамдардын жана башка ченемдик-укуктук актылардын так жана бирдиктүү аткарылышына көзөмөл жүргүзүүчү мамлекеттик бийликтин борбордук органы⁵⁵. Кыргыз Республикасынын прокуратурасы мыйзамда каралган учурларда жана тартипте жазык куугунтугун жүргүзөт жана ишти соттук териштирүүгө катышат.

Прокуратура органдары Кылмыш-жаза кодекси менен алардын компетенциясына берилген кызматтык жана коррупциялык кылмыштар жөнүндө иштер боюнча тергөө жүргүзөт. Прокурор Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексине ылайык коррупция фактысы боюнча козголгон жазык иштерин тергөөнү өз өндүрүшүнө алууга, тергөөчүгө, прокурорго баш ийген тергөөчүлөрдүн тобуна тапшырууга акылуу.

Ички иштер министрлиги

Ички иштер министрлиги (ИИМ) адамдын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо, укук тартибин сактоо, коомдук коопсуздукту камсыз кылуу жагында мамлекеттик башкаруу боюнча өз ыйгарым укуктарын жүргүзүүчү жана Кыргыз Республикасынын ички иштер органдарынын жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин ички аскерлеринин ишинин негизги багыттарын түздөн-түз жүзөгө ашыруучу аткаруу бийлигинин мамлекеттик органы болуп саналат⁵⁶. Ички иштер министрлиги

⁵⁴ 2006-жылдын 16-августундагы №170 “Жазык сот өндүрүшүнө катышкан күбөлөрдүн, жабырлануучулардын жана башка катышуучулардын укуктарын коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы. «Эркин Тоо» газетасынын 2006-жылдын 28-сентябрындагы №67 саны.

⁵⁵ 2009-жылдын 17-июлундагы №224 “Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, “Эркин Тоо” газетасынын 2009-жылдын 24-июлундагы №62 саны.

⁵⁶ Кыргыз Республикасынын Президентинин 2008-жылдын 19-июнундагы №224 «Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин маселелери» Жарлыгы

кылмыштуулукка, анын ичинде коррупциялык кылмыштуулукка каршы күрөш жүргүзөт. Алсак, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин функцияларына мамлекеттик бийлик органдарында, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында, Кыргыз Республикасынын экономикасынын мамлекеттик секторунда кызматтык кылмыштарды жана ага байланышкан кылмыштарды табуу, алдын алуу жана бөгөт коюу, ошондой эле уюшкан кылмыштуулукка каршы күрөшүү боюнча чараларды жүзөгө ашыруу кирет⁵⁷. Ички иштер органдарынын системасына коррупцияга каршы күрөшүү боюнча Башкарма жана анын аймактык бөлүмдөрү кирет, аларга коррупциялык кылмыштарды табуу, бөгөт коюу, ошондой эле аларды жасаган адамдарды кармоо милдети жүктөлгөн.

Финансылык полиция

Финансылык полиция кызматы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн түзүмүнө кирбеген, укук коргоо органынын статусу бар аткаруу бийлик органы болуп саналат, анын иши экономикалык, кызматтык жана коррупциялык кылмыштарды табууга, алдын алууга, бөгөт коюуга, бетин ачууга жана тергөөгө багытталган⁵⁸.

Финансылык полиция экономикалык иш жагында кылмыштарды табууга, алдын алууга, бөгөт коюуга, бетин ачууга жана тергөөгө багытталган бирден-бир укук коргоо органы болуп саналат. Мамлекеттик бийликтин Финансы полициясынын карамагына берилген маселелерди чечүүгө кийлигишүүсүнө Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган учурлардан тышкары жол берилбейт. Өз ишинде Финансылык полиция, эң оболу, Кыргыз Республикасынын Президентине, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзам чыгаруу жана аткаруу бийлигине отчет берет⁵⁹. Финансылык полиция органдарынын системасына экономикалык жана кызматтык кылмыштарга каршы күрөшүү боюнча Башкарма жана анын аймактык бөлүмдөрү кирет, аларга коррупциялык кылмыштарды табуу, бөгөт коюу боюнча милдеттер жүктөлгөн.

Финансылык полициянын негизги милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат: жарандардын, ишкердик иш субъекттеринин, коомдун, мамлекеттин мыйзамдуу укуктарын жана таламдарын камсыз кылуу; экономикалык, кызматтык жана коррупциялык кылмыштарды табууга, алдын алууга, бөгөт коюуга, бетин ачууга жана тергөөгө багытталган изин суутпай издөө ишин жүргүзүү; кызмат адамдарынын өздөрүнүн кызматтык абалын пайдалануу менен экономикалык ишке мыйзамсыз кийлигишүүлөрдү же ишкердик ишке тоскоолдук кылуулардын алдын алуу, табуу жана бөгөт коюу боюнча чараларды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу; кылмыштуу жол менен табылган акча каражаттарын легалдаштыруу (адалдоо) фактыларына каршы күрөшүү боюнча чараларды иштеп чыгуу жана кабыл алуу.

Финансылык чалгындоо кызматы

Кыргыз Республикасынын Финансылык чалгындоо кызматы (Кызмат) терроризмди финансылуого каршы туруу жана кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди “адалдоого” каршы күрөшүү (мындан ары – ТФК/КАК) боюнча чараларды көрүүгө ыйгарым укуктуу, ТФК/КАК жагында мамлекеттик саясатты жүзөгө ашырган, бул чөйрөдө мамлекеттик органдардын ишин координациялаган жана жөнгө салган

⁵⁷ Кыргыз Республикасынын Президентинин 2008-жылдын 19-июнундагы №224 «Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин маселелери» Жарлыгы.

⁵⁸ Кыргыз Республикасынын Президентинин 2008-жылдын 10-июнундагы №200 «Кыргыз Республикасынын финансылык полиция кызматы жөнүндө» Жарлыгы. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2008-жылдын 14-июлундагы №376 «Кыргыз Республикасынын финансылык полиция кызматынын маселелери» токтому.

⁵⁹ Кыргыз Республикасынын Президентинин 2008-жылдын 10-июнундагы №200 «Кыргыз Республикасынын финансылык полиция кызматы жөнүндө» Жарлыгы. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2008-жылдын 14-июлундагы №376 «Кыргыз Республикасынын финансылык полиция кызматынын маселелери» токтому.

⁶⁰ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2007-жылдын 28-мартындагы №88 «Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик бажы комитетинин маселелери» токтому.

мамлекеттик орган болуп саналат. Кызмат өз ишинде Кыргыз Республикасынын Президентине отчет берет⁶¹.

Кызматтын ишинин максаты терроризмди финансылоого жана кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди “адалдоого” каршы күрөшүү боюнча чараларды жүргүзүү, жарандардын, коомдун жана мамлекеттин укуктарын жана мыйзамдуу таламдарын коргоону, Кыргыз Республикасында финансынын бүтүндүгүн, туруктуулугун камсыз кылуу болуп саналат.

Кызматтын ишинин максатына ылайык Кызматтын негизги милдети болуп төмөнкүлөр саналат: ТФК/КАК жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамына ылайык милдеттүү түрдө контролго алына турган акча каражаттары же башка мүлктөр менен операциялар жөнүндө маалыматтарды, документтерди, билдирүүлөрдү жана башка материалдарды (мындан ары – маалымат) чогултуу, иштетүү жана талдоо; ТФК/КАК чөйрөсүндө маалыматтар базасынын бирдиктүү маалыматтык системасын түзүү жана жүргүзүү; акча каражаттары же башка мүлктөр менен операциялар терроризмди финансылоого жана кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди “адалдоого” байланыштуу экендигин далилдөөгө негиздер жетиштүү болсо алардын компетенциясына ылайык укук коргоо органдарына тийиштүү маалыматтарды жиберүү; Кыргыз Республикасынын эл аралык макулдашууларына ылайык ТФК/КАК чөйрөсүндө чет мамлекеттердин улуттук органдарынын тийиштүү бөлүмдөрү менен өз ара аракеттенүү жана маалымат алмашуу, ошондой эле ТФК/КАК маселелери боюнча эл аралык уюмдарда Кыргыз Республикасынан өкүл болуу.

V. Сот системасынын коррупцияга каршы чаралары

1. Сот системасынын көз карандысыздык институту. Судьяларды тандоо, жылдыруу, башкаруу, камсыз кылуу жана ченемдер менен эрежелерди сактоо.

Сот органдарынын көз карандысыздыгынын негизги принциптери ООНдун кылмыштардын алдын алуу жана укук бузуулар менен иштөө боюнча VII Конгрессинде⁶² кабыл алынган. Сот органдарынын көз карандысыздыгына арналган главада, атап айтканда, “сот органдарынын көз карандысыздыгы мамлекет тарабынан кепилденет жана өлкөнүн Конституциясы же мыйзамдары менен бекемделет. Сот органдарынын көз карандысыздыгын урматтоо жана сактоо бардык мамлекеттик жана башка мекемелердин милдеттери болуп саналат” деп жазылган.

Кыргыз Республикасынын Конституциясы⁶³ атайын өзгөчө главадан турат, анда сот бийлигинин эң маанилүү маселелери жөнгө салынган. Судьялардын көз карандысыздыгынын кепилдиги 83-берене менен бекемделген: судьялар көз карандысыз жана Конституцияга жана мыйзамдарга гана баш иет; судья кол тийгистик укугуна ээ жана кылмыш үстүнөн тутулгандан тышкары учурларда кармалууга же камакка алынууга, тинтилүүгө же жеке текшерилүүгө тийиш эмес. Судьянын кол тийгистиги, ошондой эле анын турак-жайына, кызматтык жайына, пайдалануучу транспортуна жана байланыш каражаттарына, анын кат-кабарына, ага таандык буюмдарга жана документтерге да жайылтылат: судьядан конкреттүү бир сот иши боюнча отчет талап кылууга эч кимдин укугу жок; судья өзүнүн статусуна ылайык өзүнүн көз карандысыздыгынын социалдык, материалдык жана башка кепилдиктери менен камсыз кылынат.

Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу⁶⁴ атайын конституциялык мыйзам менен аныкталат. “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө”

⁶¹ Кыргыз Республикасынын Президентинин 2005-жылдын 29-декабрындагы №655 «Кыргыз Республикасынын Финансылык чалгындоо кызматынын маселелери жөнүндө» Жарлыгы.

⁶² ООНдун кылмыштардын алдын алуу жана укук бузуулар менен иштөө боюнча VII Конгресси, Милан, 1985

⁶³ Кыргыз Республикасынын он экинчи шайланган Жогорку Кеңешинин он экинчи сессиясында 1993-жылдын 5-майында кабыл алынган, Кыргыз Республикасынын 2007-жылдын 23-октябрындагы N 157 “Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясы жөнүндө” Мыйзамында баяндалган (үзүндү)

⁶⁴ 2008-жылдын 9-июлундагы №141 “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Конституциялык мыйзамы

Конституциялык мыйзам мыйзамдардын белгиленген иерархиясында (Конституциядан кийин) экинчи орунду ээлейт. Бул мыйзамдын 2-главасы менен судьялардын көз карандысыздыгынын төмөнкүдөй кепилдиктери белгиленген: судьялардын көз карандысыздыгы; судьянын ишине кийлигишүүнүн жол берилгистиги; судьянын алмашылбастыгы; судьянын кол тийгистиги.

Жогоруда аталган кепилдиктер судьяларга зор жоопкерчилик жүктөйт, ошондуктан судьяларды тандоо жана дайындоо механизмдери сот системасын реформалоодо маанилүү учур болуп саналат.

а) Кыргыз Республикасынын сот адилеттиги иштери боюнча Улуттук кеңеш.

2007-жылы августта “Кыргыз Республикасынын сот адилеттиги иштери боюнча Улуттук кеңеш жөнүндө”⁶⁵, мыйзам кабыл алынган, ал Кыргыз Республикасынын сот адилеттиги иштери боюнча Улуттук кеңеш (мындан ары – Улуттук кеңеш) сыяктуу органды түзүүнү жана иштешин камсыз кылат.

Улуттук кеңеш Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык түзүлгөн, көз карандысыз коллегиялуу орган болуп саналат.

Улуттук кеңеш:

1) Кыргыз Республикасынын жергиликтүү сотторунун, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун судьяларынын бош кызмат орундарына конкурстук тандоо өткөрөт жана Кыргыз Республикасынын жергиликтүү сотторунун жана Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун судьясынын бош кызмат ордуна талапкерди сунуш кылуу жөнүндө чечим кабыл алат;

2) Кыргыз Республикасынын Президентине төмөндөгүлөрдү киргизет: Кыргыз Республикасынын жергиликтүү сотунун судьясынын бош кызмат ордуна талапкерди дайындоо жөнүндө сунуштаманы; Кыргыз Республикасынын жергиликтүү сотторунун, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун судьясынын бош кызмат орундарына талапкерди дайындоо тууралуу сунуштама;" Судьялар кеңешинин тиешелүү корутундусунун негизинде жергиликтүү соттун судьясын кызмат ордунан мөөнөтүнөн мурда бошотуу жөнүндө сунушту; жергиликтүү соттун судьясы каза болгон учурда, аны өлдү же дайынсыз жок болду деп жарыялаганда, жоопкерчиликке кудуретсиз деп таанылганда, жарандыгын токтотту деп жарыялаган учурда анын ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтотуу жөнүндө сунушту; судьялардын статусу жөнүндө конституциялык мыйзамда каралган учурларда жергиликтүү соттун судьясын кызматынан четтетүү жөнүндө же аны кайра кызмат ордуна калтыруу жөнүндө сунушту.

3) Кыргыз Республикасынын бардык сотторунун судьяларын соттук тартипте берилүүчү жазык жана административдик жоопкерчиликке тартууга макулдук берет.

Улуттук кеңеш ошондой эле судьялардын статусу жөнүндө конституциялык мыйзамда жана ушул “Кыргыз Республикасынын сот адилеттиги иштери боюнча Улуттук кеңеш жөнүндө” Мыйзамда белгиленген дагы башка ыйгарым укуктарга ээ. Мисалы, Улуттук кеңеш өзүнүн ыйгарым укуктарын ишке ашыруу үчүн бардык мамлекеттик органдардан жана кызмат адамдарынан зарыл маалыматты сурап алууга, өзүнүн жыйындарына мамлекеттик кызмат адамдарын жана жарандарды чакырып алууга укуктуу.

Улуттук кеңеш 16 мүчөдөн турат: Кыргыз Республикасынын сот бийлигинин төрт өкүлүнөн; Кыргыз Республикасынын мыйзам чыгаруу бийлигинин төрт өкүлүнөн; Кыргыз Республикасынын аткаруу бийлигинин төрт өкүлүнөн; коомдук бирикмелердин төрт өкүлүнөн. Сот бийлигинин өкүлдөрү Кыргыз Республикасынын Соттор кеңеши тарабынан шайланат. Мыйзам чыгаруу бийлигинин өкүлдөрү Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутаттарынын ичинен дайындалат. Аткаруу бийлигинин өкүлдөрү

⁶⁵ 2007-жылдын 20-августундагы №155 «Кыргыз Республикасынын Сот адилеттиги иштери боюнча Улуттук кеңеш жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы (2008-жылдын 23-июнундагы №130 КР Мыйзамынын редакциясында)

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан аныкталат. Коомдук бирикмелердин өкүлдөрүнүн талапкерлери коомдук бирикмелердин чогулуштарында шайланат.

Улуттук кеңештин толук курамы Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыгы менен бекитилет. Улуттук кеңештин курамына Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун төрагалары жана алардын орунбасарлары, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Судьялар кеңешинин курамына кирген судьялар кире албайт. Улуттук кеңештин мүчөлөрү өз ишин коомдук башталышта жүргүзүшөт. Улуттук кеңеш иштеген учурунда Улуттук кеңештин мүчөлөрү өздөрүнүн кызматтык милдеттенмелерин аткарууда бошотулат жана негизги иштеген жери боюнча эмгек акысы сакталып калат.

Жогоруда көрсөтүлгөн маселелерден тышкары “Кыргыз Республикасынын сот адилеттиги иштери боюнча Улуттук кеңеш жөнүндө” Мыйзам⁶⁷ Улуттук кеңештин ишинин башка аспектерин да жөнгө салат. Мисалы, коомдук бирикмелерден Улуттук кеңештин мүчөлүгүнө талапкерлерге коюлган талаптарды, мүчөнүн ыйгарым укуктарын, Улуттук кеңештин төрагасынын жана мүчөсүнүн ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтотуу үчүн негиздерди, Улуттук кеңештин жыйналыштарын өткөрүү жана Улуттук кеңештин чечимдерин кабыл алуунун тартибин белгилейт.

б) Судьянын бош кызмат ордун ээлөөгө талапкерлерди тандоо.

“Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” конституциялык мыйзамдын⁶⁸ 18-беренесинде судьянын бош кызмат ордун ээлөөгө талапкерлерди тандоо жол-жобосу белгиленген, аны конкурстук негизде Улуттук кеңеш жүргүзөт.

Жергиликтүү соттун судьясынын бош кызмат ордун ээлөөгө конкурстук тандоо квалификациялык экзамен жана аңгемелешүү жүргүзүү аркылуу эки тур менен ишке ашырылат. Андан тышкары, азыркы учурда мурда судья болбогон бардык талапкерлер үчүн судьялар Кеңешине караштуу Окуу борборунда окуудан өтүүнүн милдеттүү тартибин белгилөө жөнүндө сунуш иликтенип жатат. Конкурс өткөрүү жөнүндө кулактандыруу мамлекеттик басма органына, ошондой эле Улуттук кеңештин интернет-сайтына жайгаштырылат. Эгерде конкурс жарыяланганга чейин Улуттук кеңешке ыйгарым укуктарынын мөөнөттөрү судьяны ал кызмат ордуна дайындоо жөнүндө аяктаган судьядан арыз түшсө, жогоруда көрсөтүлгөн жоболор колдонулбайт. Мындай болгон учурда Улуттук кеңеш башка жол-жоболорду колдонот.

в) Квалификациялык сынак.

Квалификациялык сынак (мындан ары – сынак) укук тармактары жагында талапкерлердин кесиптик даярдыгын жана билимин аныктоо максатында Улуттук кеңеш тарабынан жүргүзүлөт. Сынактан судья болуп саналбаган жана судьялык иш стажы жок, ошондой эле сынактан өткөндүгүн ырастаган сертификаты жок талапкерлер өтүшөт. Сынакты Улуттук кеңештин төрагасы дайындайт. Сынак укуктун ар кайсы тармактары боюнча суроолору бар компьютердик тест жүргүзүүдөн жана соттук практикадан алынган маселелерди чечүүдөн талапкерлердин өтүшү формасында жүргүзүлөт. Тесттен өтүүнүн жана маселе чечүүнүн натыйжалары талапкерлер топтогон баллдын жалпы саны боюнча бааланат. Тесттик тапшырмалар жана соттук практикадан тапшырмалар, өтүү баллы жана квалификациялык сынакты жүргүзүү тартиби жыл сайын Улуттук кеңеш тарабынан аныкталат.

Талапкер, эгерде тесттен өтүүнүн жана маселелерди чечүүнүн натыйжасы боюнча топтогон баллынын суммасы белгиленген өтүү баллына барабар болсо, же андан ашса, биринчи турдан өттү деп эсептелет. Конкурстун биринчи турунан өткөн талапкерге Улуттук кеңеш тарабынан белгиленген үлгүдөгү сертификат берилет. Сертификатка

⁶⁶ Кыргыз Республикасынын Президентинин 2008-жылдын 6-октябрындагы №356 жарлыгы.

⁶⁷ 2007-жылдын 20-августундагы №155 «“Кыргыз Республикасынын сот адилеттиги иштери боюнча Улуттук кеңеш жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы (2008-жылдын 23-июнундагы №130 Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын редакциясында

⁶⁸ 2008-жылдын 9-июлундагы №141 “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” конституциялык мыйзам.

Улуттук кеңештин төрагасы колун коет, Сот департаментинин гербдүү мөөрү менен күбөлөндүрүлөт жана үч жыл бою жарактуу болуп эсептелет. Өтүү баллын топтой албаган талапкер квалификациялык сынакты тапшырган жок деп эсептелет жана жергиликтүү соттордун судьясынын бош кызмат ордун ээлөөгө конкурска эки жылдан кийин гана катыша алат.

г) Аңгемелешүү

Биринчи турдан өткөн талапкерлер жергиликтүү соттун судьясынын бош кызмат ордуна конкурстун экинчи туруна - аңгемелешүүгө катышууга укуктуу. Аңгемелешүүнү конкурстун биринчи туру аяктагандан кийин Улуттук кеңеш өткөрөт. Конкурска катышууга арыз берген учурдагы судьялар, судьялык иш стажы беш жылдан кем эмес жана арыз берген адамдар, ошондой эле экзаменден өткөндүгү жөнүндө мурда берилген колдонулуу мөөнөтү өтө элек сертификаттары бар адамдар экзаменден өтпөй туруп, аңгемелешүүгө киргизилет. Ар бир талапкер менен аңгемелешүү оозеки тартипте жүргүзүлөт. Аңгемелешүүнүн жыйынтыгы боюнча Улуттук кеңеш ар бир талапкер боюнча добуш берүү жүргүзөт жана талапкерлерди жергиликтүү соттун судьясынын кызматына сунуш кылуу жөнүндө чечим кабыл алат.

Улуттук кеңештин чечими талапкердин өздүк ишине тигилет. Конкурска катышуучу талапкерлердин өздүк иши кайтарылып берилбейт жана мыйзамда белгиленген тартипте Сот департаментинде сакталат.

д) жергиликтүү соттордун судьяларынын кызмат ордуна талапкерлерди дайындоо тартиби.

Жергиликтүү соттордун судьялары конкурстук тандоодон өткөн жана Улуттук кеңеш сунуш кылган адамдардын ичинен Президент тарабынан дайындалат.

Жергиликтүү соттун судьяларын дайындоого талапкерге сунуш конкурстун экинчи туру аяктагандан кийин Президентке киргизилет. Президент тарабынан сунуш кылынган талапкер четке кагылган учурда Улуттук кеңеш башка талапкерди киргизет. Мындай талапкер жок болгон учурда Улуттук кеңеш жаңы конкурс жарыялайт.

Жергиликтүү соттордун судьяларын дайындоо Конституцияда каралган мөөнөткө Президенттин Жарлыгы менен ишке ашырылат. Жергиликтүү соттун дайындалган судьясы Президенттин Жарлыгы менен жергиликтүү соттун судьясынын ыйгарым укуктарын ишке ашыруу үчүн конкреттүү жергиликтүү сотко жиберилет.

2. Сот бийлигинин ачыктыгы

Сот адилеттиги же сот бийлиги – мамлекеттин милдеттүү белгилеринин бири, ал эми судьялар – демократиялык мамлекеттин эгемендигин, ошондой эле анын жарандарынын эгемендигин түздөн-түз камсыз кылган сот бийлигинин бирден-бир ээси. Сот бийлигинин иштеши кыйла даражада жалпыга жеткиликтүү болуш үчүн ачык болууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 88-беренеси сот өндүрүшүнүн жалпы принциби катары бардык соттордо ачык териштирүүнү карайт: “Териштирүү бардык соттордо ачык жүргүзүлөт. Ишти жабык жыйналышта жүргүзүүгө мыйзамда каралган учурларда гана жол берилет. Соттун чечими ачык жарыяланат.” “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сот өндүрүшү жөнүндө» Мыйзамдын⁶⁹ 6-беренесинде мамлекеттик сырды сактоо, жарандардын коопсуздугун, алардын жеке турмушунун купуялыгын камсыз кылуу жана коомдук адептүүлүктү коргоо кызыкчылыктарына каршы келген учурларды кошпогондо, Конституциялык сотто ишти териштирүү ачык жүргүзүлөт.

⁶⁹ 2009-жылдын 20-июлундагы №235 “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сот өндүрүшү жөнүндө» Мыйзамы.

Жыйналыш элдин жана жалпыга маалымдоо каражаттарынын өкүлдөрү үчүн жеткиликтүү болгон соттук жыйналыш залында өткөрүлөт. Катшып жаткандар отурган жеринде жазуу жүзүндө эскертмелерин түшүрүүгө, стенограмманы жана үн жазууларды жүргүзүүгө укуктуу. Конституциялык соттун уруксаты менен жыйналыш учурун радио уктуруу жана теле көрсөтүү боюнча алып берүүгө, киного тартууга, фотосүрөткө түшүрүүгө жана видеого жаздырууга жол берилиши мүмкүн. Конституциялык сот, эгерде катшып отургандар болуп жаткан окуяларды жактыргандыгын же жактырбагандыгын ачык билдирүү жолу менен жыйналыштын нормалдуу жүрүшүнө кийлигишсе, эскертүү жасагандан кийин аларды жыйналыш залынан чыгара алат.

Конституциялык сот катышуучуларга өзүнүн жыйналышынын убактысы жана орду жөнүндө кат менен маалымдайт жана коомчулукту өзүнүн имаратында жарандар үчүн жеткиликтүү болгон атайын бөлүнгөн жерлерде илинүүчү жарыя, ошондой эле жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу кабардар кылат. Конституциялык соттун чечимдери бардык учурда ачык жарыя кылынат.

“Кыргыз Республикасынын Жогорку Соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө» Мыйзамдын 6-беренесинде «бардык соттордо иштерди териштирүү ачык каралат. Иштерди жабык жыйналышта кароого мыйзамда белгиленген учурларда гана жол берилет.» деген принцип камтылган.

Аталган принцип жарандык, жазык жана администрациялык сот өндүрүштөрүн жөнгө салган мыйзамдарда да камтылган. Мисалы, ал Жарандык-процесстик кодекстин 12-беренесинде⁷⁰, Жазык-процесстик кодекстин 22-беренесинде⁷¹ камтылган.

Администрациялык жоопкерчилик жөнүндө Кодекстин⁷²: 551-статьясында камтылган жобону өзүнчө белгилей кетүү керек: “Администрациялык укук бузуу жөнүндө иш ачык каралат. Администрациялык укук бузуу жөнүндө иштер боюнча өндүрүштүн тарбиялык жана алдын алуучулук ролун жогорулатуу максатында, иштер тике укук бузуучунун иштеген, окуган же жашаган жеринде каралышы мүмкүн.”

Эми сот арачылары жөнүндө. Бул сотту уюштуруунун бир жазык ишин эки башка соттук курам караган жана чечкен формасы. Биринчиден, 9 сот арачыларынан, экинчиден, кесипкөй судьялардан турган коллегия түзүлөт, болгондо да биринчилери соттолуучунун айыптуулугу, экинчилери – ал учурга карата сот арачыларынын чечиминин (вердикт) негизинде укук ченемдерин колдонуу жөнүндө маселени чечет. Ушул максатта “Кыргыз Республикасынын сотторундагы сот арачылары жөнүндө» Мыйзам кабыл алынган⁷³. Ошондой эле Жазык-процесстик кодексине, Кылмыш-жаза кодексине, Жарандык-процесстик кодексине жана администрациялык жоопкерчилик жөнүндө Кодекске тийиштүү түзөтүүлөр киргизилген.

Конституциялык Соттун, Жогорку Соттун жана жергиликтүү соттордун ишин уюштуруу, компетенциясы жана тартиби Конституция жана башка атайын мыйзамдар менен аныкталат. Андан тышкары, Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен жөнгө салынбаган өз ишинин ички маселелери боюнча соттор мыйзамга карама-каршы келбеген тийиштүү Регламенттерди кабыл алууга укуктуу. Регламенттер соттордун ички ишинде маалымдуулукту камсыз кылууга чакырылган. Атап айтканда, Конституциялык Соттун чечими менен “Кыргыз Республикасынын Конституциялык Сотунун Регламенти”⁷⁴ бекитилген. Жогорку Соттун Пленумунун токтому менен “Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун Регламенти” бекитилген⁷⁵.

⁷⁰ 2003-жылдын 18-июлундагы №153 «Кыргыз Республикасынын Жогорку Соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы (2004-жылдын 10-июлундагы №85, 2006-жылдын 7-июлундагы N 105, 2007-жылдын 7-майындагы №69, 2007-жылдын 1-июнундагы N 76, 2007-жылдын 25-июнундагы N 91 2008-жылдын 23-июнундагы N 134 Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын редакциясында

⁷¹ 1999-жылдын 9-декабрындагы №146 Жарандык-процесстик кодекс.

⁷² 1998-жылдын 4-августундагы №114 Администрациялык жоопкерчилик жөнүндө Кодекс

⁷³ 2009-жылдын 15-июлундагы №215 “Кыргыз Республикасынын сотторундагы сот арачылары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы

⁷⁴ “Кыргыз Республикасынын Конституциялык Сотунун Регламенти” Кыргыз Республикасынын Конституциялык Сотунун 1995-жылдын 4-августундагы №1 чечими менен бекитилген.

Иш кагаздарын жүргүзүү системасы да соттордун ишинин маалымдуулугунда белгилүү ролду ойнойт. Мисалы, Жогорку Сотто жана жергиликтүү соттордо иш кагаздарын жүргүзүү Жогорку Соттун Төрагасы бекиткен Нускамага⁷⁶ ылайык жүргүзүлөт (Жогорку Соттун Регламентинин 1.2-п.).

Бекитилген эрежелердин негизинде соттордо эсеп жана маалыматтык-аныктама иштери жүргүзүлөт. Соттордо бекитилген форма боюнча статистикалык отчеттуулук да жүргүзүлөт. Статистикалык маалыматтар баштапкы эсепке негизделет, ал ар бир сот ишине, арызга жана даттанууга эсеп-статистикалык карточка жүргүзүүнү камтыйт.

Сот жыйналыштарында протокол жазуунун тартиби Кыргыз Республикасынын мыйзамы менен жөнгө салынат. Ал сот процессинин ачыктыгын камсыз кылууга да чакырылган. Айрым учурларда стенография жана башка илимий-техникалык каражаттар колдонулушу мүмкүн. Мисалы, Конституциялык соттун Регламентинин 40-беренесинде Конституциялык соттун ар бир соттук жыйналышында милдеттүү түрдө протокол жана үн жазуу жүргүзүлө тургандыгы, протокол толук болушу үчүн стенография жана башка илимий-техникалык каражаттарды колдонууга жол бериле тургандыгы белгиленген, бул жөнүндө протоколдо көрсөтүлөт жана жазуу ишке тиркелет.

Сот бийлигинин ачыктыгын камсыз кылуунун дагы бир аспабы болуп сот тажрыйбасынын маселелерин түшүндүрүү саналат. Кыргыз Республикасында Жогорку Соттун Пленуму сот тажрыйбасын иликтөө жана жалпылоо материалдарын карайт жана сот тажрыйбасынын маселелери боюнча түшүндүрмөлөрдү берет. Жогорку Соттун Пленумунун токтому Пленумдун токтомдорун каттоо журналына катталат. Жогорку Соттун Пленумунун токтомунун өзүнө токтомго кол коюу датасы жана катар номер коюлат жана таркатуу үчүн Жогорку Соттун аппаратына берилет. Андан тышкары, Жогорку Соттун Пленумунун токтому “Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун бюллетени” журналына мамлекеттик жана расмий тилдерде жарыяланууга тийиш.

“Кыргыз Республикасынын конституциялык сот өндүрүшү жөнүндө”⁷⁷ жаңы мыйзамдын 39-беренесинде Конституциялык соттун актысы - тараптарга, ченемдик укуктук актылары кароонун предмети болгон мамлекеттик органдарга жана кызмат адамдарына жиберилет жана "Кыргыз Республикасынын Конституциялык сотунун Жарчысы" журналында жана расмий басылмаларда жарыялана тургандыгы белгиленген.

Сот бийлигинин жана сот адилеттигинин ачыктыгы – аларга жарандык натыйжалуу контролду жүргүзүүнүн зарыл шарты. Сот өндүрүшүнүн жол-жоболорунун маалымдуулугу менен катар бул сот бийлигинин иштешинин механизмдери жөнүндө, ал кабыл алып жаткан чечимдер жөнүндө, анын өкүлдөрүн дайындоо жана жеке сапаттары, ошондой эле бардык ушул маселелерди маалымдуу жана ачык талкуулоого алуу жөнүндө коомго да маалымдар кылат. Ушул максатта Кыргыз Республикасында Конституциялык соттун веб-баракчасы (www.ks.kg), сот системасынын (www.sudsystem.kg). веб-порталы түзүлгөн жана иштеп жатат.

3. Судьялардын кесиптик этикасы

Судьянын кесиби ал кызмат ордун ээлеген адамга кошумча адептик-этикалык милдеттенмелерди жүктөйт. Кылмыштуулуктун алдын алуу жана укук бузуучулар менен иштөө боюнча ООНдун VII Конгресси кабыл алган “Сот органдарынын көз карандысыздыгынын негизги принциптеринде” (Милан, 1985-ж.) “соттордун кызмат

⁷⁵ Кыргыз Республикасынын Жогорку Соттун Пленумунун 2004-жылдын 22-октябрындагы №9 токтому менен бекитилген “Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун Регламенти”.

⁷⁶ Иш кагаздарын жүргүзүү боюнча Нускама Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун Төрагасынын 2006-жылдын 28-сентябрындагы №48 токтому менен бекитилген

⁷⁷ 1993-жылдын 18-декабрындагы №1337- XII\ 235 “Кыргыз Республикасынын Конституциялык сот өндүрүшү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Ведомостору»1994.№2.

ордуна тандап алынган адамдар жогорку адептик сапаттарга жана касиеттерге ээ болууга тийиш” деп жазылган.

Эл аралык соттук шериктештик сот органдарынын адилеттигинин жана сатылбастыгынын Бангалор принциптерин иштеп чыккан жана кабыл алган. 2003-жылы ООН тарабынан жактырылган бул маанилүү документ судьялар үчүн колдонмо жана судьялар шериктештигинин мүчөлөрүнүн жүрүш-туруш эрежелеринин иштеп чыгуу үчүн негиз болуп кызмат кылат. Судьялардын чынчылдыгынын жана сатылбастыгынын натыйжалуулугу сот органдарынын өздөрү тарабынан камсыз кылынат. Бул максатка жүрүш-туруштун таасын, ачык жана так сактала турган кодексин кабыл алуу аркылуу жетишилет.

а) Судьялардын абийир кодекси .

Кыргыз Республикасынын судьяларынын V съездинде (2006-жылдын июлу) Кыргыз Республикасынын судьяларынын абийир Кодекси кабыл алынган⁷⁸. Абийир Кодекси “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” конституциялык мыйзамда баяндалган судьялардын инсандыгына коюлган талаптарды толуктайт. Абийир Кодекси судьяларга коюла турган жалпы жана атайын талаптарды жана судьянын жүрүш-турушунун этикалык принциптеринин ченемдерин: кесиптик ишин аткарууда судьянын милдеттенмесин; башка кызматтык милдеттенмелерди аткарууда судьянын жүрүш-туруш эрежелерин; судьянын жалпыга маалымдоо каражаттарынын өкүлдөрү менен өз ара мамилесиндеги жүрүш-туруш эрежелерин; кызматтан тышкаркы иштерде судьянын жүрүш-туруш эрежелерин; биригүүгө, ой жүгүртүү жана сөз эркиндигине болгон укуктарды жүзөгө ашырууда судьянын жүрүш-турушунун өзгөчөлүктөрүн жөнгө салат.

б) Абийир Кодексинин талаптарын бузгандык үчүн судьялардын жоопкерчилиги.

Кызматтык же уят кылуучу жосун жасагандыгы, ошондой эле сот иштерин кароодо мыйзамдуулукту бузгандыгы үчүн судья тартип жоопкерчилигин тартат. Судьянын жосуну – судьянын ар-намысын жана абийирин булгаган аракет же аракетсиздик, ал кылмыш болуп саналбаса да, бирок, өзүнүн мүнөзү боюнча судьянын жогорку наамына шайкеш келбейт, буга ошондой эле сот адилеттигине туура келбеген өкүм, аныктама же чечимди да кошсо болот.

Судьянын жосуну эскертүү же сөгүш, болбосо судьяны ээлеген кызматынын четтетүү жөнүндө маселени козгоо түрүндө тартип жоопкерчилигин салууга кириптер кылат. Судьянын тартип жоопкерчилик чарасы жөнүндө маселени чечүүдө жасалган жосундун бардык жагдайлары, анын оордугу жана сот бийлигинин беделине жана судьянын наамына келтирилген зыян эске алынат. Судьянын кынтыксыз жүрүш-турушу түшүнүгүнө туура келбеген жана “Кыргыз Республикасынын судьяларынын статусу жөнүндө” конституциялык мыйзамда жана “Судьялардын абийир Кодексинде” бекемделген судьянын жүрүш-турушунун стандарттарына карама-каршы келген судьянын ар кандай аракети жана аракетсиздиги даттанылышы мүмкүн.

Судьялардын аракетине даттануулар судьялар Кеңешине берилет. Кат жазып же аны белгиленген дарек боюнча жеке өзү алып келсе да болот. Ар кандай жак, процесстин катышуучусу даттанууга укуктуу. Аларга тараптар, адвокаттар, прокурор кириши мүмкүн. Судьяга даттануу үчүн жарандар сөзсүз түрдө адвокат жалдоого милдеттүү эмес. Тартип өндүрүшү ошондой эле мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, судьяны тартип жосунун жасаган деп айыптап жаткан соттордун төрагаларынын сунушу боюнча да козголушу мүмкүн. Даттанууну каалаган мезгилде, сот процессинин учурунда, ошондой эле сот тарабынан соттук акты чыгарылгандан кийин берүүгө болот. Судья жосун табылган күндөн тартып алты айдан кечиктирбестен тартип жазасына тартылышы мүмкүн .

⁷⁸ Кыргыз Республикасынын судьяларынын V съездинде 2006-жылдын 8-июлунда кабыл алынган Кыргыз Республикасынын судьяларынын абийир Кодекси

в) Тартип комиссиясы.

Судьялардын өз алдынча башкаруу органы – Кыргыз Республикасынын судьялар Кеңеши “Тартип комиссиясы жөнүндө” Жобону (2008-жылдын июну) бекитти⁷⁹. Бул Жобо судьялардын тартип жоопкерчилиги жөнүндө маселени кароодо судьялар Кеңешинин Тартип комиссиясынын ишин (мындан ары – тартип комиссиясы) уюштурууну аныктайт.

Республиканын Тартип комиссиясы судьялар Кеңешинин туруктуу иштөөчү жумушчу органы болуп саналат жана ага отчет берет. Тартип комиссиясынын мүчөлөрү өз ыйгарым укуктарын негизги ишинен ажыратылбастан жүргүзүшөт. Тартип комиссиясынын мүчөсү жыйналыштарга жана комиссиянын иш-чараларына катышуу мезгилинде эмгек акысын жана башка төлөмдөрдү сактоо менен өзүнүн кызматтык милдеттерин аткаруудан бошотулат. Судьянын тартип жоопкерчилиги жөнүндө маселени кароо үчүн кызматтык текшерүү дайындалат. Кызматтык текшерүү жүргүзгөн судьялар Кеңешинин мүчөсү Тартип комиссиясына комиссиянын жыйналышы башталганга чейин 7 күндөн кечиктирбестен материалдарды тапшырат.

Маселеси каралып жаткан судья чогулган бардык материалдар менен таанышууга жана Тартип комиссиясында каралганга чейин 7 күндөн кечиктирбестен өзүнүн каршы пикирлерин жана сын-пикирлерин билдирүүгө укуктуу. Карап чыгуунун жыйынтыктары боюнча комиссия маалымкат түзөт, анда материал каралган күн жана орду, сурамжыланган адамдардын көрсөтмөлөрү, алардын кат жүзүндөгү түшүнүктөрү, башка далилдер, судья тараптан бузуу бар же жок экендиги жөнүндө тыянактар көрсөтүлөт. Кызматтык териштирүүнүн натыйжасы жөнүндө маалымкатка комиссиянын мүчөлөрү кол коет жана судьялар Кеңешине берилет. Кароонун жыйынтыктары жөнүндө маалымкат менен макул болбогон комиссиянын мүчөсү комиссиянын маалымкатына тиркелген өзгөчө пикирин берүүгө укуктуу.

Даттанган ар бир адамга судьялар Кеңеши даттанууга тиешелүү биротоло чечим кабыл алгандан кийин жазуу жүзүндө билдирүү жөнөтүлөт. Алсак, 2009-жылдын 1-июнуна карата судьялар Кеңешинде 604 даттануу катталгандыгы көрсөтүлгөн. Алардын ичинен 347 даттануу, анын ичинде судьялар Кеңешине караштуу эмес 301 даттануу каралган жана жазуу жүзүндө расмий жооп берилген. Дагы 257 даттануу калган. Алар кароонун ар кандай стадияларында турат. 11 судьяга карата “судьянын ээлеген кызмат ордунан мөөнөтүнөн мурда бошотуу”; 16 судьяга “сөгүш” берүү; 23 судьяга “эскертүү” берүү түрүндө жаза колдонулган.

4. Акыйкат сот адилеттигине жеткиликтүүлүк

Улуттук сот системасы ар бир жарандын жана юридикалык жактын сот адилеттигине жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууга тийиш. Укугу жана таламдары бузулган ар бир адам мыйзамдын негизинде соттук натыйжалуу, мүмкүн болушунча тез жана ишенимдүү коргоо алууга укуктуу. Акыйкат сот адилеттигине жеткиликтүүлүк төмөнкү принциптер болгондо гана мүмкүн:

Мыйзамдуулук принциби. Мыйзамдуулук деп менчигинин түрүнө карабастан бардык уюмдардын, кызмат адамдарынын жана жарандардын мыйзамдарды жана аларга тийиштүү ченемдик-укуктук актыларды кыйшаюусуз аткарышын түшүнөбүз. Ал универсалдуу жалпы укуктук принцип болуп саналат, ага ылайык мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бийлиги Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген чектерде Конституция менен белгиленген өз ыйгарым укуктарын жүргүзөт. “Кыргыз Республикасынын Жогорку Соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө” Мыйзамдын 1-беренесинин 2-пунктунда “сот адилеттиги Кыргыз Республикасынын атынан жүзөгө ашырылат жана жарандардын, адамдардын жана юридикалык жактардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу таламдарын коргоо, Кыргыз Республикасынын Конституциясын, мыйзамдарын, дагы башка ченемдик укуктук актыларын, эл аралык

⁷⁹ Кыргыз Республикасынын судьялар Кеңеши 2008-жылы 6-июнда бекиткен “Тартип комиссиясы жөнүндө” Жобо

келишимдерин аткарууну камсыз кылуу милдетин аркалайт” деп кыйла таасын көрсөтүлгөн.

Соттун гана сот адилеттигин жүргүзүү принциби. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 82-беренесинин 1-пунктуна ылайык Кыргыз Республикасында сот адилеттигин сот гана ишке ашырат. Соттордун функцияларын өткөрүп берүүгө, ошондой эле ал функцияларды башка органдарга же кызмат адамдарына берүүгө жол берилбейт. Сот адилеттигин жүргүзүү принциби Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинин 7-беренесинде бекемделген, “анда жазык иштери боюнча сот адилеттиги сот тарабынан гана жүзөгө ашырылат. Соттун өкүмүнөн башка учурларда эч ким, кылмыш жасоодо күнөөлүү деп табылышы, ошондой эле жазыктык жазага тартылышы мүмкүн эмес» деп айтылган. Ошентип, мыйзам жаранды соттон тышкары кайсы-бир башка мамлекеттик органдын жаза колдонуу мүмкүнчүлүгүнөн коргойт. .

Сотто ишти кароонун натыйжасы боюнча гана жана жаран айыптоочу өкүм чыгарган соттун токтому менен жарандын кылмыш жасоого күнөөлүү экендиги таанылган учурда гана жазага тартуу чарасын колдонулат. Сот тарабынан гана сот адилеттигин жүргүзүү принциби жарандын инсандыгынын кол тийгистигине, саясий, эмгектик, турак жай жана мүлктүк укуктарын коргоого кепил болот. Бул принципти так сактоо жана турмушка ашыруу мыйзамдуулуктун эң маанилүү кепилдиктеринин бири болуп саналат.

Сот процессинин бардык катышуучуларынын мыйзам жана сот алдындагы теңдиги. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 13-беренесинин 3-пунктуна ылайык “Кыргыз Республикасында бардык адамдар мыйзам жана сот алдында бирдей.” Кыргыз Республикасында сот адилеттиги тегине, социалдык жана мүлктүк абалына, расасына жана улутуна, жынысына, билимине, тилине, динге карата мамилесине жана ишинин мүнөзүнө, жашаган жерине жана башка жайдайларга карабастан мыйзам жана сот алдында бирдей башталышта жүргүзүлөт.

Тараптардын атаандаштыгы. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 88-беренесинин 3-пунктуна ылайык “Сот өндүрүшү тараптардын атаандаштыгынын жана тең укуктуулугунун негизинде жүзөгө ашырылат.” Жарандык иштерде атаандаштык ЖПКнын 10-беренеси менен камсыз кылынат: жарандык иштер боюнча сот адилеттиги тараптардын атаандаштыгынын жана тең укуктуулугунун негизинде жүзөгө ашырылат.”

Башкача айтканда сот ишин кароонун катышуучулары өздөрүнүн тууралыгын жигердүү жана теңдеш талашып, далилдеп, өз ойлорун билдирип, каралап жаткан ишке байланышкан фактыларды жана окуяларды, далилдерди өзүнчө чечмелеп, муну менен чындыкты, адилеттүүлүктү издөөгө көмөк көрсөтүп, муну менен сот адилеттигинин актысынын мыйзамдуулугун жана негиздүүлүгүн камсыз кылганда гана сот адилеттиги атаандаштык мүнөзүндө боло алат. Мында сотко чындыкты издөөгө жигердүү көмөк көрсөтүп жана ага өзү катышып, тараптардын аракеттеринин укукка ченемдүүлүгүн контролдоп, соттук териштирүүнүн мыйзам менен белгиленген бардык эрежелерин кыйшаюусуз сактоону камсыз кылуу ролу таандык болот.

Коргоого укукту камсыз кылуу. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 15-беренесинде коргоо укукту камсыз кылуу принциби: “Ар бир адамга анын эркиндигин жана укуктарын соттук коргоого кепилдик берилет” деп айтылган. Кармалган ар бир адамга кармоонун жүйөөлөрү тез арада билдирилүүгө, анын укуктары түшүндүрүлүүгө жана кармалган учурдан тартып өзүн-өзү коргоого жана адвокаттын укуктук жардамынан пайдалануу мүмкүнчүлүгү берилүүгө тийиш.

Жазык иши боюнча айыпталуучу өзүнүн күнөөлүү эместигин далилдөөгө милдеттүү эмес. Күнөөлүү экендиги далилденбеген шектенүүлөр айыпталуучунун пайдасына чечмеленет.

Соттун чечимине даттануу мүмкүнчүлүгү. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 88-беренесинин 5-пунктунда “Сот процессинин катышуучулары чечимдерге, өкүмдөргө жана башка сот актыларына даттанууга укуктуу” деп айтылган. Даттануунун формалары Кыргыз Республикасынын Жарандык-процесстик кодексинде

жана Кылмыш-жаза кодексинде каралган. Соттук чечимдерге даттануу Кыргыз Республикасында апелляциялык тартипте (мыйзамдуу күчүнө кире элек соттук чечимдерге даттануу), кассациялык тартипте (мыйзамдуу күчүнө кирген соттук чечимдерге даттануу), көзөмөлдүк тартибинде (жергиликтүү соттордун мыйзамдуу күчүнө кирген соттук чечимдерин көзөмөлдүк тартибинде Жогорку Соттун кайра карашы) мүмкүн.

5. Соттук өз алдынча башкаруу жана сот бийлигин финансылоо

а) Соттук өз алдынча башкаруу

Сот системасынын кадимкидей иштешин жана судьялардын мыйзамдуу статусун камсыз кылуу ишинде судьялардын шериктештиги зор роль ойнойт, ал конституциялык тартипте сот адилеттигин жүргүзүү боюнча ыйгарым укуктар берилген Кыргыз Республикасынын бардык судьяларынан, анын ичинде отставкадагы судьялардан турат. Судьялардын соттук шериктештикке таандыктыгы ага судьянын ыйгарым укуктарын берүү фактысынан келип чыгат жана кандайдыр-бир кошумча ырастоону же документ менен тариздөөнү талап кылбайт.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 91-беренесине ылайык соттордун ички иштеринин маселелерин чечүү үчүн соттук өз алдынча башкаруу иштейт. Кыргыз Республикасында судьялык өз алдынча башкаруу органы болуп судьялардын съезди жана судьялар Кеңеши саналат. Соттук өз алдынча башкаруу органдарын уюштуруу жана анын иштеши атайын мыйзам менен аныкталат. 2008-жылы мартта “Соттук өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” мыйзам кабыл алынган⁸⁰

б) Судьяларды съезди.

“Соттук өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” мыйзам Кыргыз Республикасында судьялардын съезди (мындан ары – судьялардын съезди) соттук өз алдынча башкаруунун жогорку органы болуп саналат. Судьялардын съезди судьялар Кеңешинин чечими боюнча үч жылда бир жолу чакырылат, съезди өткөрүү күнүн, убактысын жана ордун белгилейт. Судьялардын кезексиз съезди судьялар Кеңешинин чечими боюнча же Кыргыз Республикасынын бардык судьяларынын кеминде үчтөн биринин демилгеси боюнча чакырылат. Судьялардын съезди Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан да чакырылышы мүмкүн.

“Судьялардын өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзам судьялардын съездинин негизги ыйгарым укуктарынын тизмесин белгилейт. Мисалы, соттордун көз карандысыздыгын, ошондой эле судьялардын мыйзамдуу таламдарын камсыз кылууга багытталган бийликтин сот бутагынын саясатынын негизги багыттарын жана судьялар Кеңешинин милдеттерин аныктоо. Судьялардын съездинин өзгөчөлүгү болуп бул органдын сот адилеттигин жүргүзүү маселесине кийлигише албай тургандыгы саналат.

Судьялардын съездинин чечими судьялар шериктештигинин мүчөлөрү үчүн милдеттүү мүнөзгө ээ.

в) Судьялар Кеңеши.

Судьялар Кеңеши соттук өз алдынча башкаруунун шайлануучу органы болуп саналат, жана судьялардын съездинин ортосундагы мезгилде иштейт, соттук өз алдынча башкаруунун жогорку органынын саясатын жүргүзөт. Судьялар Кеңеши судьялардын съездине гана отчет берет. Судьялар Кеңеши судьялардын съезди тарабынан съездге катышкан судьялардын санын көпчүлүк добушу менен шайланат жана зарылчылыгына жараша, бирок төрт жылда бир жолудан кем эмес чакырылат. Судьялар Кеңеши судьялар шериктештигинин мүчөлөрүнүн ичинен үч жылдык мөөнөткө шайланган он беш мүчөнүн курамында түзүлөт. Судьялар Кеңешине жетекчиликти төрага, ал жок болгон учурда төраганын орун басары жүргүзөт.

“Соттук өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Мыйзам судьялар Кеңешинин негизги ыйгарым укуктарынын тизмесин белгилейт. Мисалы, судьяларды тартип

⁸⁰ 2008-жылдын 20-мартындагы №35 “Соттук өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы

жоопкерчилигине тартуу маселесин кароо. Же мыйзамдардын, соттордун жана судьялардын ишине тиешелүү башка ченемдик жана ченемдик эмес актылардын долбоорлорун коомдук экспертизалар жүргүзүү.

г) Сот бийлигин финансылоо.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 87-беренеси мамлекет соттордун иштеп турушу жана судьялардын иши үчүн каржылоону жана талаптагыдай шарттарды камсыз кыла тургандыгын белгилейт. Сотторду каржылоо республикалык бюджеттин эсебинен жүргүзүлөт жана сот адилеттигин толук жана көз карандысыз жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылууга тийиш. Сот системасынын бюджетти сот бийлиги тарабынан өз алдынча түзүлөт, аткаруу жана мыйзам чыгаруу бийликтери менен макулдашуу боюнча республикалык бюджетке киргизилет.

Аталган жоболорду иш жүзүнө ашыруу үчүн 2009-жылы майда “Кыргыз Республикасындагы бюджеттик укуктун негизги принциптери жөнүндө” Мыйзамга⁸¹ төмөнкүдөй түзөтүүлөр киргизилген: Сот бийлигинин бюджетти сот бийлиги тарабынан өз алдынча түзүлөт жана аткаруу жана мыйзам чыгаруу бийлиги менен макулдашуу боюнча республикалык бюджетке кошулат жана анын курамдык бөлүгү болуп саналат. Үстүдөгү финансы жылында Кыргыз Республикасынын сот системасын финансылоого мыйзам менен каралган бюджеттик каражаттарды Кыргыз Республикасынын Судьялар кеңешинин макулдугу менен гана секвестеризациялоого (республикалык бюджеттин чыгымдар статьясын белгиленген пропорцияларда кыскартууга) жол берилет.

Кыргыз Республикасынын судьялар Кеңеши Кыргыз Республикасынын Конституциялык Сотунун, Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун, Кыргыз Республикасынын Сот департаментинин, (жергиликтүү соттордун бюджеттерин кошкондо) Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотуна караштуу судьялардын Окуу борборунун кезектеги бюджеттик жылга жана кийинки пландаштырылган эки жылга бюджеттеринин долбоорун карайт, аларды жалпылайт, соттордун бюджеттеринин бирдиктүү долбоору катары кийинки финансы жылы башталганга чейин 8 айдан кечиктирбестен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө макулдашууга жиберет.

Кайчы пикирлер келип чыккан учурда Кыргыз Республикасынын Өкмөтү соттордун бюджеттеринин бирдиктүү долбоорун макулдашуу үчүн Атайын комиссияны түзөт. Кыргыз Республикасынын Судьялар кеңешинин жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Атайын комиссиясынын өкүлдөрү кийинки финансы жыл башталганга чейин 6 айдан кечиктирбестен макулдашуу жол-жобосун жүргүзүүгө жана аяктоого милдеттүү. Кайчы пикирлер келип чыккан учурда Кыргыз Республикасынын Өкмөтү Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешине жибериле турган республикалык бюджеттин долбооруна Кыргыз Республикасынын Судьялар кеңешинин сунушун өзгөртүүсүз кошот жана өзүнүн корутундусун тиркейт.

Тийиштүү жылга бюджетти түзүүдө сот системасынын бюджетинин чыгаша бөлүгүнүн көлөмү Кыргыз Республикасынын Судьялар кеңешинин макулдугу менен гана мурдагы жылдын бекитилген көрсөткүчтөрүнөн төмөн болушу мүмкүн. Соттордун бюджетинин түзүлүшүнө жана аткарылышына судьялар Кеңеши жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык башка органдар контролдук жүргүзөт.

VI. Эл аралык аспекти

1. Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча эл аралык-укуктук келишимдер

“Коррупцияга каршы ООНдун Конвенциясын ратификациялоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына Кыргыз Республикасынын Президентинин милдетин аткаруучу 2005-жылы 6-августта кол койду жана **Жогорку Кеңеш ратификациялады**, бул коррупцияга каршы күрөшүү жагында улуттук мыйзамдарды

⁸¹ 2006-жылдын 8-июлунда Кыргыз Республикасынын судьяларынын V съездинде кабыл алынган Кыргыз Республикасынын судьяларынын абийир кодекси

эл аралык мыкты тажрыйбаларга ылайык келтирүү боюнча ишти кыйла максатка умтулуу менен жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берди.

Коррупцияга каршы ООНдун Конвенциясы иш-чаралардын жана эрежелердин жалпыны камтыган пакетинен турган универсалдуу эл аралык-укуктук актылар болуп саналат, аларды бардык өлкөлөр өздөрүнүн укуктук ченемдерин жана коррупцияга каршы күрөшүү жагында мамлекеттик жөнгө салуу системасын чыңдоо үчүн колдоно алышат. Коррупцияга каршы ООНдун Конвенциясын ратификациялоо Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы күрөшүүнүн Мамлекеттик стратегиясын жүзөгө ашыруу боюнча Пландын алгачкы иш-чараларынын бири болуп саналат.

Кыргыз Республикасы кен казып алуу тармагында иштин ачыктыгын жогорулатуу демилгесине (ИППДДО) кошулду, ал 2002-жылы сентябрда туруктуу өнүктүрүү боюнча Дүйнөлүк саммитте алдыга коюлган жана анын негизги максаты кен казып алуу тармагынын ишканаларынын мамлекетке төлөмдөрүнүн ачыктыгын жогорулатуу болуп саналган. ИППДДОНун принциптерине ылайык Өкмөт кен казып алуу компаниялары жана жарандык коомдун уюмдары менен бирдикте жарым жылдык негизде кен казып алуу компанияларынан түшкөн төлөмдөр жана кирешелер жөнүндө туруктуу отчетту жарыялап турат.

Кыргыз Республикасы 2008-жылы коррупцияга каршы күрөшүүгө багытталган техникалык жана финансылык жардам көрсөтүү жөнүндө АКШнын Өкмөтү менен Макулдашуу түзгөн. Атап айтканда, 2008-жылы 14-мартта кол коюлган мыйзамдын үстөмдүгүн чыңдоо жана коррупцияны ооздуктоо программасы боюнча Кыргыз Республикасы менен Америка Кошмо Штаттарынын ортосунда “Миң жылдыктын чакырыктарынын” эсебинен Босоголук программанын чегинде көмөк көрсөтүү жөнүндө Макулдашуунун 1-беренесине ылайык эки тарап тең төмөнкүдөй максаттарда – сот жана укук коргоо органдарында, ошондой эле жазык сот өндүрүшүнүн системасында коррупцияны кыскартуу жана кесипкөйлүктү жогорулатууга көңүл топтоо менен мыйзамдын үстөмдүгүн чыңдоо жана коррупцияны ооздуктоо жагында өз ара мамилелерди орнотушат.

1993-жылы 22-январда кабыл алынган КМШнын Уставына ылайык КМШга мүчө-мамлекеттер, анын ичинде Кыргыз Республикасы уюшкан кылмыштуулукка каршы күрөшүү боюнча биргелешкен ишти жүргүзүүгө макулдашкан. Андан ары 1996-жылы 12-апрелде КМШнын 12 мамлекети экономика чөйрөсүндөгү кылмыштарга каршы күрөшүүдө кызматташуу жөнүндө Макулдашууга кол койгон. Атап айтканда, Тараптар макулдашылган стратегияны иштеп чыгуу жана экономика чөйрөсүндөгү, өзгөчө банк жана кредиттик-финансылык системада, тышкы экономикалык иш жагындагы жана кылмыштуу жол менен алынган кирешени адалдоо (легалдаштыруу) жагындагы кылмыштарга каршы күрөшүүдө укук коргоо жана контролдоо органдарынын макулдашылган стратегияны иштеп чыгуу жана өз ара аракеттенүүнү чыңдоо максатында кызматташууга макулдашты.

Аталган Макулдашуунун 2-беренесине ылайык Тараптар өз мамлекеттеринин мыйзамдарын эл аралык укуктун ченемдерине, анын ичинде төмөнкүлөрдү регламенттеген ченемдерге ылайык келтирүүгө умтулууга милдеттенме алышкан: а) кылмыштуу иштин натыйжасында алынган каражаттарды легалдаштыруу менен байланышкан жосундарды жазык кылмышынын катарына кошуу; б) кылмыштуу иштин натыйжасында алынган активдерди конфискациялоо жана башка Тараптарга берүү маселеси; в) экономика чөйрөсүндөгү кылмыштардын алдын алуу, табуу, бөгөт коюу максатында банк жана кредиттик-финансылык документтерди башка Тараптарга берүү шарттары.

КМШнын чегинде 1998-жылы 25-ноябрда кылмыштуулукка каршы күрөшүүдө КМШга катышкан-мамлекеттердин кызматташтыгы жөнүндө Макулдашууга кол коюлган. Ушул Макулдашуунун чегинде Тараптар кылмыштардын, өзгөчө экономикалык иш чөйрөсүндөгү, анын ичинде салык салуу, кылмыштуу иштин натыйжасында алынган каражаттарды легалдаштыруу (адалдоо), контрабанда, жасалма акча чыгаруу жана баалуу кагаздарды жасалмалоо жагындагы

кылмыштардын алдын алуу, табуу, ашкерелөө жана тергөөдө кызматташат. Жогоруда көрсөтүлгөн ченемдерди жүзөгө ашыруу максатында компетенттүү органдар юридикалык жактар жана кылмыштуу иштен түшкөн кирешелерди легалдаштыруу (адалдоо) үчүн пайдаланылган менчик объекттери жөнүндө маалыматтарды алмашууга, ошондой эле изин суутпай издөө иш-чараларын жана тергөө аракеттерин жүргүзүү жөнүндө суроо-талаптарды аткарууга тийиш. Тараптар тажрыйба алмашып, биргелешкен изилдөөлөрдү жүргүзүп жана тийиштүү маалыматтарды алмашат. Ушул Макулдашууда бир тараптын суроо-талаптарын экинчи тараптын компетенттүү органдарынын аткаруу жол-жобосу да таасын баяндалган.

2004-жылы 16-сентябрда Казакстан Республикасынын Алматы шаарында 2005-2007-жылдардагы мезгилде КМШга катышкан мамлекеттердин аймагында кылмыштуулукка каршы күрөшүүнүн биргелешкен чараларынын Мамлекеттер аралык программасы кабыл алынган, ал кийин 2010-жылга чейин узартылган. Андан тышкары, Кыргыз Республикасы техникалык жардам жөнүндө 11 макулдашуу түзгөн, алар Швейцария, Япония, Швеция, Финляндия сыяктуу мамлекеттер, ошондой эле эл аралык финансы уюмдары (атап айтканда МАР жана Азия өнүктүрүү банкы), ал макулдашуулар коррупцияга каршы ченемдерди камтыйт.

Кыргыз Республикасы жарандык, үй-бүлө жана жазык иштери боюнча укуктук жардам жөнүндө, ошондой эле кылмышкерлерди өткөрүп берүү жөнүндө 30дан ашык эки тараптуу жана көп тараптуу келишимдерди түздү. Атап айтканда, КМШнын чегинде көп тараптуу келишимдерге, ошондой эле Иран, КЭР, Латвия, Монголия жана башка мамлекеттер менен эки тараптуу келишимдерди түздү:

- жарандык жана жазык иштери боюнча укуктук жардам жөнүндө Россия Федерациясы менен Кыргыз Республикасынын ортосундагы келишим (Бишкек, 1992-жылдын 14-сентябры).

- прокуратура органдарынын ортосундагы укуктук жардам жана кызматташтык жөнүндө Макулдашуу (Алматы, 1992-жылдын 8-октябры).

- жарандык, үй-бүлө жана жазык иштери боюнча укуктук жардам жана укуктук мамилелер жөнүндө КМШ Конвенциясы (Минск, 1993-жылдын 22-январы).

- жарандык жана жазык иштери боюнча укуктук жардам жөнүндө Кыргыз Республикасы менен Кытай Эл Республикасынын ортосундагы келишим ((Бишкек, 1996-жылдын 4 июлу).

- жарандык, үй-бүлө жана жазык иштери боюнча өз ара укуктук жардам жөнүндө Кыргыз Республикасы менен Казакстан Республикасынын ортосундагы келишим (Алматы, 1996-жылдын 26-августу).

- жарандык, үй-бүлө жана жазык иштери боюнча өз ара укуктук жардам жөнүндө Кыргыз Республикасы менен Казакстан Республикасынын ортосундагы келишим (Ташкент, 1996-жылдын 24-декабры).

- кылмыш жасаган адамдарды өткөрүп берүү жана жазык куугунтугун жүргүзүү жөнүндө Кыргыз Республикасы менен Казакстан Республикасынын ортосундагы келишим (Алматы, 1997-жылдын 8-апрели).

- жарандык, үй-бүлө жана жазык иштери боюнча өз ара укуктук жардам жана укуктук мамилелер жөнүндө Кыргыз Республикасы менен Латыш Республикасынын ортосундагы келишим (Бишкек, 1997-жылдын 10-апрели).

- жарандык, үй-бүлө жана жазык иштери боюнча өз ара укуктук жардам жана укуктук мамилелер жөнүндө Кыргыз Республикасы менен Азербайжан Республикасынын ортосундагы келишим (Баку, 1997-жылдын 5-августу).

- кылмышкерлерди өткөрүп берүү жөнүндө Кыргыз Республикасы менен Азербайжан Республикасынын ортосундагы келишим (Баку, 1997-жылдын 5-августу).

- кылмышкерлерди өткөрүп берүү жөнүндө Кыргыз Республикасы менен Кытай Эл Республикасынын ортосундагы келишим (Пекин, 1998-жылдын 27-апрели).

- чектеш райондордун укук коргоо жана атайын органдарынын кызматташтыгы жөнүндө Тажикстан Республикасы менен Кыргыз Республикасынын ортосундагы макулдашуу (Дүйшөмбү, 1998-жылдын 6-майы).

- кылмыштуулукка каршы күрөшүүдөгү кызматташтык жөнүндө Кыргыз Республикасынын Өкмөтү менен Өзбекстан Республикасынын Өкмөтүнүн ортосундагы макулдашуу (Бишкек, 1999-жылдын 9-июлу).
- салык мыйзамдарын бузууга каршы күрөшүүдөгү кызматташтык жана маалымат алмашуу жөнүндө Россия Федерациясынын Өкмөтү менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн ортосундагы макулдашуу (Москва, 1999-жылдын 26-августу).
- жазык иштери боюнча укуктук жардам жана укуктук мамилелер жөнүндө Кыргыз Республикасы менен Монголиянын ортосундагы келишим (Бишкек, 1999-жылдын 4-декабры).
- жарандык, үй-бүлө жана жазык иштери боюнча өз ара укуктук жардам жана укуктук мамилелер жөнүндө КМШнын конвенциясы (Кишинев, 2002-жылдын 7-октябры).
- кылмышкерлерди өткөрүп берүү жөнүндө Кыргыз Республикасы менен Иран Ислам Республикасынын ортосундагы макулдашуу (Тегеран, 2003-жылдын 24-июну).
- жарандык жана жазык иштери боюнча өз ара укуктук жардам жөнүндө Кыргыз Республикасы менен Иран Ислам Республикасынын ортосундагы келишим (Тегеран, 2003-жылдын 21-декабры).
- Көз карандысыз Мамлекеттердин Шериктештигине катышкан мамлекеттердин аймагында уюшкан кылмыштуулукка жана башка коркунучтуу кылмыштарга каршы күрөшүүнү координациялоо боюнча Бюронун иши жөнүндө отчет тууралуу КМШга катышкан мамлекеттердин чечими (Астана, 2004-жылдын 15-сентябры).
- КМШ, ОБСЕ жана ООНдун чегинде кабыл алынган документтерге ылайык азыркы этапта эл аралык терроризмге, ошондой эле коопсуздукка жана туруктуулукка коркунучтарга жана чакырыктарга каршы турууда КМШга катышкан мамлекеттердин кызматташтыгын андан ары өнүктүрүү жөнүндө чечим (Астана, 2004-жылдын 16-сентябры).
- 2005-2007-жылдары кылмыштуулукка каршы күрөшүүнүн биргелешкен чараларынын мамлекеттер аралык программасы жөнүндө КМШга катышкан мамлекеттердин чечими (Астана, 2004-жылдын 16-сентябры).
- салык кылмыштарына каршы күрөшүүдө КМШга катышкан мамлекеттердин кызматташтыгы жөнүндө (Тбилиси, 2005-жылдын 3-июну).
- чек ара кызматташтыгын уюштуруу маселелери боюнча Кыргыз Республикасынын Финансылык полиция кызматы менен Казакстан Республикасынын экономикалык жана коррупциялык кылмыштарга каршы күрөшүү боюнча агенттигинин (финансы полициясынын) ортосундагы өз ара аракеттенүү жөнүндө протокол (Алматы, 2006-жылдын 4-июлу).
- укуктук жардам жана кызматташуу жөнүндө Кыргыз Республикасынын Башкы прокуратурасы менен Өзбекстан Республикасынын Башкы прокуратурасынын ортосундагы макулдашуу (Бишкек, 2006-жылдын 3-октябры).
- жазык сот өндүрүшүнүн катышуучуларын коргоо жөнүндө КМШга катышкан мамлекеттердин макулдашуусу (Минск, 2006-жылдын 28-ноябры).
- кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди легалдаштырууга (адалдоого) каршы туруу жагында өз ара аракеттенүү жөнүндө Кыргыз Республикасынын Финансылык чалгындоо кызматы менен Финансылык көзөмөл жана мониторинг боюнча федералдык кызматтын (Россия Федерациясы) ортосундагы макулдашуу (Бишкек, 2006-жылдын 18-декабры).
- ШКУга мүчө-мамлекеттердин узак мөөнөттүү жакшы коңшулаштык, достук жана кызматташтык жөнүндө келишими (Бишкек, 2007-жылдын 16-августу).
- кылмыштуу кирешелерди легалдаштырууга (адалдоого) жана терроризмди финансылоого каршы туруу жөнүндө КМШга катышкан мамлекеттердин келишими (Минск, 2007-жылдын 5-октябры).
- баңги заттарды, психотроптук заттарды жана алардын прекурсорлорун мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы күрөшүүдөгү кызматташтык жөнүндө Кыргыз

Республикасынын Баңги заттарга контролдук боюнча агенттиги менен Тажикстан Республикасынын Президентине караштуу Баңги заттарга контролдук боюнча агенттиктин ортосундагы макулдашуу (Бишкек, 2008-жылдын 21-январы).

- мыйзамдын үстөмдүгүн чыңдоо жана коррупцияны ооздуктоо программасы боюнча Кыргыз Республикасы менен Америка Кошмо Штаттарынын ортосунда “Миң жылдыктын чакырыктарынын” эсебинен Босоголук программанын чегинде көмөк көрсөтүү жөнүндө Макулдашуу (Бишкек, 2008-жылдын 14-марты).

2. Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча эл аралык институттар.

Коррупцияга каршы күрөшүү боюнча дүйнөлүк адистешкен институттарга талдоо жасоо коррупцияга каршы органдарды уюштуруунун төмөнкүдөй негизги үлгүлөрүн бөлүп көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берди:

1. “Көп максаттуу багыттагы” көз карандысыз уюм, ал коррупциянын алдын алууга жана калкты окутуу-агартууга багытталган иш менен тергөө жүргүзүү ыйгарым укуктарын айкалыштырат. Мындай модель, мисалы, Гонконг менен Сингапурда иштейт..

2. Коррупция учурларын тергөө жана мисалы, Италия менен Испаниядагыдай аларды жазыктык куугунтуктоого арналган атайын укук коргоо кызматтары жана бөлүмдөрү.

3. Мисалы, Франциядагыдай коррупцияны болтурбоо боюнча органдар. Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү Уюмуна (ЭЖӨУ) кирген көп өлкөлөрдө коррупцияга каршы күрөшүү боюнча адистешкен органдар дээрлик жок, ал эми коррупцияга каршы күрөшүү боюнча жана аны болтурбоо боюнча иштер адаттагы эле укук коргоо институттары жана мамлекеттик башкаруу органдары тарабынан жүргүзүлөт.

Өткөөл экономикасы бар өлкөлөрдө ар кандай типтеги коррупцияга каршы күрөшүү боюнча структуралар түзүлгөн. Көп учурда мындай институттар коррупциянын кеңири таркашынын коркунучу астында түзүлгөн. Латвия менен Литвада “гонконг тибиндеги” уюмдар түзүлгөн. Румыния менен Хорватияда коррупцияга каршы күрөшүү боюнча прокуратура уюштурулган, ал эми Албанияда полиция менен прокуратуранын атайын коррупцияга каршы бөлүмдөрү иштейт. Словенияда жана мурдагы Югославия Республикасы Македонияда коррупцияны болтурбоо боюнча институттар иштейт. Казакстанда коррупцияга каршы күрөшүү ишин экономикалык жана коррупциялык кылмыштарга каршы күрөшүү боюнча Агенттик (финполиция) жүргүзөт, ал эми Тажикстанда мамлекеттик финансылык контроль жана коррупцияга каршы күрөшүү боюнча Агенттик түзүлгөн. Андан тышкары бир катар өлкөлөрдө мисалы, Болгариядагы сыяктуу атайын кеңештер же комитеттер түрүндө коррупцияга каршы күрөшүү чөйрөсүндө саясатты иштеп чыгуу жана аракеттерди координациялоо боюнча органдар түзүлгөн. Ошондой эле мамлекеттик мекемелердин чегинде адистешкен ички бөлүмдөр да бар.

VII. Корутунду

Коррупция темасы азыр биздин өлкөдө коомдук кызыкчылыктын чордонунда турган кез. Ошондой болсо да көйгөйдү таасын түшүнүү жана аны чечүүнүн жолдору али жок. Ал түгүл адистердин ортосунда коррупция деген эмне, ага каршы кантип күрөшүү керек экендиги жөнүндө бирдей пикир жок. Коррупция сыяктуу комплекстүү көрүнүштү аныктоодо таптакыр бири-бирине окшобогон эки мамиле пайда болду. Бир учурда коррупциянын “тар” түшүнүү деген нерсе калыптанды, ал эң оболу материалдык жана финансы ресурстарын бөлүштүрүү менен байланышкан чечимдерди кабыл алууга укуктуу, же аларды кабыл алууга таасир тийгизген адамдардын “саткындыгына” алып келет. Демек “тар” мамиле кылуунун чегинде коррупцияга каршы күрөшүү негизинен жазалоочу аспектке каралат жана ал кошумча чектөөлөр жана тыюу салуулар системасын түзүүнү карайт. Ал негизинен мурда

жасалган кылмыштардын залалдарын жоюуга багытталган жана Кыргыз Республикасында мамлекеттик кызмат чөйрөсү менен гана чектелген.

Бирок, кыянаттык кылуу мамлекеттин үлүшү бар ири чарба жүргүзүүчү субъекттерде, мисалы, энергетикада, кен казып алуу тармагында, ошондой эле калкка билим берүү, медициналык, социалдык жана башка кызматтарды көрсөткөн мамлекеттик мекемелерде кеңири таркаган. Мамлекеттин ыйгарым укуктарын децентралдаштырууга жараша коррупция жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына да жайылып жатат. Мамлекеттик бюджеттен эмгек акы алган жана мамлекеттин атынан башкарган кызматкерлер өздөрүнүн кызматтык милдеттенмелери боюнча аткарууга милдеттүү болгон кызмат көрсөтүүлөр үчүн бейформал төлөмдөр алгандыктан, алар өздөрүнүн кызматтык абалын жеке максаттарда пайдаланып жаткандыгы ачык көрүнүп турат. Бирок мамлекеттик кызматчылар бийлик ыйгарым укуктарына ээ эмес. Ошондуктан, биздин өлкөдө коррупциянын чечмеленишин ар кандай кызматтык кыянаттыктарга карата “кеңири” колдонуу туура болот.

Кыргыз Республикасынын укуктук базасы коррупциянын жана уюшкан кылмыштуулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүүнү натыйжалуу жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берет. Атап айтканда, Кыргыз Республикасы уюшкан кылмыштуулукка жана коррупцияга каршы күрөшүү жагындагы эл аралык укуктук актыларга кошулган, мунун натыйжасында улуттук мыйзамдарга түзөтүү киргизилип жатат. Кыргыз Республикасы ООНдун “Коррупцияга каршы” Конвенциясына кол койгон, аны Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши ратификациялаган. Ага ылайык концепциялык мүнөздөгү ички укуктук документтер иштелип чыккан. Атап айтканда, 2009-жылы Финансылык полиция кызматы кайра уюштурулган, ага экономикалык кылмыштарды табуу жана тергөө боюнча функциялар берилген. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде мыйзамсыз жол менен, коррупциянын эсебинен алынган кирешени легалдаштыруу (адалдоо) үчүн жоопкерчилик каралган. Ошондой эле 2006-жылы “Жазык сот өндүрүшүнө катышкан күбөлөрдүн, жабырлануучулардын жана башка катышуучулардын укуктарын коргоо жөнүндө» Мыйзам кабыл алынган⁸³.

Мамлекеттин коррупцияга каршы күч-аракети комплекстүү мүнөздө болуп жана бийликтин бардык бутактарынын, жарандык коомдун, бизнес жана эл аралык шериктештиктин кызматташтыгына жана эриш-аркак иштешине таянууга тийиш. Мында мурда анча маани берилбей келген алдын алуу чараларына өзгөчө көңүл буруу зарыл.

Ушуга байланыштуу төмөнкүдөй кадамдарды жасоо керек:

- экономика, социалдык, сот, укук коргоо жана башка чөйрөлөрдө коррупцияны пайда кылып жана аны азыктандырып жаткан себептерди жана шарттарды жоюу керек;

- жүргүзүлүп жаткан инвестициялык тендерлер, мамлекеттик сатып алуулар, чет өлкөлүк кредиттерди жана гранттарды пайдалануу жөнүндө маалыматтарды ачык жана коомчулук үчүн жеткиликтүү кылуу керек. Мамлекеттик органдар Интернет аркылуу берип жаткан маалыматтарды кечиктирбестен кеңейтүү зарыл;

- администрациялык бөгөттөрдү жоюу (уруксат берүү жана контролдук функцияларды кыскартуу) жана “көмүскө” экономиканы мыйзамдаштыруу чет өлкөлүк инвестицияларды тартуу үчүн шарттарды камсыз кылуу боюнча чараларды иштеп чыгуу жана кабыл алуу зарыл;

- мамлекеттик жана муниципалдык кызматчылардын эмгек акысы алардын эмгектик сарптоолоруна тете болуп, аларга коррупциялык төлөмдөрсүз жашоого мүмкүнчүлүк бергидей кылып аларды кайра кароо керек;

- коомчулукту коррупцияга каршы күрөшүүгө тартууга, жарандар арасында коррупцияга терс мамилени түзүүгө багытталган билим берүү программаларын иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу зарыл;

⁸³ Жазык сот өндүрүшүнө катышкан күбөлөрдүн, жабырлануучулардын жана башка катышуучулардын укуктарын коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, «Эркин Тоо» гезитасынын 2006-жылдын 8-сентябрындагы №67 саны.

- социалдык жана пенсиялык камсыз кылуу каражаттарын бөлүштүрүүгө, билим берүүнү жана саламаттыкты сактоону финансылоонун ачык механизмдерин киргизүүгө мамлекеттик жана жарандык контролду күчөтүү зарыл. Ошентип, коррупцияга каршы күрөшүү ыкмасы анын себептеринен келип чыгат. Бул биринчи кезекте мыйзамдарды өркүндөтүү, мамлекеттик атка минерлердин санын кыскартуу жана тигил же бул кырдаалда конкреттүү чиновниктин ролун төмөндөтүү, атап айтканда, бизнеске мамлекеттин кийлигишүүсүн басаңдатуу, демек, мыйзам актылары менен мамлекеттик чиновниктердин аракеттерин чектөө, эмгек акыны мамлекеттик чиновниктерге чындап зарыл деңгээлге жогорулатуу.

Коррупцияга каршы күрөштү активдештирүү чараларынын бири болуп жарандардын өздөрүнүн коррупцияга каршы жигердүүлүгү – коррупциялык процесстерди ЖМКга чагылдыруу, анын ичинде ЖМКнын, коомчулуктун өкүлдөрүн сот процесстерине катыштыруу; прокуратурага, башка укук коргоо органдарына кайрылууларды берүү, ошондой эле чечимдерди кабыл алуу процессине жарандарды жигердүү тартуу саналат.

Азыркы учурга карата чечимдерди кабыл алуунун бардык стадияларында жарандык коомдун мамлекеттик башкаруу структуралары менен эриш-аркак иштешинин белгилүү тажрыйбасы топтолгон. Бирок мыйзам боюнча өнөктүк дале болсо чечимдерди кабыл алуу процессинин зарыл жана милдеттүү элементи боло элек. Жарандардын жана алардын уюмдарынын маалыматка жеткиликтүүлүгүнүн начарлыгы, ошондой эле жарандар менен мамлекеттин ортосундагы электрондук коммуникациялардын мүмкүнчүлүктөрүнүн чабалдыгы жарандардын чечимдерди кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн начарлатып жатат.

Жарандардын алдында мамлекеттик органдардын ачыктыгын жана отчеттуулугун жогорулатуу жана маалыматка жеткиликтүүлүгүн кеңейтүү үчүн өнөктөштүк жана кызматташтык процессин чечимдерди, өзгөчө мамлекеттик жөнгө салуу жагындагы чечимдерди кабыл алуунун бир бөлүгү болуп калгыдай мыйзамдык алкакты камсыз кылуу сунуш кылынат.

Бирок мамлекеттин жарандардын алдында ачыктыгын жана отчеттуулуктун артынан түшүү менен жеке жана корпорациялык сектордун иши Кыргыз Республикасынын коомчулугунун көз жаздымында калды. Жөнгө салуу механизмдеринин жоктугу, жеке компаниялар жана корпорациялар жөнүндө маалыматтын жабыктыгы Кыргыз Республикасында мамлекеттик эмес сектордун ачыктыгына жана отчеттуулугуна тоскоол болуп жатат. Мамлекеттик эмес ишканалар үчүн ачыктыктын ченемдери жана стандарттары биздин өлкөдө менеджмент көз карашынан гана киргизилген, буга коомчулуктун маалымдар болушу боюнча милдеттенмелерди эмес, финансылык отчеттуу жана таламдардын кагылышуусун жөнгө салган Кыргыз Республикасынын мыйзамдары далил болот. Корпорациялык этикалык стандарттар кандайдыр-бир жөнгө салуунун предмети болуп саналбайт.

Коммерциялык эмес сектор да ар кандай мамлекеттик мекемеге караганда кыйла жабык болуп чыкты. Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө мыйзам этикалык ченемдер жагында таламдардын кагылышуусу менен гана чектелип, коммерциялык ишканалардын ишин жөнгө салган мыйзамдарды кайталайт.

Таң калыштуу нерсе, кыйла жабык коомдук институттардын катарына саясый партиялар кирет экен. Маңызы боюнча ачык институт болгону менен мыйзам боюнча Кыргыз Республикасынын партиялары өзүнүн отчеттун компетенттүү мамлекеттик органдарга гана берүү менен чарба жүргүзүүчү субъект катары иштешет. Коомчулук аларды финансылоонун булактары жөнүндө эч нерсе билбейт. Тийиштүү мыйзамдарды талдоо мамлекеттик эмес сектор ачыктык жана отчеттуулук принциптерин киргизүүгө муктаж экендигин көрсөттү.

Кыргыз Республикасында демократияны андан ары өнүктүрүү жарандык коомдун жана жеке сектордун структураларынын ачыктыгын өркүндөтмөйүнчө мүмкүн эмес. Ошондой болсо да мамлекеттик эмес структуралар ачык уюм болуп саналбагандан кийин мыйзам боюнча мамлекеттик органдар сыяктуу ачык боло алышпайт.

Ошондуктан жеке сектор үчүн мисалы, кен казып алуу тармагында иштин ачыктыгын илгерилетүү Демилгеси (ИППДДО) сыяктуу ачыктык жана отчеттуулук принциптерине негизделген ыктыярдуу корпорациялык стандарттар кыйла актуалдуу болот. Кыргыз Республикасында мамлекеттин, жарандык коомдун жана жеке сектордун өз ара аракеттенүү стратегиясы ачыктык жана отчеттуулуктун жалпы принциптерин, ошондой эле аларды киргизүүнүн максаттарын, артыкчылыктарын жана этаптарын аныктоого тийиш.

Коррупцияга каршы күрөштү күчөтүү укуктук негизге так ылайык жана жарандардын укуктарын эске алуу менен бир учурда жүргүзүлүшү керек. Ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасында сот системасын андан ары реформалоого багытталган юридикалык жамааттын демилгесин белгилөө керек. Мисалы, коргоо юстициясынын принциптерине өтүү; жарандардын конституциялык укуктарын чектеген тергөө аракеттерине санкция берүү боюнча ыйгарым укуктарды прокуратурадан сотторго өткөрүп берүү; администрациялык юстицияны өркүндөтүү, бийликке карата жарандардын жана юридикалык жактардын укуктарын коргоону камсыз кылуу, анын ичинде муктаж болгон жарандарга акысыз негизде камсыз кылуу менен жазык мыйзамдарын гумандаштыруу.

Кыргыз Республикасында мамлекеттик органдардын ачыктыгынын жана отчеттуулугунун ченемдик-укуктук базасы туруктуу өнүгүү стадиясында турат жана коррупцияга каршы күрөшүүдө зор роль ойнойт. Бирок, мыйзам, сатылбаган жана адилеттүү сот системасы гана эмес, ошондой эле акча баарын чечет деген бекем орноп калган ынанымды түп-тамырынан жок кылуу, коррупция өзүндө алып жүргөн социалдык, экономикалык жана адептик зыянды түшүнүү гана ачыктыктын жана отчеттуулуктун натыйжалуу системасынын өбөлгөсү боло алат.

VIII. Баяндаманы түзүү учурунда колдонулган ченемдик укуктук актылардын жана башка булактардын тизмеси

1. Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 5-майындагы Конституциясы, 2007-жылдын 23-октябрындагы редакцияда

Кыргыз Республикасынын кодекстери

2. «Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси» 1996-жылдын 8-майы №15
3. «Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси» 1997-жылдын 1-октябры № 68
4. «Администрациялык жоопкерчилик жөнүндө кодекс» 1998-жылдын 4-августу № 114
5. «Жазык-процесттик кодекс» 1999-жылдын 30-июну №62
6. «Кыргыз Республикасындагы Шайлоо жөнүндө» 1999-жылдын 29-майы №39
7. «Кыргыз Республикасынын Эмгек кодекси» 2004-жылдын 4-августу №106
8. «Кыргыз Республикасынын Салык кодекси» 2008-жылдын 17-октябры №231
9. «Кыргыз Республикасынын Бажы кодекси» 2004-жылдын 13-апрели
10. «Судьянын Абийир кодекси» 2006-жылдын 8-июлу
11. «Жарандык процесстик кодекс» 1999-жылдын 9-декабры №146

Кыргыз Республикасынын мыйзамдары

12. «Коррупцияга каршы күрөшүү жөнүндө»
13. «Мамлекеттик кызмат жөнүндө»
14. «Саясый жана башка атайын мамлекеттик кызмат орундарын ээлеген адамдардын, ошондой эле алардын жакын туугандарынын кирешелери, милдеттенмелери жана мүлкү жөнүндө маалыматтарды декларациялоо жана жарыялоо тууралуу»
15. «Маалыматка жетүүнүн кепилдиктери жана эркиндиги жөнүндө»
16. «Жарандардын сунуштарын, арыздарын жана даттанууларын карап чыгуунун тартиби жөнүндө»
17. «Мамлекеттик сатып алуулар»

18. «Бухгалтердик эсеп жөнүндө»
19. «Аудитордук иш жөнүндө»
20. «Кыргыз Республикасынын Финансылык рынокту жөнгө салуу жана көзөмөлдөө боюнча мамлекеттик кызматы жөнүндө»
21. «Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары жөнүндө».
22. «Саясий партиялар жөнүндө»
23. «Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө»
24. «Юридикалык жактарды мамлекеттик каттоо жөнүндө»
25. «Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жөнүндө»
26. «Кыргыз Республикасынын Жогорку соту жана жергиликтүү соттор жөнүндө»
27. «Судьялардын статусу жөнүндө»
28. «Сот адилеттиги иштери боюнча улуттук кеңеш жөнүндө»
29. «Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин депутатынын статусу жөнүндө»
30. «Кыргыз Республикасынын Прокуратурасы жөнүндө»
31. «Кыргыз Республикасынын Эсептөө палатасы жөнүндө»
32. «Бажы органдарында кызмат өтөө тартиби жөнүндө»
33. «Мамлекеттик күзөт кызматы жөнүндө»
34. «Чек ара кызматы жөнүндө»
35. «Кыргыз Республикасынын дипломатиялык кызматы жөнүндө»
36. «Аскер кызматчыларынын статусу жөнүндө»
37. «Улуттук коопсуздук органдары жөнүндө»
38. «Кыргыз Республикасынын ички иштер органдары жөнүндө»
39. «Соттук өз алдынча башкаруу органдары жөнүндө»
40. «Кыргыз Республикасынын Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясы жөнүндө»
41. «Банктык сыр жөнүндө»
42. «Терроризмге каршы күрөшүү жөнүндө»
43. «Аскер кызматчыларынын материалдык жоопкерчилиги жөнүндө»
44. «Чарбалык шериктештиктер жана коомдор жөнүндө»
45. «Акционердик коомдор жөнүндө».
46. «Кыргыз Республикасынын банктары жана банк иши жөнүндө»
47. «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик салык кызматы жөнүндө».
48. «Кыргыз Республикасынын конституциялык сот өндүрүшү жөнүндө»
49. «Кыргыз Республикасынын сотторундагы сот арачылары жөнүндө»
50. «Бюджеттик укуктун негизги принциптери жөнүндө»
51. «Кыргыз Республикасынын Коомдук ордо кеңеши жөнүндө».
52. «Бишкек шаарында 2008-жылдын 14-мартында кол коюлган мыйзамдын үстөмдүгүн бекемдөө жана коррупцияны ооздуктоо программасы боюнча Кыргыз Республикасы менен Америка Кошмо Штаттарынын ортосундагы "Миң жылдык Чакырыктарынын" эсебинин Босоголук программасынын чегинде көмөк көрсөтүү жөнүндө Макулдашууну ратификациялоо тууралуу»

Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыктары

53. «Мамлекеттик кызматчылардын этикасы жөнүндө» 2001-жылдын 9-январы №11
54. «Кыргыз Республикасынын укук маалыматтарынын борбордоштурулган банкын түзүү боюнча чаралар жөнүндө» 2001-жылдын 10-февралы № 56
55. «2002-2010-жылдардагы мезгилге "Адам укугу" Улуттук программасы жөнүндө» 2002-жылдын 2-февралындагы №1
56. «Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы күрөштүн мамлекеттик стратегиясы жөнүндө» 2005-жылдын 21-июну № 251

57. «Ишкердик субъекттеринин ишине контролдоочу, укук коргоо жана башка мамлекеттик органдардын кийлигишүүсүн чектөө боюнча чаралар жөнүндө» 2005-жылдын 23-июлу №284
58. «Терроризмди финансылуого, кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди "адалдоого" каршы күрөшүү боюнча ыйгарым укуктуу орган жөнүндө» 2005-жылдын 8-сентябры № 352
59. «Коррупцияга каршы күрөш боюнча кечиктирилгис чаралар жөнүндө» 2005-жылдын 21-октябры № 476
60. «Кыргыз Республикасында мамлекеттик кызматты уюштуруунун кээ бир маселелери жөнүндө» 2005-жылдын 24-октябры № 485.
61. «Кыргыз Республикасынын Финансылык чалгындоо кызматынын маселелери жөнүндө» 2005-жылдын 29-декабры, № 655
62. «Кадр саясатын жана мамлекеттик кызмат жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын аткаруунун мониторинг системасын андан ары өркүндөтүү боюнча чаралар жөнүндө» 2007-жылдын 28-февралы №77
63. «Экономикалык кылмыштын түрлөрүнө каршы күрөштү жүзөгө ашыруучу мамлекеттик органдардын функцияларын жана ыйгарым укуктарын иретке келтирүү жөнүндө» 2008-жылдын 11-апрели № 131
64. «Кыргыз Республикасынын Финансылык полиция кызматы жөнүндө» 2008-жылдын 10-июну № 200
65. «Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин маселелери», 2008-жылдын 19-июну № 224
66. «Кыргыз Республикасында менчик укуктарын коргоону жана ага кол тийбестикти күчөтүү жөнүндө» 2008-жылдын 9-декабры № 434
67. «Ишкердик ишти жөнгө салуу жагында мамлекеттик саясатты өркүндөтүү жөнүндө» 2008-жылдын 9-декабры № 435
68. «Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясы жөнүндө» 2009-жылдын 18-февралы № 115
69. «Кыргыз Республикасында коррупцияга каршы күрөшүүнүн Улуттук стратегиясы жөнүндө» 2009-жылдын 11-марты № 155

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомдору

70. «Мамлекеттик сатып алууларды ишке ашырууда чектик суммаларды бекитүү жөнүндө» 2001-жылдын 9-июлу №327
71. «2002-2010-жылдардагы мезгилге "Адам укугу" Улуттук программасын ишке ашыруу боюнча комплекстүү чаралар жөнүндө» 2002-жылдын 2-августу №513
72. «Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик кызматчыларын стажировкага, кайта даярдоого Жана квалификациясын жогорулатуу үчүн чет өлкөгө жиберүүнүн тартиби жөнүндө жобону бекитүү тууралуу» 2002-жылдын 16-июлу №476;
73. «Кыргыз Республикасында аудиттин эл аралык стандарттары жөнүндө» 2003-жылдын 22-апрелиндеги №235
74. «Кыргыз Республикасынын Президентинин "Кыргыз Республикасында бухгалтердик жана финансылык отчеттуулук системаларын реформалоо боюнча чаралар жөнүндө" Указын ишке ашырууну камсыз кылуу тууралуу» 2003-жылдын 22-апрели №236
75. «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлерин окутуу жана квалификациясын жогорулатуу маселелери жөнүндө» 2004-жылдын 26-январы №35
76. «Коомдук бирикмелер, коомдук фонддор (өкмөттүк эмес уюмдар) жана мамлекеттик бийлик органдары ортосунда кызматташуу Концепциясын бекитүү жөнүндө» 25-марты № 200
77. «Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Финансылык отчеттуулук стандарттары жана аудит боюнча мамлекеттик комиссия жөнүндө» 2004-жылдын 29-апрели №316

78. «2007-2010-жылдарга өлкөнү өнүктүрүү стратегиясы жөнүндө» 2007-жылдын 23-марты № 84

79. «Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик бажы комитетинин маселелери» 2007-жылдын 28-марты, № 88

80. «2007-2010-жылдарга Кыргыз Республикасында көмүскө экономиканы легалдаштыруу боюнча программа жөнүндө» 2007-жылдын 6-сентябры № 395

81. «Көмүскө экономиканы легалдаштыруу боюнча иш-чаралардын планын аткаруунун жүрүшү жөнүндө» 2008-жылдын 9-апрели № 137

82. «Кыргыз Республикасынын Финансылык полиция кызматынын маселелери» 2008-жылдын 14-июлу, № 376

83. «Бириккен Улуттар Уюмунун адам укугу боюнча эл аралык келишимдеринин жоболорунун Кыргыз Республикасы тарабынан аткарылышы боюнча базалык документти жактыруу жөнүндө» 2008-жылдын 11-декабры № 685

Башка булактар

84. 2003-2009-жылдар үчүн Трансперенси Интернэшнл эл аралык коомдук уюмунун отчеттору

85. ООН кылмыштуулуктун алдын алуу жана укук бузууларга каршы күрөшүү боюнча VII Конгресси, Милан, 1985

86. Кыргыз Республикасынын Конституциялык Сотунун Регламенти, Кыргыз Республикасынын Конституциялык Сотунун 1995-жылдын 4-августундагы №1 чечими менен бекитилген

87. Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун Регламенти, Кыргыз Республикасынын жогорку Сотунун пленумунун 2004-жылдын 22-октябрындагы №9 токтому менен бекитилген

88. Иш кагаздарын жүргүзүү боюнча нускоо, Кыргыз Республикасынын Жогорку Сотунун Төрагасы тарабынан 2006-жылдын 28-сентябрындагы №48 чечими менен бекитилген

89. «Судьялардын тартип комиссиясы жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Судьялар кеңеши тарабынан 2008-жылдын 6-июнунда бекитилген